

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Pszichológia Doktori Iskola
Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program

Bethlenfalvy Gabriella

MAGYAR JUNG

**C. G. JUNG SZAKMAI RECEPCIÓJA MAGYARORSZÁGON
1906 ÉS 1948 KÖZÖTT**

Doktori értekezés

Témavezető

Prof. Dr. Szummer Csaba

2022

Budapest

Tartalom

BEVEZETÉS	4
Előszó	4
A korábbi külföldi és hazai recepció-kutatások	9
1. FEJEZET: FERENCZI ÉS KÖRÉNEK JUNG-RECEPCIÓJA	12
Ferenczi Jung-értelmezése	12
Jung és Ferenczi kapcsolata a levelezések tükrében	14
Megjegyzések Ferenczi Jung-recepciójához	30
Jung és a Ferenczi-kör tagjai	34
2. FEJEZET: JUNG FOGADTATÁSA A HAZAI ADLERIÁNUS ÉS STEKELIÁNUS KÖRÖKBEN; JUNG MEGJELENÉSE A SZAKLAPOKBAN	38
Adleriánusok és stekeliánusok	38
A stekeliánusok	38
Az individuálpszichológusok	41
Az adleriánus és stekeliánus recepció összefoglalása	43
Jung megjelenése a szaklapokban	44
A hivatalos pszichiátriai szaklapok	44
Az akadémikus pszichológia és a pedagógia orgánumai	48
3. FEJEZET: JUNG RECEPCIÓJA EGYHÁZI KÖRÖKBEN	60
Jung valláspszichológiai és valláskritikai nézetei	61
Jung reprezentációja a keresztény teológia és hitélet orgánumaiban	62
Viszkok Lajos: A modern pszichoterápia főirányai	67
A Szondi-körhöz kapcsolódó vallásfilozófusok	69
Noszlopi László	70
Zemplén György	73
Ervin Gábor	76
Összefoglalás	77
4. FEJEZET: A JACOBI-KERÉNYI-SZONDI KÖR	79
„Itt divatot csinállok Magából” - Jacobi Jolán szerepe Jung hazai térnyerésében	79
A Szondi-Kerényi kapcsolat I. – Budapest-Szeged	82

A Stemma-társaság és a Szondi-kör	83
Jung-szimpatizánsok Kerényi baráti társaságában	89
„Mikor tanulhatom meg a dolgot magánál?” - Jacobi Szondi körében.....	92
A Szondi-Kerényi kapcsolat II. – „A valószínűtlen Sziget”	93
5. FEJEZET: SZONDI KAPCSOLATA JUNGGAL ÉS JUNG SZELLEMI KÖRÉVEL.....	98
Jung megjelenése Szondi munkáiban 1944-ig	99
Svájc – A Jung-kör	103
Szondi és Jung személyes kapcsolata - Emma Jung és C. G. Jung levelei Szondihoz.....	104
Analízisben Szondinál.....	105
Kitekintés: Jung reprezentációja Szondi írásaiban 1944 után	108
Pszichobiográfiai kitérő - A Pontifex: Szondi önmeghatározásának „mitikus” elemei	110
6. FEJEZET: „ASCLEPIOSI SZELLEMEKKEL KÖZÖS UTAZÁS” - KERÉNYI KAPCSOLATA JUNGGAL ÉS KÖRÉVEL SVÁJCI EMIGRÁCIÓJA IDEJÉN	116
„Életemben sorsszerű alakká vált”.....	116
„Már csak arra az <i>egyetlen</i> szóra lenne szükség”	123
A „mítosz átfunkcionálása” - Jung és a vallástudomány	125
Az Eranos-kör	128
„Nálam a tudatalatti azonnal reagál” – Az analitikus Kerényi.....	130
KONKLÚZIÓK	137
FELHASZNÁLT FORRÁSOK	142
A levéltári források lelőhelyei.....	142
Felhasznált irodalom.....	143
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	164

BEVEZETÉS

Előszó

Jung hazai recepciója a pszichológia történetének feltáratlan területe. Az a két tanulmány, mely a csekély számú áttekintés közül a források felvonultatására és értelmezésére is súlyt helyezett, azt mutatja, hogy Jung hazai térnyerésének alakulása aligha írható le egy-egy szempont kiragadásával. Harmat (1994) a pszichoanalízis magyarországi történetéről írott monográfiájában úgy vélekedik, hogy Jung azért nem vált népszerűvé a pszichoanalízis iránt érdeklődők körében, mert a misztikára való hajlam hiányzott az itthoniakból. A másik forrás, Hárs (2019) tanulmánya a Harmaténál lényegesen jobban dokumentált. Hárs rámutatott, Harmat textuálisan nem alátámasztott konklúziója még jóindulattal is csupán *naiv leegyszerűsítésnek* tekinthető. Úgy vélem, hogy Harmat magyarázata a Jung-recepció egyik egészen Freudig visszanyúló naturalista-materialista retorikára építő vonulatához kapcsolódik, melynek egyik eredeti célja Jung tudományos hitelének megkérdőjelezése volt.

Hárs (2019) írása, mely az első és egyetlen kritikai-elemző tanulmány témánkkal kapcsolatban, az 1945 előtti hazai Jung-recepciót vizsgálja egyes „progresszív” folyóiratok (*Nyugat, Huszadik Század, Századunk, Korunk*) és korabeli lexikon szócikkek alapján. Megállapítása, miszerint Jung irányzata korántsem vált olyan népszerűvé, mint a freudi pszichoanalízis, aligha kétségbevonható. Erre adott magyarázata azonban, hogy tudniillik a freudi, adleri és stekeli társaság mellett „Jungnak egészen egyszerűen nem maradt hely a korabeli magyar pszichoanalízisben” (uo., 39.), némileg elhamarkodottnak és leegyszerűsítőnek tűnik. Anélkül, hogy kétségbe vonnánk a „piaci” szempontok érvényességét, nem valószínű, hogy a hazai állapotok ennyire eltértek volna más európai régióétól, ahol Jung irányzata jelentős hatást gyakorolt, sőt, a háborút megelőzően Angliában például Jung népszerűsége megelőzte Freudét (vö. Kirsch, 2000; Shamdasani, 2012a).¹ Hogy Jung

¹ Dean Rapp 1912 és 1925 között vizsgálva a pszichoanalízis recepcióját a brit sajtóban, arra az eredményre jutott, hogy ebben az időszakban Jung és a tanítványai sajtóvisszhangja egyértelműen pozitívabb volt, mint Freudé (Rapp, 1988, idézi Shamdasani, 2012). Jung Freudéval vetekedő amerikai népszerűségét bizonyítja az a könyvlista, melyet a *Literatura* is közölt az „Irodalom országútján” rovatában. A Columbia-egyetem egyik osztálya, az Institute of Arts and Sciences körkérdést tett fel arra vonatkozóan, hogy az utolsó ötven esztendőben mely könyvek gyakorolták a legnagyobb hatást a világ fejlődésére. A legtöbb szavazatot kapott munkák között szerepelt Freud *Alomfejtése és Jungtól A tudattalan pszichológiája*. A következő társaságban, csak néhányukat említve: Marx: *Kapital*. James: *The Principles of Psychology* Einstein: *Relativitätstheorie*. Thomas Mann: *Zauberberg*. Ibsen: *Hedda Gabler*. Proust: *À la recherche du temps perdu*. Trockij: *Az orosz forradalom története*. Conan Doyle: *Sherlock Holmes*. (k. i., 1935, 217.)

„embernézete” iránt itthon is lehetett volna nagyobb szakmai érdeklődés, azt egyértelműen bizonyítja, hogy, amint arra a politikai enyhülés miatt erre lehetőség nyílt, a Pszichiátriai Társaság munkacsoportjaként az elsők között alakult meg a *Komplex-pszichoterápiás Munkacsoport* 1980-ban, miközben - szemben más pszichoanalitikus gyökerű irányzattal – a jungi pszichológia nem rendelkezett a háború előtt itthoni egyesülettel. Ez a fejlemény még akkor is elgondolkasztató, ha figyelembe vesszük azt a sajátos történelmi miliőt, melyben a Jung pszichológiája iránti érdeklődés a politikai ellenzék egyes ellenkulturális köreiből mintegy divat volt. Érdekesebb Hárs egy ide kapcsolódó másik felvetése, miszerint „Jung igenis benne volt a(z) – értelmiségi – köztudatban, és/de – föltehetően tudatosan – félretolták” (uo., 44.). Pontosan kik? – kérdezhetnénk. A pszichoanalitikusok és szimpatizánsaik? A „haladó” (baloldali) körök?

Egy másik nyitva maradt kérdés, vajon miként lehetséges, hogy a korábban leírt helyzettel szemben a lexikonok megbízhatóan és sok esetben bőségesen közölnek Jungra vonatkozó szócikkeket. Hárs meg is állapítja, hogy érthetetlen, miként szerepelhet Jung olyan gyakran a Pedagógiai Lexikonban, „ismerve helyét és értékelését a magyar szakmai és közgondolkodásban”, nem szólva arról, hogy a témával sem igen foglalkozott (uo., 45.). Végül arra a megoldásra jut, hogy ebben a katolikus kör jellemző megítélése tükröződhet, tekintve, hogy Várkonyi Hildebrand, a szócikkek többségének szerzője, annak prominens tagja volt. A tényekhez azonban hozzátartozik, hogy Jung bizony foglalkozott a pedagógia témájával, a 20-as évek közepétől rendszeres előadója volt a reformpedagógiai konferenciáknak és előadásai egy része írásban is megjelent. Igen valószínű, hogy a konferenciákon fűződő személyes kapcsolatok alapozták meg, hogy a reformpedagógia úttörői Jungot hivatkozási alapul vették, és általában inspirációs forrásként tekintettek rá (erről részletesebben ld. a „Pedagógiai lapok” fejezetben). Itt tulajdonképpen eljutottunk a „személyes elemhez”, azaz a személyes kapcsolati hálózatokhoz, melyeknek - mint a későbbiekben láthatjuk - perdöntő szerepe volt Jung recepcióját illetően is. Hárs maga is elégtelennek érezhette helyzetértékelését, mert később Harmat hasonló értékelésére utalva megállapítja: „Maradt azonban még hely Jung számára Magyarországon, és nem is az utolsó sorokban. Harmat teljes joggal írta, hogy 'Jung és a magyar kultúra kapcsolatának [...] messzemenően feltáratlan problémaköre' feladatként tornyosul elénk. (Hárs, 2019, 44.)”. A „nem utolsó sorok” alatt ugyanis olyan jelentős szereplők értendők, mint Kerényi Károly, Szerb Antal, Hamvas Béla, Weöres Sándor, József Attila, Kosztolányi, Kodolányi, Radnóti, Füst és Karinthyék (uo.).

Harmat és Hárs megállapításának, miszerint Jung hatása nálunk végsősoron elenyésző volt, ellentmond az a jelentős erőfeszítés is, amit az 1948-as politikai fordulatot követően a kommunista propaganda kifejtett, többek között Jung irányzatának diszkvalifikálására. Szilágyi (1957) - ugyan ideológiailag motivált, de színvonalas és részletes - kritikájának szükségességét azzal indokolja, hogy Jung nagy hatást gyakorolt a korabeli értelmiségi körökre. Petz Ádám (1947) hasonló okból írja meg egyházi szempontú kritikáját Jacobi Jolán Jung pszichológiáját bemutató könyvéről.

Néhány további reprezentatív példát is említsünk még. A háborút követően Jung könyvei kiadásának jogáért már versengenek a kiadók. Jacobi 1940-ben már örömmel újságolta Jungnak: „A könyvkereskedőm, aki kifejezett rajongója Önnek, ma büszkén mondta el nekem, hogy nem telik el olyan nap, hogy ne adna el legalább egy Jung-kötetet. A 'Pszichológiai típusok' új kiadását a terjedelme ellenére úgy viszik, mint a cukrot!”² A Bibliotheca Kiadó, mely Jung *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába* kötetét 1948-ban megjelentette, szeretett volna szerződést kötni az összes művekre, s ez ügyben Jung svájci kiadóját, a Raschert, meg is kereste³. Egyidőben az ABC kiadó is érdeklődött Jung munkái iránt. Ügyvezetője, Brelich Márió, Kerényit kéri meg, hogy közvetítsen Jung felé (Kerényi és Brelich, 2020). A jó üzleti érzékkel megáldott Völgyesi Ferenc, aki Jungot konferenciákról személyesen is ismerte, még korábban próbálja rábeszélni – sikertelenül -, hogy bízta meg könyvei magyarországi kiadásával⁴. Schöpflin Gyula, a Magyar Rádió akkori programigazgatója 1947-ben levelet írt Junghoz, melyben felkéri, hogy Török Sándor⁵ író sorozatában nyilatkozzon a magyar rádióhallgatóknak. Mint levelében írta: „A Magyar Rádió egy kérdéssel fordul a kulturális világ szellemi vezetőihez, hogy megtudakolja véleményüket. A következő okból: szeretnénk

² Jacobi levele Jungnak, 1940. november 18., Jung Archívum, Eidgenössische Technische Hochschule Zürich (a továbbiakban ETH).

³ Ld. Jacobi levele Kerényinek, 1943. július 26., Kerényi Archívum, Deutsches Literaturarchiv Marbach (a továbbiakban DLA).

⁴ Völgyesi valószínűleg 1937-ben, a Pszichoterápiás Orvosi Társaság (General Medical Society for Psychotherapy) Koppenhágában rendezett kongresszusán ismerkedett meg Junggal. Szintén találkoztak 1938-ban, az oxfordi kongresszuson, melyről a *Magyarország* (A lámpalázzról tartott előadást..., 1938) is hírt adott. Az ETH Jung Archívumában található levelezésük 1938 és 1946 közé datálódik. Az 1943-as levélváltásukból kiderül, hogy Völgyesi szeretné megkapni Jung könyveinek kiadási jogát, emellett Mátrai Lászlóval egyeztetve meghívja, hogy előadást tartson a budapesti egyetem filozófiai és pszichológiai intézetében. Jung mindkét javaslatától udvariasan elzárkózik a háborús helyzetre való tekintettel. Vö. Völgyesi levele Junghoz, 1943. 11. 25., és Jung levele Völgyesinek, 1944. 1. 24., ETH.

⁵ Török Sándor (1904-1985) író, műfordító, újságíró. A magyar hatóságok által kinevezett Zsidó Tanácsban a konvertiták képviselője volt, az 1944-ben alakult Keresztény Zsidók Szövetségének alelnöke. Özvegy Horthy Istvánnén keresztül eljuttatta a kormányzóhoz az Auschwitz-jegyzőkönyv egy példányát. 1945-től 1948-ig a Magyar Rádió Ünnepi levelek c. sorozatát szerkeszti, mely a világ vezető tudósait, művészeit szólaltatta meg. A műsrot 7 adás után betiltották. Lakásán antropológiai összejöveteleket tartott, amelyeken a fiatal Montágh Imre is részt vett. Török Sándor műveit francia, olasz, portugál nyelvekre is lefordították. Forrás: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Török_Sándor_\(író\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Török_Sándor_(író)), letöltve 2022. 05. 27.

hozzájárulni valamelyest a fogalmak tisztázásához. Amennyire erőnkből telik, szándékunkban áll kivenni részünket abból a munkából, amelyet a világ nagy népei teljesítenek, hogy az általános szellemi káoszából tiszta fogalmakra jussanak. [...] Török Sándor szeretné valamelyest megvilágítani az emberiség nagy kérdéseit. És mi, a Magyar Rádió, ilyen módon a mikrofonon keresztül szeretnénk szolgálni az igaz utat, a szellemi közeledést, a tisztaságot, a fogalmak alapvető tisztázását, végső soron tehát a *békét*".⁶ A háború idején még egyetemista, később a pszichoterápia iránt érdeklődő szakmabeliekkel készített interjúk arról tanúskodnak, hogy Jung neve a művelt nagyközönség előtt ismert volt, sőt, Jungot egyszerűen illett ismerni és olvasni. Végül arról sem szabad elfelejtkeznünk, hogy az átmenet éveit Jung – Freud, Adler és Stekel mellett - az orvosi egyetemen tantárgy volt, mégpedig szakmai konszenzus alapján.

Harmat és Hárs fentebb tárgyalt írásainak, számos értékük mellett, meglátásom szerint metodológiai hiányosságai vannak. A vizsgált források köre egyrészt nem elég tág, másrészt pedig elsikkad az a tény, hogy Jung munkásságának *egymástól elkülönülő* vonulatai vannak (pl. az akadémikus szakágak fősodrához is kapcsolódó tudomány; a filozófiai-kultúra-kritikai gondolati rendszer; a pszichoterápiás eljárás), s ezek a vonulatok különböző változók által meghatározott, egymástól eltérő hatástörténeti fejlődést mutatnak. Egy lényeges, és nem reprezentált szempont a Jung-recepció időbeli változása is. A korabeli sajtót áttekintve ugyanis egyértelmű, hogy jelentős fordulat állt be Jung hazai recepciójában a 30-as évek végén.

Jung munkássága ezt megelőzően is többekre inspirálóan hatott, neve a művelt nagyközönség előtt ismeretes volt, s néhány tőle származó fogalom beszüremlett a közbeszédbe is, mindazonáltal terápiás irányzata nem tudott meggyökeresedni. Jacobi Jolán színrelépése azonban Jung terápiás alkalmazása szempontjából lényeges változást hozott. Jacobi, aki már az 1920-as évek végén érdeklődni kezdett Jung munkássága iránt, majd a zsidóüldözés elől menekülve 1938-ban Jung segítségével Zürichben telepedett le, 1938-at követő pesti látogatásai során elsőkézből közvetítette hazánkban Jung nézeteit. Ennek köszönhető, hogy a korabeli szellemi élet olyan meghatározó képviselői kezdtek érdeklődni az analitikus pszichológia iránt, mint Szondi Lipót, a klasszika-filológus Kerényi Károly vagy a budapesti egyetem Lélektani Intézetének vezetője, Harkai Schiller Pál. Mint látni fogjuk, ez a változás - a 40-es évek viszonyaiból is adódóan - jellemzően informális-félinformális szakmai és baráti közegekben zajlott. Emiatt a korabeli publikációkban ennek a fordulatnak viszonylag kevés nyoma maradt.

⁶ Schöpflin Gyula levele Junghoz, 1947. november 29., ETH.

A személyes hagyatékokban fennmaradt források bevonásával azonban a történet főbb vonalaiban rekonstruálható. Az értekezés egyik célkitűzése éppen ez.

Kutatásomban kitüntetett szerepet kapott olyan levéltári anyagok és más elsődleges források feltárása és történeti-kritikai elemzése, melyek eddig elkerülték a kutatók figyelmét, ugyanakkor elengedhetetlenek a Jung-recepció pontosabb rekonstruálásához. Ez irányú kutatásom váratlan hozadékkal járt. Lehetőségem nyílt Szondi Lipót korábban elveszettnek hitt személyes hagyatékának feltárására. Ez a hagyatéka a zürichi Szondi Intézetben, széfbe elzárva és teljesen elfeledve fennmaradt. A disszertációban hivatkozott, eddig ismeretlen és/vagy kiadatlan levéltári források közül kiemelkedik továbbá a marbach-i Német Irodalmi Archívumban elhelyezett Kerényi hagyatéka és az *Eidgenössische Technische Hochschule Zürich* Jung archívumának anyaga. Az archívumokban fellelt levelezések, visszaemlékezések, naplók és személyes használatra készített jegyzetek mellett kutatásom a korabeli magyar nyelvű publikációkra, mindenekelőtt a recepció változására érzékenyebb szaksajtóra támaszkodott. A fenti források alapján el tudtam különíteni Jung hazai recepciójának főbb irányait.

A disszertáció az 1906-tól 1948-ig terjedő időszakban vizsgálja Jung munkásságának hazai térnyerését, ahol a kezdő dátum Jung első nagyszabású, szakmai elismerést kivívó publikációjához kapcsolódik⁷, míg a befejező év azt a politikai cezúrát jelöli, mely az analitikus pszichológia magyarországi sorsa szempontjából is meghatározó volt.

Műfaját tekintve a munka pszichológiatörténetírás, mely során – a téma összetettségéből adódóan is – vegyítettem a pragmatikus (kronológiai), a kvázi eszmetörténeti és a kontextuális nézőpontot. Helyenként bevontam a pszichológiai, nevezetesen a pszichobiográfiai vonatkozásokat is.⁸ Kutatásom előrehaladtával egyértelművé vált számomra, hogy a személyes és szakmai kapcsolatrendszerek kulcsszerepet játszottak Jung befogadásának alakulásában. Ezért a disszertáció fókuszába e kapcsolati hálózatok kerültek. Az adatok értelmezésénél – a hatástörténeti-tudásszociológiai vonatkozásokat előtérbe helyezve – a hálózatkutatás szempontrendszere (pl. Barabási, 2003; Csermely, 2005) megfelelő viszonyítási keretet kínált.

Mint azt a disszertáció címe is jelzi, a dolgozat Jung fogadtatástörténetének legfontosabb epizódjait vázolja fel, miközben számos kutatásra érdemes területre csupán utal. Így például nem tudtam foglalkozni Jungnak az irodalomra és társzművészetekre gyakorolt

⁷ C. G. Jung (Ed.), *Diagnostische Assoziationsstudien* Vol. I. 1906, Leipzig: Johann Ambrosius Barth.

⁸ Lásd pl. „Megjegyzések Ferenczi Jung-recepciójához”, illetve a „Pszichobiográfiai kitérő – A Pontifex: Szondi önmeghatározásának 'mitikus' elemei” fejezet. Módszertani vonatkozásban ld. Kőváry (2014).

hatásával, csakúgy az orientalisták, továbbá a különféle okkult-ezoterikus csoportok Jung-recepciójával, melyek nyomaira mindazonáltal rábukkantam. Magától értetődik, hogy a vizsgálódást érdemes lesz majd időben is kiterjeszteni. A munkát összességében alap kutatásnak tekintem, mely elrugaszkodási pont lehet további vizsgálódásokhoz. A Jung-recepció kapcsán általam körvonalazott *network*-ök, kulturális mintázatok és összefüggések relevánsak lehetnek más pszichoterápiás irányzatok befogadás-kutatása számára is.

A korábbi külföldi és hazai recepció-kutatások

A Jung-recepció történeti kutatása viszonylag késői fejlemény mind a hazai, mind a nemzetközi szinten. Monografikus vállalkozások csupán a kétezres évek elején tűntek fel (Kirsch, 2000; Casament, 2007). Meghatározó jelentőségű Shamdasani könyve, amely a Jung-értelemzések kritikai elemzésére fókuszál (Shamdasani, 2005). Ki kell emelni Jung pszichológiatörténeti pozicionálását felülvizsgáló munkáit is (Shamdasani, 1998; Borch-Jacobsen és Shamdasani, 2012). Jelentősek még Samuels (1985, 1993) Jung pszichoanalitikus recepcióját érintő tanulmányai, amelyekben a korábbi – elsősorban pszichoanalitikus – Jung-értelmezések forrásalapú kritikáján és kiigazításán volt a hangsúly.

A hazai vonatkozásban Harmat korábban említett áttekintése az első ilyen jellegű összefoglalás. Harmat módszertani előnye az, hogy a háború előtt szocializálódott, vagy akkor egyetemre járó szakmabeliekkel készített interjúira is építeni tudott, ideértve az emigráns visszatekintéseket is. A Jung-recepció kapcsán olyan szerzőket is felsorol (pl. Bartók György, Brachfeld Olivér), akik külföldön jelentős karriert futottak be, ám a hazai köztudatból kiestek.

Harmat után hosszú űr keletkezik. Következőként Deák (2017a) forráskiadásait kell megemlíteni. Két szöveggyűjteményről van szó, melyekben Deák hazai jungiánusok, ill. Junggal szimpatizáló gondolkodók írásait gyűjtötte össze az 1940-es évektől 2017-ig. A válogatás eklekticizmusa – Csáth Géza, a keletkutató Kaczvinszky József, a református lelkész Bodrog Miklós, a kreativitáskutató Fehér József András szövegein át a kortárs jungi analitikusok esettanulmányáig –érzékelte Jung hatásának kulturális kiterjedését. A válogatás inkább a szóbeli hagyományra, mintsem szisztematikus kutatómunkára támaszkodott. Ennek ellenére a felvonultatott szerzőgárda értékes hozzájárulás Jung recepciójához. Deáknak a kötetekhez írott bevezetői (Deák, 2017b), illetve az abban szereplő, *Az analitikus pszichológia története és fogadtatása Magyarországon* című Szautner (2017) tanulmány azonban lényegében az eddigi ismert adatok összefoglalása. Harmat áttekintéséhez képest többlet, hogy

2017-ig ismerteti a magyar analitikus pszichológiai egyesület történetét. Jung hazai recepciójára Deák a kötetben szereplő másik tanulmányában is kitér. Megállapításával, mely szerint Jung megítélése a háború előtt „összességében negatív volt”, döntően a pszichoanalitikusok elutasító magatartásának köszönhetően, ilyen formában nem lehet egyetérteni (Deák, 2017c, 134.). Az általam áttekintett sajtótermékekben Jungról jellemzően tárgyyszerűen, nem ritkán méltatóan írnak, ezzel szemben elvétve illetik elutasító vagy ellenséges kritikával.⁹ Még ha ebből általános következtetéseket levonni nem is lehet, amellettszól, hogy Jung hazai megítélése legalábbis színesebb volt.

A hazai Jung-recepció megértéséhez érdemben Hárs (1993, 2008, 2018, 2019) és Friedrich (2018) járult hozzá, elsődleges forráselemzésen, főként korabeli folyóiratok szemléjén alapuló kutatásaikkal, melyekre disszertációmiban jelentős mértékben támaszkodom.

Noha a felsoroltakon kívüli áttekintő jellegű tanulmányról nincs tudomásom, említésre érdemesek a Jung recepciójának különböző epizódjait tárgyaló írások.¹⁰ Ezeket a disszertációban szereplő témák mentén ugyancsak tárgyalom, ezért most csak felsorolásszerűen említem őket.

Kezdjük Jung pszichoanalitikus recepciójával! A pszichoanalízis-történetírás viszonylag új fejleménye a mozgalomból kiszorított tagok szerepének, illetve Jung pszichoanalitikus reprezentációjának elsődleges forrásokra támaszkodó felülvizsgálata. Az előbbihez kapcsolódik Paneth (1985) és Hárs (1993) írása, az utóbbi pedig Hárs (2017, 2018) Jung-tanulmányainak a tárgya. Hárs megállapítását, miszerint Harmat nézetével szemben Ferenczi szerepe jelentősnek mondható a Freud-Jung kapcsolat alakulását tekintve, saját kutatásaim igazolják.

A Szondi-életmű jungiánus elemeire Kiss Enikő Csilla több írásában is kitér, legrészletesebben *A sorsanalízis helye a mélylélektanban* című tanulmányában (Gyöngyösiné

⁹ Az *Arcanum* digitális felületén megtalálható forrásokat alapul véve, mintegy negyven lapban – beleértve a szaklapokat, folyóiratokat, magazinokat és napilapokat – említik Jungot, jellemzően néhány alkalommal. A disszertációban részletesebben tárgyalt szaklapokon kívül szerepelt az Ethnográfia, az Egyetemes Filológiai Közlöny, A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, a Magyarorságtudomány és a Pannónia tanulmányaiban. A társadalmi-kulturális folyóiratok közül a következők említik: Literatura, Tér és Forma, Napkelet, Ellenzék, Diárium, Budapesti Szemle, Forum, Magyar Szemle, Korunk, Nyugat. A napilapokat nézve a Népszava, a Magyar Nemzet, Az Est, a Pesti Napló, az Ujság, a Világ és a Magyarország hasábjain kerül említésre. A lapok politikai vonalát tekintve – a néhány baloldali lapot leszámítva – a 30-as években határozottan náciellenes, haladó szellemű liberális polgárság/értelmiség fórumai voltak.

¹⁰ Ugyan témájukban nem Jung recepciójával foglalkoznak, de tartalmazznak erre vonatkozó elemeket például Gyimesi (2011), Erős (2007), Horváth (2012), Kőváry (2014), Szabó (2016) és Szummer (1991, 2013) egyes írásai.

Kiss, 1990). Mivel Kiss elsődleges célja Szondi eredeti nézeteinek tolmácsolása volt, mely gyakorlatilag eltűnt a hazai szöveghagyományból, a Szondi-Jung kapcsolat kritikai értékelése nála kisebb hangsúlyt kapott.

A Jung-Kerényi-kutatás kizárólag történészek és klasszika-filológusok írásaira szorítkozik, ahol a pszichológiatörténeti szempontok értelemszerűen nem merülnek fel. A Kerényi-kutatás meghatározó alakja Szilágyi János György, Kerényi egykori tanítványa, valamint Szilágyi baráti körének tagja, Laczkó Miklós történészek voltak. Céljuk a szocialista kurzus által kiszorított Kerényi tudományos hitelének helyreállítása, és munkásságának a hazai közegbe való visszavezetése volt. Ebből adódóan a Junggal való kapcsolatát hangsúlytalanul kezelik, mi több, minden alapot nélkülöző távolságot teremtenek Jung és Kerényi mítosz-felfogása között. Ennek hátterében az a törekvés állhat, hogy Kerényit tisztázzák a „pszichologizmus” és az „irracionalizmus” vádjától, mely politikai diszkvalifikálásának hivatkozási szlogenje volt az 1948-as politikai fordulatot követően. Ebből a szempontból lényegesen pontosabb Kocziszky Éva (1987) tanulmánya, mely eszmetörténeti szempontból tárgyalja a Kerényi-Jung kapcsolatot.

A nemzetközi szakirodalom a Kerényi-Jung kapcsolatot jellemzően csupán *per tangentem* említi, barátságuk és tudományos együttműködésük története mindmáig feldolgozatlan. Apró, anekdotikus részletek jelennek meg Bair (2016) Jung-életrajzában és Hakl-nak (2013) az *Eranos*- kört szélesebb kontextusban bemutató monográfiájában.

Végül, noha disszertációmnak Jungnak az irodalomra tett hatása nem tárgya, megemlítek néhány írást. Mindenekelőtt Havasréti (2013, 2017) Szerb-elemzéseit tartom figyelemre méltónak, melyekben részletesen kitér Szerb Antal Jung-olvasatára.¹¹ Mind Harmat, mind Hárs (2019) említést tesz továbbá Jung hatásáról József Attila, Radnóti Miklós, Weöres Sándor, a két Karinthy, Kodolányi János és Füst Milán kapcsán. Bizonyos, hogy ez a névsor jelentősen kibővíthető.

¹¹ Szigeti József már egy 1947-ben írt tanulmányában azonosítja Szerb munkásságának a mélypszichológiával, „Freud, Adler és Jung tanításaival” való kapcsolódását (Szigeti, 1947, 37.).

1. fejezet: Ferenczi és körének Jung-recepciója¹²

Freud (1914) *A pszichoanalízis történetében* éles határvonalat húzott disszidens tanítványai és a saját szellemi tulajdonaként védjegyzett irányzat között. Egyúttal kijelölte a kritika irányvonalát és megalapozta annak retorikáját. Ferenczi nem csupán tartotta magát Freud verdiktjéhez, hanem Jung-kritikáiban annak alakítója és kanonizálója is volt. Ugyan jól látható jelei vannak annak, hogy utolsó éveiben ettől legalábbis távolságot tartott, közzétett írásaiban ennek kevés nyoma maradt. Kérdés lehet, hogy személyes beszélgetéseiben a téma vajon előkerült-e. Tény, hogy a hozzá közelálló tanítványok munkáiban nemigen találni Jungot elmarasztaló passzusokat. Akárhogyan is történt, kétségkívül Ferenczi volt az, aki termékeny publicistaként megalapozta a hazai pszichoanalitikusok Jung-recepcióját.

Ferenczi Jung-értelmezése

A Jung-Ferenczi kapcsolat kérdésköre a 2000-es évek elején bukkan fel a pszichoanalízis-történeti irodalomban (lásd pl. Haynal – Falzeder, 2003; Cambray, 2003; Fortune, 2003; Rudnytsky, 2011; Keve, 2014). A téma tárgyalásának egyedi vonása, hogy a hangsúly a két szereplő munkásságában kirajzolódó konvergenciákra és parallelizmusokra kerül: a közös vagy hasonló témák, elméleti következtetések és a kapcsolati analitikus megközelítés előfutáraként is számon tartott terápiás gyakorlatuk áll a középpontban.¹³ Ez a pregnáns szemléletváltás nem független a pszichoanalitikus közösségen belül zajló lassú változástól, mely az 1990-es évek második felétől már jól kitapintható, s egyebek mellett a hagyományosan Freud-centrikus pszichoanalízis-történet újragondolását is magában foglalja.¹⁴ Ide számítható az ortodox-konzervatív vonal által a pszichoanalitikus panteonból kiszorított vagy marginalizált szereplők rehabilitálása, gondolati örökségük azonosítása és a pszichoanalízis korpuszába történő

¹² A fejezet egy korábbi publikációm kiegészített és némileg módosított változata (ld. Narancsik, 2022a).

¹³ Haynal és Falzeder (2003) a következő hasonlóságokat emelte ki: kísérletező kedv, a terápiás munka fontossága, a gyakorlat elsőbbsége az elméleti prekonceptiókkal szemben, technikai rugalmasság, az anya szerepének előtérbe helyezése, a tananalízis jelentőségének felismerése, a kapcsolat egyenrangúságának és kölcsönösségének gondolata, a viszonttáttétel terápiás értéke, az „okkult” jelenségek iránti érdeklődésük. Néhány további példával kiegészíthetjük a sort: a filogenetikus szempont visszatérése, a szimbólum-megfordítás elve, a kölcsönös analízis, a pácienshez igazított keretek, a regresszió pozitív lehetőségeinek kiaknázása, a disszociáció mechanizmusának előtérbe kerülése, a megszemélyesíthető személyiségrészekkel történő terápiás munka, az álmok és fantáziák kreatív elemei és kompenzatorikus funkciója.

¹⁴ E szemléletváltáshoz hozzájárult az a pszichoanalízis-történeti vonulat, melyre Rudnytsky a maga nevében „a pszichoanalízis-történet független perspektívájaként” hivatkozott (Rudnytsky, 2011, xxi.). Lásd például Haynal André, Peter Rudnytsky, Ernst Falzeder vagy Sonu Shamdasani ezirányú munkásságát.

visszavétele, vagy legalábbis a hasítás és tagadás rájuk vonatkozó korábbi gyakorlatának felszámolása. Példaként említhető a Ferenczi rehabilitálására irányuló nemzetközi összefogás, melynek sikerére utal Brenner (1996), amikor „Ferenczi-renaisszánszt” emleget¹⁵, Erős (2004) pedig – egy más összefüggésben – egyenesen Ferenczi-kultuszról beszél.

A fenti szemléletváltással párhuzamos, de attól talán nem független esemény a „freudianusok” és „jungianusok” szintén erre az időre tehető óvatos közeledése.¹⁶ Ennek során világossá vált, hogy a Freud-Jung szakítás egyik következménye, nevezetesen a másik kutatási területének figyelmen kívül hagyása, milyen hátrányokkal járt a két iskola terápiás gyakorlatának fejlődésére nézve.¹⁷ Mindazonáltal, míg az utóbbi évtizedekben a jungi analitikusok jelentős hányada saját praxisába beépítette a kortárs pszichoanalízis eredményeit¹⁸, addig mindmáig érvényes Cambrey 2003-ban tett megállapítása, miszerint Jung életművének a kortárs pszichoanalitikus gyakorlat számára is értékes elemei¹⁹ alig kerültek a Ferencziéhez hasonló elismerésre (Cambrey, 2003, 454.).

A pszichoanalízis-történetírás „független perspektívája” az addig kiadatlan, ámbar releváns forrásanyagok közzétételét is jelentette. Míg Freudnak a tanítványaival való kapcsolatát tárgyaló munkákkal, mindenekelőtt a Freud-Jung történethez írt kommentárokkal könyvtárakat lehetne megtölteni, addig a korai pszichoanalitikusok egymás közti viszonyával részleteiben, egészen a legutóbbi időkig, alig foglalkozott valaki. A fenti helyzetet tükrözik a levélkiadások is, melyek – néhány partizán kivételtől eltekintve – döntően a Freuddal történt

¹⁵ Ferenczi szerepének újraértékelését lelkesen üdvözölték a jungianus szakmai körök, s meghatározó teoretikusai Ferenczit hamar felvették a hivatkozott szerzők sorába, lásd pl. Donald Kalsched (1996, 2003) jelentős szakmai visszhangot kiváltó munkáit.

¹⁶ A csaknem évszázados szakadás felszámolása döntően a jungianusok kezdeményezésére indult az 1980-as években, s adott esetben közös konferenciákat és kiadványokat eredményezett. A fejlemények háttérben több, egymástól akár független tényező állhat, mint például az alapítóktól való kellő generációs távolság, a pszichoanalízisen belül zajló átrendeződések (az ortodox vonal háttérbe szorulása), a két iskola egymáshoz közelítő fejlődése, a kölcsönös sérelmek tisztázására tett kísérletek, a korábbi, egymással kapcsolatos előítéletek felszámolását lehetővé tevő közös konferenciák. Emellett számolni érdemes a tágabb szakmapolitikai helyzet átrendeződésével is, ami a dinamikus irányzatokat jellemzően összefogásra készítette.

¹⁷ Lásd pl. Samuels (1985), Astor (1998), Eishold (2002), McFarland Solomon (2003), Casement (2008), Sedgwick (2008), Henderson (2015). Kiaknázatlan kutatási terület a személyes kapcsolatok révén érvényesülő – de a szakmapolitikai helyzetből adódóan rejtve maradt – kölcsönhatások azonosítása. Példaként említhető Donald Winnicott, aki közeli barátságban állt Michael Fordhammal, az analitikus pszichológia talán legjelentősebb angliai képviselőjével, vagy Erik Erikson, akire bevallottan jelentős hatással volt a jungi analitikus Joseph Wheelright (Eishold, 2002).

¹⁸ Mindenekelőtt a tárgyakapcsolatelméleti, a kötődéselméleti és különösen az interszubjektív-kapcsolati analitikus irányzatokról van szó.

¹⁹ Csak néhány példát említve, ide tartozik az irodalmi-metaforikus értelmezési stílus vagy a nonverbális terápiás technikák alkalmazása.

levelezésekre koncentráltak.²⁰ Az említett gyakorlattal a Ferenczi-levélkiadások egyértelműen szakítottak.

A következőkben a Jung-Ferenczi kapcsolatot döntően az érintettek személyes levelezésére és közléseire támaszkodva rekonstruálom, bevonva Jungnak és feleségének, Emma Jungnak Ferenczihez írt, korábban ismeretlen leveleit is (Narancsik, 2021).

Jung és Ferenczi kapcsolata a levelezések tükrében

Érdeklődésük és tudós-alkatuk hasonlóságát tekintve, Freud köréből vélhetően Jung állt Ferenczihez a legközelebb, de egyúttal ő lett a legjelentősebb rivális is. Kapcsolatukat – és ez Ferenczinek a Rankkal vagy Jonesszal megromlott barátságára is érvényes – beszűkítette az a sajátos közeg, mely nem kedvezett a különálló szövetségeknek (lásd Hogenson, 1983; Bókay, 2008; Rudnytsky, 2011; Hárs, 2018). A kialakult helyzet nem volt független Freud személyiségétől²¹ és a részéről kanonizált, a rivalizációt középpontba helyező „ödipális” értelmezési szabályoktól, melyeket a tanítványok többsége elfogadott és alkalmazott az egymásközi viszonyaik leírására. Ez még akkor is így történt, ha tisztában voltak azzal, hogy valójában egészen másról van szó. Wilhelm Stekel, miként majd Jung és Ferenczi is, egy alternatív olvasatot kínált fel a Freudhoz írott 1924 januári levelében: „Csak az Ön ellen elkövetett igazságtalanságot látja, de nem veszi észre a hibákat, amelyeket Ön követett el. Ha időben felismerte volna a tanítványai közötti rivalizálás forrását, számos hasznos embert megtarthatott volna. Nem elsősorban a trónkövetelők harcáról volt szó, hanem inkább az Ön szeretetéért folytatott versengésről. Sokkal inkább a féltékenységről, vajon a szívét ki birtokolja, mintsem a hatalmának a megszerzéséről.” (Stekel/Freud, 2007, 194.) Ferenczi, akire különben Stekel interpretációja egészében illett, más oldalról értelmezte újra Freud tételét a *Klinikai napló*ban: „Az a tudattalanban talán nagyon erősen szorongáskeltő gondolat, hogy az apának meg kell halnia, mikor a fiú felnőtt, ad magyarázatot arra a félelmére, hogy a fiai közül bármelyiket is önállósulni hagyja. Ez ugyanakkor azt is bizonyítja nekünk, hogy Fr[eud] fiúként valóban meg akarta ölni az apját. Ahelyett, hogy ezt belátta volna, megalkotta az apagyilkos

²⁰ Ez a gyakorlat jellemző a jungi irányzatra vagy más pszichoanalitikus gyökerű iskolákra is.

²¹ Mint arra Rudnytsky (2011) rámutatott, Stekel, Jung és majd Ferenczi is, részben egymástól függetlenül, hasonló konklúzióra jutottak Freud személyiségét illetően.

Oidipuszról szóló elméletét, de nyilvánvalóan csak másokra vonatkoztatva, önmagára nem; innen a félelem, hogy analizáltassa magát [...]” (Ferenczi, 1996, 191.).

Noha Ferenczi és Jung története – a fentiekből adódóan is – aligha érthető meg a Freudhoz fűződő viszonyuk szem előtt tartása nélkül, itt elsősorban a levelezés háttéréhez szorosabban kapcsolódó epizódok felidézésére szorítkozom.

Jung és Ferenczi 1907 tavaszán ismerkedtek meg, alig egy évvel azt követően, hogy Jung először levelet váltott Freuddal, s csupán napokkal az után, hogy első látogatását tette nála bécsi otthonában.

Találkozásuk idején Jung a zürichi egyetemi klinika főorvosa volt, ahol 1900-ban, még egyetemistaként állást kapott. A Burghölzli a skizofrénia nemzetközi hírű szaktekintélye, Eugen Bleuler direktorsága alatt Európa egyik vezető pszichiátriai intézményének számított, igazi kozmopolita centrum volt, ahol nagy súlyt helyeztek a kutatómunkára és az új terápiás módszerek bevezetésére. Freud munkái közül az első, ami Jung kezébe került – miként ez Ferenczi esetében is történt – az *Álomfejtés* volt, melyről Bleuler²² megbízásából kollegiális körben referálnia, majd recenziót írnia kellett. Ugyan ezt követően szórványosan hivatkozik Freud és Breuer eredményeire, azok akkoriban, saját bevallása szerint, nagyobb hatást nem tettek rá. Néhány évvel később, a szóasszociációs kísérletei révén nyert eredményei kapcsán ébred rá, hogy az eljárás során feltárt ún. komplexusok kialakulása jól leírható Freud elfojtás koncepciójával. Ezt követően a tudományos fórumokon kiáll az akkoriban akadémiai körökben *persona non gratának* számító Freud mellett, annak ellenére, hogy figyelmeztetik, ezzel tudományos pályafutását veszélyezteti (Jung, 1987, 186.). Amikor 1906 tavaszán elküldi Freudnak a *Diagnosztikus asszociációs tanulmányok* című munkáját, melynek lezáró fejezetében (*Pszichoanalízis és asszociációs kísérletek*) a freudi módszer alkalmazhatóságát bizonyítja, nem meglepő, hogy Freud megvallja, a könyvet „türelmetlenségemben már megszereztem” magamnak (Freud/Jung [a továbbiakban F/J], 1974, 191.)²³ A levelezésükből érzékelhető, milyen örömmel fogadta Freud a fiatal kolléga közeledését, aki alig harmincévesen már nemzetközi hírnévre tett szert a pszichoterápiás gyakorlat tudományos alapokra

²² Bleuler már Jungot megelőzően, 1904-től levelezésben állt Freuddal. Bleuler megnyerésének szakmapolitikai jelentőségéről lásd Falzeder, 2015a.

²³ Stekel emlékei szerint elsőként ő figyelte fel Jung írásaira: „Néhány hónappal korábban olvastam Jung kis könyvecskéjét: *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter occulter Phänomene* [1902]. Legnagyobb meglepetésemre rokonszenvező utalást találtam benne Freudra. Elvittem a könyvet a társaságunkba, és felolvastam a szenzációs részt. Egy hónappal később Bleulertől akadtam egy szimpatizáló ismertetésre [Jung könyvéről] a *Münchener medizinische Wochenschrift*-ben, aki rámutatott arra, hogy Freud fellebbentette a fátlyat a tudatunkról. Freud el volt ragadtatva” (Stekel, 2007, 143.).

helyezésével kecsegtető szóasszociációs kísérletei révén. Adolf Meyer, a korabeli pszichiátria egyik vezető alakja Jung és munkatársai munkáját „az utóbbi évben a pszichopatológiához való legjelentősebb hozzájárulásnak” értékelte (id. Shamdasani, 2012b, ix.). Joggal értékelte Freud később az eseményt úgy, hogy „ezzel megépült az első híd, mely a kísérleti lélektant a pszichoanalízissel összekötötte” (Freud, 1993, 107.).

Nem érdektelen, hogy Jung kezdettől hangot adott fenntartásainak is. A *dementia praecox* kóroktanáról 1907-ben megjelent monográfiája előszavában, noha elismerően nyilatkozik Freud „zseniális elgondolásairól”, „melyeknek sokat köszönhet”, hozzáfűzi: „Az igazságosság Freuddal szemben nem jelenti azt, hogy feltétel nélkül alávetjük magunkat egy dogmának, mint attól sokan félnek... Ha például elismerem az álmokat és a hisztériát jellemző komplexusmechanizmusokat, az még egyáltalán nem jelenti azt, hogy a fiatalkori szexuális traumát is olyan kizárólagos jelentőségűnek tekintem, mint ezt szemmel láthatóan Freud teszi; éppolyan kevésbé azt, hogy a szexualitást olyan meghatározóan előtérbe állítom [...]. Ami a freudi terápiát illeti, az a legjobb esetben is az egyike a lehetséges módszereknek, és talán nem mindig azt kínálja, amit elméletileg várnánk tőle” (Jung, 2015, 11-12.). Freud válasza rá jellemző módon: „[...] fenntartom a reményt, hogy az évek múlásával közelebb fog kerülni az én álláspontomhoz, mint lehetségesnek gondolná” (F/J, 5.). Jung a maga részéről készen mutatkozott – legalábbis átmenetileg – elfogadni Freud nézeteit. Mint 1907 áprilisában Dumeng Bezzolának írta: „Nem tudjuk [Freudot] megkérdőjelezni, mert túlságosan is keveset tudunk [...]. Ezért elhatároztam, hogy nem fogom kiigazítani vagy oponálni Freudot. Egyszerűen félreteszem azt, amit nem értek, és mondjuk, kérdőjelet rakok mellé” (Bezzola hagyaték, idézi Shamdasani, 2012a, xi.).

Az első személyes találkozásra Freuddal 1907-ben, Bécsben kerül sor. Jung visszaemlékezése szerint tizenhárom órán át beszélgettek szünet nélkül. Csaknem ötven év elteltével, még mindig érezhető megindultsággal idézte fel azt az alkalmat:

„Minden ott volt, még az is, ami később jött! Mindkét oldalon! Már minden ott volt. [...] Ő tőlem kapta a nagy sokkot, én pedig magamtól kaptam a nagy sokkot (nevet), egy résztőtől, a tudattalanomtól! És ez már mind benne volt! De soha máskor nem történt velem, hogy 13 órán keresztül megszakítás nélkül tudtam volna beszélgetni valakivel! Egyáltalán nem éreztem fáradtnak magam. [...] Ez valami nagyon furcsa! Ez olyan, mint a szülés, a születéskor már minden ott van! [...] Az idő nem létezik! Az idő, az semmi! Ilyenkor ráébredsz, hogy vannak pillanatok, amelyek teljesen időtlenek. Egyszerre néztünk fel. Az isten szerelmére, már egy óra van!? És akkor azt mondtam: Igen, mikor kezdtük? Emlékszem, vasárnap volt, és 13 óra volt! Nagyon intenzív találkozás volt! [...] Ebből látszik, hogy mekkora távlat,

milyen mélysége volt! Istenem, ha csak képes lett volna túllépni önmagán! De volt az a neurotikus elem! Ha túljutott volna ezen... Örültség lett volna, ha valaha is mással akartam volna dolgozni, mint vele!”²⁴

Jung és Freud között rövid időn belül szoros baráti és szakmai kapcsolat alakult ki, melyet sokáig a kölcsönös idealizálás jellemezett. Freud felismerte Jungban a kivételes tehetségű tanítványt és utódot, akitől mindenekelőtt azt várta – miként már első levelében írta –, hogy „alátámassza a feltevéseit”, és akinek a támogatásától remélte, hogy pszichoanalízise végre betörhet a hivatalos pszichiátria és akadémia körébe (F/J, 3.). „El kell ismernem, ha egy olyan munka, mint az öné, vagy Bleuleré megjelenik, hatalmas és számomra nélkülözhetetlen kielégülést okoz, tudván, hogy egy élet nehéz munkája nem volt hiábavaló” – írja Jungnak 1907-ben. Meg kell jegyezni, hogy már itt, a kezdeteknél feltűnik az az elem, amely az elkerülhetetlen szakításhoz vezetett. Míg Freud Jungtól azt várta, hogy pszichoanalízise alapelveit „dogmává tegye” (Jung, 1987, 188.), addig Jung kölcsönös, őszinte és fenntartások nélküli gondolatcserére vágyott a csodált és nála jóval tapasztaltabb, idősebb férfival.

Ferenczi és Jung első találkozása idején azonban a későbbi ellentéteknek még nyomuk sem volt. A budapesti kitérővel Bécsből Abbáziába tartó Jung-házaspárt elmeorvos kollégája, Stein Fülöp mutatta be Ferenczinek 1907-ben. Stein az alkoholelles mozgalom tagjaként még 1905-ben megismerkedett Eugen Bleulerrel a Budapesten tartott X. Nemzetközi Alkoholelles Kongresszuson, melyen különben Ferenczi is részt vett. Valószínűleg az ismeretségnek köszönhetően 1906-ban, majd 1907-ben tanulmányi látogatást tett a Burghölzliben, ahol elsajátította Jung szóasszociációs módszerét, s magával Junggal is jó kapcsolatba került. Hazatérve, az eljárásba Ferenczit is beavatta, aki a korabeli beszámolók alapján olyan egzakt módszert látott benne, amit kipróbálásra érdemesnek ítelt. „Vásárolt egy stopperórát, és attól kezdve senki nem menekülhetett előle. Bárkivel találkozott a budapesti kávéházakban – írókkal, költőkkel, festőkkel, a ruhatárossal, a pincérekkel stb. –, alávetette az asszociációs módszernek” (Harmat, 1994, 35.). Harmat elgondolása, miszerint a módszer befogadóbbá tette a pszichoanalízis iránt az azt korábban elutasító, az *Álomfejtést* csak „minden gyakorlati jelentőség nélküli szellemeskedésnek” minősítő Ferenczit (uo. 34.), a fennmaradt dokumentumok alapján elképzelhetőnek látszik. Ezek után szinte természetes lehetett, hogy Stein Ferenczit összeismertette Junggal, s igen valószínű, hogy ekkor körvonalazódott a Burghölzlibe teendő látogatása, mely nem sokkal később meg is valósult. A klinikán vendégeskedő kollégák, így tehát Ferenczi is, a Bleuler közvetlen helyetteseként szolgáló Jung

²⁴ Kurt Eissler interjúja Junggal, 1953. augusztus 29. Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, 60-61. Az idézetből Eissler apró közbeszólásait elhagytam.

gondjaira volt bízva. Noha az temérdek kötelezettsége miatt saját bevallása szerint sem tudott kellő időt szánni Ferenczire, nem csupán bevezette őt a pszichoanalízisbe, hanem – miként arról Aniela Jaffének időskori interjújában említést tett – Ferenczi volt első freudi analízisének alanya is (!) (Bair, 2003, 160.).

Jung és Ferenczi levelezése nem sokkal Ferenczi Burghölzlibe tett látogatása után kezdődik, Jungnak a már Budapestre visszaérkezett kollégához írt levelével. Ebből kiderül, hogy Ferenczi a tanultakat a gyakorlatba rögvest átültette, és friss eseteivel kapcsolatban máris útmutatásért fordult Junghoz. „Pszichoanalitikus újjászületésének” (Freud/Ferenczi [a továbbiakban F/Fer], 2000, 113.) következő állomása volt, hogy Steinnel együtt szerettek volna Freuddal személyesen is megismerkedni, és ehhez Jung segítségét kérték. Jung ajánló soraiból kitetszik, hogy ekkor még Steint tekintette a komolyabb félnek: „Először néhány »üzleti« hír: Dr. Stein Budapestről és egy másik pszichiáter, Dr. Ferenczi, valamikor Bécsben szeretné meglátogatni Önt, és megkértek, hogy érdeklődjek, mikor lenne Önnek a legmegfelelőbb. Dr. Stein egy nagyon rendes, jó intelligenciával rendelkező ember, aki már végzett velem néhány kísérleti munkát. Ő még csak kezdőnek tekinthető a művészetben, de meglepően gyorsan megértette a lényegét és a gyakorlatba is átültette” (F/J, 1907. jún. 28., 65-66.).²⁵

Ismert, hogy Freud és Ferenczi között rövid időn belül bensőséges kapcsolat alakult ki, melyet Jung – aki Ferenczit jó ideig a saját emberének is tekintette²⁶ – örömmel fogadott. Értésülve arról, hogy Ferenczi, „akinek nagy személyes vonzereje van” Freudnál tölti szabadságát, „nagyon szívélyes” üdvözlét küldi, hozzáfűzve: „Nagymértékben megérdemli az Ön jóindulatát” (F/J, I/1, 1908. aug. 13., 169.; 1908. aug. 21., 170.)

Jung Ferenczinek szóló első leveleit olvasva egy reményteljesen induló barátság képe rajzolódhat ki. Azonban Ferenczi részéről sok minden megváltozott azt követően, hogy

²⁵ Bleuler támogatásával a Burghölzli időközben a pszichoanalízis valóságos toborzó központjává alakult. Nem túlzott Freud, amikor *A pszichoanalitikai mozgalom történetéhez* című írásában megállapította: „Mai követőim és munkatársaim legtöbbször Zürichen át került hozzám”, mert a periférikus Béccsel szemben „az élénk szellemi életet élő Svájcba a legjelentősebb nemzetek képviselői sereglének egybe; az itt keletkezett fertőzési gócnak a lelki járvány – ahogy Hoche [freiburgi pszichiátria professzor] elnevezte – elterjedése szempontjából különös fontosságúvá kellett válnia.” (Freud, 1993, 107.) Így például Jung révén csatlakozott a mozgalomhoz többek között Karl Abraham, Ernest Jones, Roberto Greco Assagioli, Ludwig Binswanger, Trigant Burrow, Abraham Arden Brill, Charles Macfie Campbell, Décsi Imre, Max Eitingon, Ferenczi Sándor, Johann Jakob Honegger, Smith Ely Jelliffe, Alphonse Maeder, Herman Nunberg, Johan H. W. van Ophuijsen, Nikolai J. Ossipow, Franz Riklin, Hermann Rorschach, Tatiana Rosenthal, Leonhard Seif, Eugenie Sokolnicka, Sabina Spielrein, Philipp Stein, Wolf Stockmayer, Johannes Irgens Stromme, Jaroslaw Stuchlík, G. Alexander Young (Haynal – Falzeder, 2002, 28.).

²⁶ Jung időskori interjúiban visszatérően említést tesz arról, hogy Ferenczit ő „vezette be a pszichoanalízisbe”, de sajnálatosan „megragadt Freudnál” (Aniela Jaffének diktált önéletrajzi visszaemlékezése, idézi Samuels, 2003, 54.) Lásd még Kurt Eissler interjúja Junggal, 1953. augusztus 29. Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington.

találkozott Freuddal. A levélváltások megritkultak, és magántermészetű vagy érdemi szakmai kérdésekről már jóval kevesebb szó esett bennük. Ehhez hozzájárulhatott – a jelentékeny földrajzi távolságot nem is számítva –, hogy Jung nem fordított kellő időt a kapcsolatok levelezés útján történő ápolására. Temérdek elfoglaltsága mellett azt kényszerű kötelezettségnek érezte, s rendszerint csak megkésve válaszolt. Mint Ferenczinek is írta: „Végül arra szeretném kérni, hogy mindenkor, felettébb méltatlan és hosszúra nyúlt hallgatásomat *tel quel* fogadja el. Nem jelent semmi egyebet, mint azt, hogy nagyon igénybe vagyok véve, és soha nem jut időm írásra. De ha Ön kedvesen ír nekem, válaszolni fogok.”²⁷

Akárhogy is volt, mint azt Freud bécsi körének tagjai is jól érzékelték (Stekel/Freud, 2007, 194.), Ferenczi hamarosan Freud elsőszámú bizalmasává lépett elő. Junggal való jóviszonyát ez látszólag nem érintette, azonban több minden utal arra, hogy amerikai utazásuk, melynek során mintegy hat hetet töltöttek egymás társaságában, ebben döntő változást hozott. 1909-ben Freud, majd pedig Jung is, egymástól függetlenül meghívást kapott a Clark Egyetem fennállásának huszadik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségre, melynek keretében előadásokat tartottak, és mindkettőjüket díszdoktorrá avatták. Ferenczi – Jung emlékei szerint az ő javaslatára²⁸ – Freud kísérőjeként csatlakozott hozzájuk. Az utazást megelőző együttlétük során Brémában történt, hogy Jung jelenlétében Freud elájult (az eset később a müncheni kongresszuson megisméltódott), melyet Jungnak ellene irányuló halálkívánságával hozott összefüggésbe, majd a hajóúton hasonló gondolata támadt Jung egyik álma kapcsán is.²⁹ Alexander (1990) felvetése, hogy a Jungot ért elismerés Freudban felébreszthette az „ödipális apa” félelmét a félreállításától, valószínűnek tűnik, tekintve, hogy a meghívott nemzetközi hírességek, köztük két Nobel-díjas tudós közül Jung volt a legfiatalabb. Eisslernek adott interjújában, arra a kérdésre, Ferenczi jelenléte nem volt-e zavaró az utazás során, Jung tömören ennyit mondott: „Nem, egyáltalán nem. Ő csak kísérő volt. Én voltam a trónörökös. Én voltam felül.”³⁰ Ferenczi feltehetően ezzel a helyzettel szembesült az együtt töltött mintegy hat hét során. Mint 1910 áprilisában Freudnak írta: „Amerika végtére is nem jelentett igazi pihenést: testi fáradalmak és rossz táplálkozás párosult akkoriban az önanalízisben felmerült

²⁷ Közismert, hogy ez a szokása a konfliktus állandó forrása volt Freud és öközötte, aki szemben vele, szenvedélyes levelező volt, nem szólva arról, hogy számára annak gyakorisága a kapcsolat biztonságát, ha nem az afölötti kontrollt jelentette.

²⁸ Kurt Eissler interjúja Junggal, 1953. augusztus 29. Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, 16.

²⁹ Ez a motívum már Jung első bécsi látogatása során felbukkan. Binswanger, akivel együtt voltak Freudnál, tesz említést arról visszaemlékezésében, hogy Freud Jung egyik álma kapcsán ellene irányuló halálkívánságot vélt felfedezni (vö. Roazen, 1975, 254.).

³⁰ Kurt Eissler interjúja Junggal, 1953. augusztus 29. Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, 16.

testvérkomplexus-válsággal” (F/Fer, I/1, 1910. ápr. 27., 271.). Még sok év távolából is, ismét az amerikai partok felé hajózva, észébe jutnak a „mélységesen szomorú pillanatok”, amikor az „infantilis (Jung miatti) féltékenységgel kellett küzdenem” (F/Fer, VI/1, 1926. szept. 27., 118.). Az Aniela Jaffének adott interjújában az idős Jung is beszámolt a maga verziójáról, nevezetesen, hogy Ferenczi az út során rivalizált vele, és egyébként is minden módon próbálta kifejezni, hogy egyedül ő Freud lojális, odaadó híve, mindeközben buzgólkodott, hogy a mester minden igényét kielégítse (lásd Bair, 2003, 160.).

Annyi bizonyos, hogy nem sokkal az utazást követően kerül előtérbe az ún. „testvérféltékenység” – ahogy Freud értelmezési szabályait követve Ferenczi nevezte a kollégákkal való rivalizálását –, habár látszik, hogy az már hosszabb előzményekre tekintett vissza. Mindjárt a hazatérést követően előkerül a téma: „Az, hogy mi ketten [Freud és Ferenczi] nem teljesen értjük egymást, az elmúlt hetekben komoly helyet foglalt el gondolataimban. Az álmából megtudtam, hogy nálam ’3/4 12’ van csupán (amit én úgy értelmeztem, hogy Ön nem talál nálam teljes megértésre). A Junggal kapcsolatban jelentkező féltékenységi érzések viszont bennem is azt az infantilis módon felerősödött gondolatot keltették, hogy Ön sem értékeli teljesen engem (a szellemi képességeimet, a jóakaratomat, a megismerés utáni vágyamat stb.)” (F/Fer, I/1, 1909. okt. 5., 155-156.) Mint arra egy kis epizód is utal, Ferenczinek valódi nehézséget okozhatott elfogadni, hogy legjobb esetben is a „bölcstanácsadó” lehet Jung mellett (F/Fer, I/1, 1911. jan. 3., 368.). Alig valamivel a hazaérkezésüket követően okkult kísérletei nevében felkeresett egy jósnőt, bizonyos Jelineknét, akinél többek között arra a kérdésre várt választ, miként viszonyuljon Junghoz. Végül Ferenczi láthatóan beletörődött Freud döntésébe, vagy talán valóban felülemelkedett ellenérzésein. Levelet írt Jungnak, amiről Freudnak is beszámolt: „[...] őszintén megvallottam neki ’testvérkomplexusomat’, s kijelentettem, hogy a gerillaháború nem lehet nem lehet alkalmas taktika a lélekelemzésben; az irányítás feladata egy embert illet meg, és ez az egy ember Önön kívül Jung maga” (F/Fer, I/1, 1909. dec. 7., 201.).³¹

³¹ Jung válaszában így ír: „Levelével valóban a lényegre tapintott. Ezek a dolgok a levegőben voltak. Gondolhatja, hogy számtalanszor éreztem magam kellemetlenül, amikor az Ön konstellációja szerint a trónbitorló szerepébe kényszerültem. Én azonban egyáltalán nem trónbitorló érzem magam, hanem sokkal inkább a dolgozó emberek egyikének, aki fontos munkát végez” (Jung/Ferenczi, 2021, 127.). Ferenczi a következőképpen kommentálta Junghoz írt levelét Freudnak: „Írtam egy hosszú levelet Jungnak, melyben őszintén megvallottam neki ’testvérkomplexusomat’, s kijelentettem, hogy a gerillaháború nem lehet alkalmas taktika a lélekelemzésben; az irányítás feladata egy embert illet meg, és ez az egy ember Önön kívül Jung maga. Elmondtam továbbá azt is (nyilván azért, hogy ne legyek további sajnálat tárgya), hogy Ön korrigálta korábbi véleményét arról a ’zsákutcáról’, amelybe kerültem” (vö. F/Fer, I/1, 1909. dec. 7., 201.). Jung is említést tett Freudnak Ferenczi leveléről: „Amennyire én hallottam, Ferenczi dolgozatát [Indulatátétel és magábavetés] itt nagyra értékeli. Nagyon kedves levelet írt nekem, olyan megértőt és barátságosat, hogy én valószínűleg nagyon ügyetlenül válaszoltam. Az ilyen leveleket valójában üres lapon kellene megválaszolni, de az is barátságosnak tűnne” (F/J,

1910-ben, a nürnbergi kongresszuson – melyen Freud megbízásából Ferenczi feladata volt, hogy az ekkor megalapítandó nemzetközi egyesület örökös elnökéül Jungot javasolja –, láthatóan ismét közelebb kerültek egymáshoz. Ezt követően térnek rá a levelezésben a „Kedves Barátom” megszólításra a korábbi „Kedves Kolléga” helyett.

A helyzet azonban nem tudott végleg megoldódni. Mint azt mások is felvetették (lásd pl. Haynal – Falzeder, 2003; Berger, 2018), Ferenczi nem szűnt meg titkon reménykedni abban, hogy mégiscsak ő lesz Freud „teljesértékű utódja”, s a Junggal kapcsolatos „testvérféltékenységet” ettől kezdődően a trónutódlásért folytatott rivalizálás is színezte.³² A helyzettel kapcsolatos ambivalenciája már a kongresszust követően írt levelében érzékelhető. Szabadkozva, hogy a „libidója nagy részét ráaggatja” Freudra, megállapítja, hogy „igazat kell adnom Jungnak, amikor noszogat, hogy hozzá hasonlóan fiatal embereket gyűjtsék magam köré, akiket taníthatok, talán egy kicsit szerethetek is. [...] Valószínűleg, nem, kétségtelenül igaza van, amikor feltételezi, hogy a testvérféltékenységet még nem küzdöttem le magamban. Ez ellen is jó lesz, ha fiatalabb testvéreket fogadok tanítványnak: a tanár-(apa)szerep kielégíti majd becsvágyamat, és az idősebb testvérekkel (Jung, Adler) *sine ira et studio* tudok szembeszállni” (F/Fer I/1, 1910. ápr. 5., 258.). Majd ugyanebben a levélben megjegyzi: „Bármennyire tetszett is nekem a zürichiek eltökélt és harcias magatartása, azért némi felügyeletet még helyénvalónak tartanék náluk. Azt a misztikus vonalat, melyről megnyilatkozásaik árulkodnak, idővel még korrigálni kell. Ez így alighanem a keresztény reakció a Ψ A-re. Mindazonáltal ez örvedetesebb, mint a zsidó reakció (Stekelnél) – amely nem kevésbé szorul ellenőrzésre” (uo. 260.).

Ahogy Freud és Jung kapcsolatában az elhidegülés jelei mutatkoztak – s ez alig egy évvel Nürnberg után már érzékelhető volt –, Ferenczinek a helyzettel kapcsolatos „ambivalenciája” is egyre határozottabban felszínre került, mindenekelőtt a Jung személyét illető kritikák, és – adott esetben a tudattalanra hárított – intrikák formájában. Ez utóbbira példa az az eset, amikor Emma Jung Ferenczihez fordult segítségért.

Freud és Jung barátságának felbomlását általában *A libidó átalakulásai és szimbólumai* című 1912-ben publikált munkával³³ szokás kapcsolatba hozni, melyben Jung a freudi

174.). Freud idekapcsolódó válasza Jungnak: „Ferenczi határozottan virágzik. Az utazás nagyon jót tett neki. Megkockáztatom, hogy megbízható, kiváló, abszolút hiteles ember” (uo. 276.).

³² Akkori „trónörökös-fantáziáira” a *Klinikai naplóban* is visszatér (pl. Ferenczi, 1996, 191.).

³³ C. G. Jung: *Wandlungen und Symbole der Libido: Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des Denkens*. Leipzig: F. Deuticke, 1912. Magyarul: C. G. Jung: *Az átalakulás szimbólumai*. Ford. Sára Balázs. Budapest: Scolar, 2018.

alapelveket megkérdőjelező módosításokat javasolt.³⁴ Végigkísérve Adler és Stekel kizárását, Jung a legrosszabbra készült, amikor Freud, szokásával ellentétben, nem érintette leveleiben a „libidó-munkája” már megjelent első részét. Aggodalmait csak fokozták a hozzá eljutott hírek arról, hogy Freudnak valóban fenntartásai vannak. Egy ponton Emma Jung férje távollétében úgy döntött, hogy Ferenczihez fordul tanácsért, s őt kérdezi meg, vajon neheztel-e Freud Jung okkult kutatásai, továbbá libidó-munkája miatt. Ferenczi a levelet, Emma Jung kérését figyelmen kívül hagyva, továbbította Freudnak, aki egy megnyugtató válaszlevelet javasolt. És itt kezdődtek a bonyodalmak. Ugyanis Ferenczi félreolvasva Freud instrukcióját, azzal ellentétes értelemben válaszolt. Jól érzékelteti az akkori helyzet még éppen rejtett vonásait Ferenczi kommentárja:

„Éppen újraolvasom az Ön levelét, s mélyen szégyenkezve veszem észre, hogy az egyik szó téves olvasata folytán teljesen rosszul tettem eleget megbízásának. Az első félreértés *Öntől* ered, amikor az *én* levelemet olvasta; pontosan emlékszem, hogy egyáltalán nem az volt a szándékom (s a levélben sem ezt a szándékot említettem), hogy Jung asszonynak arról írjak, hogy Ön nincs megelégedve Jung okkultizmusával és libidóelméletével; én csak a magam személyes véleményét írtam le! Kissé meglepett tehát, amikor ma reggel azt olvastam a levelében, hogy Jung asszonynak írva *érintsem* [streifen] az okkultizmus- és a libidóelmélet-történetet. Én (mint engedelmes diák) ezt meg is tettem, mindazonáltal oly módon, hogy semmivel meg nem alapozott *sejtésről* beszéltem róla, s hangsúlyoztam, hogy még semmiféle becsmérlő megnyilvánulást nem hallottam *Öntől* Junggal kapcsolatban. Elképzelheti mennyire kellemetlen meglepetés ért, amikor most, természetesen a Jung asszonynak írt levél elküldése *után*, még egyszer elolvasom a levelét, s azt látom, hogy tegnap reggel törölni [streichen] helyett *érinteni*-t [streifen] olvastam. Különös, hogy a többi, *érinteni* szóval egyáltalán nem összhangban álló megjegyzését Jung okkultizmusáról és libidóelméletéről szintén racionalizálni tudtam. Kiderül tehát, hogy Ön *joggal* értett félre engem, azaz egy számomra tudattalan szándékot, amelynek azonban meg kellett lennie bennem, akarta semlegesíteni a válaszában. Ez azonban nem sikerült Önnek; a szándékom éppen az *Ön* félreértését használta fel arra, hogy érvényesüljön. Jó, hogy ezt olyan formában tettem,

³⁴ A teoretikus különbségek kiéléződéséhez hozzájárult, hogy Freud egyre inkább hajlott saját tanai kodifikálására. Míg levélváltásuk kezdetén Freud még „örömmel elfogad bármilyen kiigazítást” (F/J, 3.,8.), ekkor már az övétől eltérő nézeteket tanítványai feldolgozatlan apakomplexusával magyarázza, vagy a pszichoanalitikus igazságokkal szembeni ellenállásként értelmezi. Mindeközben Jung a maga részéről továbbra sem tudja összeegyeztetni Freud elméletét (mindenekelőtt a szexualitás kizárólagos kóroki szerepét) a klinikai tapasztalataival, különösképp a pszichózisok kóroktanára nézve. Emellett egyre inkább úgy érzi, hogy a freudi nézőpont egysíkú és reduktív értelmező keretén belül nem csupán páciensei, de saját személyes élményeit sem tudja kellőképpen megérteni. Elkezd új értelmezési utakat keresni, így például visszatér korábbi érdeklődési területéhez, antropológiai, mitológiai, szimbólumtörténeti tanulmányokba kezd. 1910-től kezdődően az egyébként korábban is meglévő ellenvéleményét egyre következetesebben képviseli.

amely semmire sem kötelezi Önt. Nyugodtan letagadhat mindent, amit mint sejtést fogalmaztam meg. (F/Fer I/1, 1911. okt. 23, 439-440, kiemelések az eredetiben.)³⁵

Emma Jung különben megfogadta Ferenczi tanácsát, és valóban Freudhoz fordult. A lényegre tapintott, amikor Freudot – kedves naivitással – végső soron az „ödipális-apa” pozíciójáról vallott nézetei átgondolására kérte: „Elképzelheti, mennyire örömmel tölt el és megtisztel Carl iránti bizalma, de mégis úgy tűnik nekem, mintha Ön időnként túl sokat nyújtana – nem látja benne a követőjét és beteljesítőjét jobban, mint arra szüksége lenne? Nem azért ad az ember gyakran sokat, mert sokat szeretne megtartani? [...] Örvendezzen és élvezze ki teljességgel a győzelem boldogságát, amelyért oly sokáig küzdött. És ne apai érzésekkel gondoljon Carlra: 'Ő növekedni fog, de nekem fogyatkoznom kell', hanem inkább úgy, mint az egyik ember a másikra, akinek, mint Önnek is, megvan a saját törvénye, amit be kell teljesítenie” (F/J, 1911. nov. 6., 456-457.). Az Emma Junggal zajló levélváltásnak a Freud–Ferenczi levelekben történő lecsapódása azt engedi sejtetni, hogy a dolog végül nyugvópontra jutott, de az elkövetkező események nem ezt igazolták. (A fenti levélváltásról bővebben lásd Hárs, 2018.)

Júliusban Freud panaszodik Jonesnak is, hogy kapcsolata Junggal „feszültté vált”. Nyáron Ferenczi és Jones a mozgalmon belüli ellentétek, és leginkább Jung ügye miatt felveti a későbbi Titkos Bizottság létrehozását a freudi alapelvek védelmére. Jung, a Társaság elnöke ebben már nem kapott helyet (Jones, 1983; Freud/Jung, 1974).

Mindeközben Jung elfogadta az amerikai Fordham egyetem meghívását. Szeptemberi előadóján már a pszichoanalitikus tanokat saját értelmezésében népszerűsítette. „Tulajdonképpen az én álláspontomat fogják hallani azokkal a vezérelvekkkel kapcsolatban, melyeket tisztelt tanárom, Sigmund Freud évtizedek tapasztalatai alapján dolgozott ki. [...] Amikor tíz éve észrevettem, milyen hatalmas mértékben meghaladta Freud a pszichopatológiai jelenségekről, főleg az összetett lelki folyamatokról szóló tudást, elvesztettem a meggyőződésemet, hogy képes vagyok igazi kritikát megfogalmazni. [...] Van, aki szerint az

³⁵ Emma Jung válasza Ferenczinek: „Köszönöm szépen barátságos és mélyreható levelét, nagyon megnyugtató volt számomra. Azt hiszem, igaza van, ha azt, amit Freud „ellenállásának” neveztem, arra vezeti vissza, hogy Freud nem értett maradéktalanul egyet férjem legutóbbi munkájával, és tartózkodott a véleménynyilvánítástól. Ugyanis szinte semmit nem szólt róla, ami természetesen nekem és a férjemnek is nagyon szembeötlő volt. – Miután Ön biztosított róla, hogy nem kell félnem attól, hogy elrontok valamit, összeszedtem a bátorságomat, és írtam Freudnak, és közvetlenül is megkérdeztem, miként vélekedik a munkáról. Biztosan tudom, hogy a férjem örülne, ha tudná, mert a jelen helyzetet nagyon természetellenesnek érzi. Ő természetesen nem tudja, hogy írtam Freudnak. Most, persze, nagyon kíváncsian várom a választ, és egy kicsit aggaszt, hogy talán mégsem volt szerencsés, amit tettem. De a tudattalanom nem hagyott nyugodni, és azzal vigasztalom magam, hogy ritkán sül el balul, ha rá hagyatkozunk” (Jung/Ferenczi, 2022, 134.).

állásfoglalásom 'hasadást' okoz a pszichoanalitikus mozgalomban. Az ilyen szakadások azonban csak ott jönnek létre, ahol hitről van szó. A pszichoanalízisben azonban tudásról van szó, és a tudás változó megfogalmazásáról" – írja az előadásai előszavában (Jung, 2006, 105-106.). 1912 novemberében beszámol Freudnak amerikai útja sikeréről, miszerint sokakat megnyert a szexuális teória módosításával. Majd így folytatja: „Nagyon bántana, ha a módosításokat csupán önnel kapcsolatos ellenállásként értékelné. [...] Részemről ez nem szeszély, hanem küzdelem azért, amit igaznak tartok. Ebben a dologban nem tarthat vissza az ön iránti személyes tiszteletem. Másfelől [...] nem szeretném a személyes kapcsolatot megszakítani. Nem azonosítom önt *egy doktrínával*. [...] Nyilvánvalóan szeretnék baráti viszonyban maradni önnel, akinek annyi mindennel tartozom, de objektív véleményre, nem pedig neheztelésre tartok számot. Azt hiszem, ennyit megérdemlek, ha másért nem, hát érdemeimért: többet tettem a pszichoanalitikus mozgalomért, mint Rank, Stekel, Adler, stb. együttvéve" (F/J, 515-516, kiemelés az eredetiben).

Időközben megjelent a *Wandlungen* második része, melyben a libidó fogalmát Jung már általános pszichés energiaként tárgyalta. Mint arról levelében Jonesnak is beszámolt, a Freuddal való konfrontáció elkerülhetetlenségének élesen tudatában volt:

„A legrosszabb az volt, hogy tisztán éreztem, hogy ez a munka [*Wandlungen*] meg fogja semmisíteni a Freuddal való barátságomat, mert tudom, hogy Freud a doktrínáját érintő semmiféle változtatással nem fog egyetérteni. És valóban ez a helyzet. Meg van győződve arról, hogy az ellene irányuló apakomplexusom hatása alatt gondolkodom, és az nem más, mint valami komplexus-nonszensz. Összetörnék, ha már nem készültem volna fel az elkövetkezendőkre, és a kínlódással teli elmúlt évben fel nem szabadítottam volna magam az alól, hogy tekintettel legyek az apára. Ha tovább akarok haladni a tudományban, akkor a saját utamon kell járjak. Már megszűnt a barátom lenni, amikor az egész munkásságomat saját magával és a szexualitással szembeni személyes ellenállásnak tekintette. Az efféle vádakkal szemben teljesen tehetetlen vagyok. Csak azt sajnálom, hogy nem voltam képes olyan világosan kifejezni magamat, hogy Freud megérthessen.”³⁶

Nem segített a dolgon, hogy a hangsúlyokat elferdítve, Jones beszámol Jung leveléről Freudnak (vö. Bair, 2003, 232-233.).

Jung Ferenczinek is beszámol a helyzetről 1913 januárjában: „A nézeteim, úgy tűnik, nem találnak jó fogadtatásra. Azt azonban Önnek is szeretném hangsúlyozni, hogy nem akarok egyházszakadást [schisma], mi sem áll távolabb tőlem, egyszerűen néhány eltérő nézetet

³⁶ C. G. Jung levele Ernest Joneshoz, 1912. nov. 12., Hs 1173:9, Jung archívum, ETH, Zürich (a továbbiakban ETH).

szeretnék megbeszélés tárgyává tenni. A legrosszabb esetben tisztességes tévúton járok. A $\Psi\alpha$ ügyét ez nem rendíti meg. Ezt az álláspontot kifelé is hangsúlyozni fogom. Csak az a sajnálatos, hogy összetűzésbe kellett kerülnöm Freuddal. Nekem úgy tűnik, ez abból fakad, hogy nem érzek hálát azért, ahogyan hozzám viszonyul. Meggyőződésem, hogy az én hibám, hogy ezt nem szenvedhetem. Nem akarom Freudot semmilyen módon hibáztatni vagy analitikusan bírálgatni. Mindenki söprögessen először a maga háza táján – én igyekszem saját hibáimon úrrá lenni, a többit az időre kell bíznom. Ha nincs igazam, akkor addig fogok ettől szenvedni, amíg meg nem értem. Egyelőre csak azt nyugtázhatom, hogy nem vagyok képes megtalálni a megfelelő személyes hangot Freuddal anélkül, hogy ne kelljen magam folytonosan elnyomnom. Ez számomra hosszú távon elviselhetetlennek tűnik. Ez olyan posztulátum lenne, amelynek eddig hatalmas és hosszú távon fenntarthatatlan erőfeszítések árán sem tudtam megfelelni. Mások, úgy tűnik, jobban értik ezt” (Jung/Ferenczi, 2022, 135.).

Bár a nyílt konfliktust Junggal Freud elkerülni igyekszik, a Ferenczinek, Abrahamnak vagy Jonesnak küldött helyzetjelentéseiből egyértelmű, hogy elhatárolódott tőle³⁷, és az ellentámadást már megindította. Ferenczit szemelte ki, hogy a *Wandlungen*ről kritikát írjon, amit ő – talán érezve a Jungra mérendő csapás súlyát – egyre halogat, és Freud útmutatását kéri:

„Mint látja, kezdek foglalkozni Jung bírálataival. De ezt nem tekintem személyes ügynek; csupán közös törekvéseinket akarom kifejtetni. Ezért arra kérem Önt, hogy megjegyzéseimet, amelyeket időnként közlök Önnel, Ön is tekintse át, s mindenkor adja tudtomra véleményét. [...] Jung amerikai viselkedése (amelyet egyenesen szédelőnek kell neveznem) számomra is megkönnyíti a bírálatot. Semmilyen tekintetben sem kell tehát kímélnem őt; nem érdemli meg, s nem is válna hasznára. Rá akarok mutatni az egész munkásságát jellemző ürességre és zavarodottságra; eközben természetesen teljes mértékben tárgyyszerű kívánok maradni, hiszen maga a tárgy szól ellene. – Teljesen osztom a véleményét: Ön, egyedül vagy csak néhány, ám megbízható hívével együtt sokkal többre képes, mint hogy – csak azért, hogy a követők száma (– látszólag! –) növekedjék –, minden ostobaságra tekintettel kellene lennie” (F/Fer I/2, 1912. okt. 21., 132.).

³⁷ A helyzettel a bécsiiek is tisztában lehettek. Stekel 1912. december 19-én kelt levelében beszámol Jungnak a Freuddal való hasonló nehézségeiről, és figyelmezteti Jungot az elkövetkezőkre: „Nem vette észre, hogy Freud képtelen megtartani a barátokat? És ezért csakis a tanítványok a hibásak. Jómagam a tanáromért elmentem a lehetséges határig. Soha nem akarom elfelejteni azt sem, amivel tartozom neki. De tisztában vagyok a freudi ügyért történt elkötelezettségemmel is, ami szintén nem volt csekély. [...] Csak azt akartam tudatni, hogy egy éles kritika jelenik meg a folyóiratomban *A libidó átalakulásairól*. Szívesen megnyitom a folyóiratomban hasábjait a cáfolat előtt. Csupán az ilyen viták révén juthatnak el az olvasók: a saját véleményükhöz. Ami az azt követő vitákból fakad, áldás a mozgalmunk számára. Tanulhatunk egymástól, és megóvhatjuk magunkat az elfogultságtól” (Stekel, 2007, 192.).

Ferenczi közvetlen tanúja, résztvevője és alkalmanként katalizátora volt Freud és Jung elhidegülésének. Ugyan Jung trónfosztását szorgalmazta, nem kívánta a Társaságból történő eltávolítását:

„Emiatt most Jungról is testvéri irigység nélkül tudok gondolkodni és írni. Korlátlan és zabolátlan nagyravágyást sejtek nála – az Ön által kiemelt pénzkomplexus mellett –, amely Önnel szemben, aki annyira fölötte áll, kicsinyes gyűlöletben és irigységben nyilvánul meg. Bizonyítéka ennek a Hirschfeld-eset.³⁸ Kielégítetlen becsvágya bizonyos körülmények között veszélyessé teheti. [...] Mégis hiba volna, ha túlzottan megorrolna emiatt a 'gaminerie' miatt. A szabad kibeszélés (ψ a. nyíltsággal) volna természetesen a legjobb megoldás. Ehhez azonban arra lenne szükség, hogy Ön most már Jungot is analitikus kezelésbe vegye. [...] Nem marad más hátra: Önnek egész életében mindent magának kell csinálnia. Az utódja még nem látható; ezen azt értem, hogy közöttünk, analitikusok között még senki sem akadt, aki személyes gyengeségei, különösen önzése felett tökéletesen uralkodva képes lenne az ügyért dolgozni, és ehhez meg is volna benne a kívánatos képesség és kitartás. Ez bizonyára nem nagyon vigasztaló az Ön számára, de mi hasznunk lenne abból, ha letagadnánk!” (F/Fer. I/2, 1912. jan. 20., 39.)

Majd később:

„Jung viselkedésének ψ . megértéséhez talán azt is figyelembe kellene venni, hogy milyen reakciót válthattak ki belőle azok a részben rosszálló megjegyzések, amelyeket a bécsi egyesületben Ön tett a jungi libidó-munka egyes kérdéseiről, s amelyekről Jung Spielrein kisasszonyon keresztül értesülhetett. [...] Azt gondolom Önről, hogy az utódlás kérdésében is hű marad alapelvéhez, az 'Ananké'-hez, és – ha szükségesnek látszik – le kellene mondania. Még egy ennyire jelentékeny szellemi mozgalom folyamatosságát is gyakran megszakítja az átmeneti szünet. De amit Ön eddig tett, s amit még várunk Öntől, az közvetlen utód hiányában sem tehető semmissé” (F/Fer. I/2, 1912. jan. 27., 42-43.).

³⁸ Freud egyik régi és fontos betegéről, Elfriede Hirschfeldről van szó, aki egy alkalommal Jungot is felkereste nővére ügyében. A betegről folytatott levelezésükben – és itt nem térünk ki annak egyéb, ámbar lényeges vonatkozásaira – világosan megmutatkozott Freud és Jung eltérő elképzelése az analitikus páciens iránti attitűdjéről, mely Jung oldaláról megelőlegezni látszik Ferenczi későbbi nézetét a meleg és gondoskodó terapeutáról. Míg Freud úgy gondolta, Jung hibázott, amikor nem volt elég távolságtartó és „túl sokat adott magából”, holott ügyelnie kellett volna, hogy „kizárólag kapjon” (F/J, 1911. dec. 31., 475-476.), Jung erről másképp vélekedett: „Amennyire emlékszem, azt mondtam neki [Hirschfeldnek], hogy csupán egy kis szimpátiára vágyhatott, amit, Ön, biztosan tudja milyen jó okból, talán visszatartott. Az ilyesfajta szimpátia időlegesen megkönnyítheti a dolgokat, de hogy jó eredményre vezet-e végül, legalábbis kérdéses számomra. Jómagam képtelen voltam olyan távolságtartóan [*so abstrakt*] viselkedni, gyakran akaratom ellenére is, mivel néha egyszerűen nem tudtam visszatartani a szimpátiámat, s mivel egyébként is ott volt, örömmel a páciens rendelkezésére bocsátottam, azt mondván magamban, hogy emberi lényként annyi megbecsülésre és személyes érdeklődésre tarthat számot, amennyire a doktor ezt adni képes” (F/J, 1912. jan. 2. 477.). Az esetről részletesen lásd Falzeder, 2015b.

A végjátékra 1912 végén került sor, nem sokkal a müncheni találkozót követően, ahol Jung társaságában Freud ismét elájult, szóba kerülve, hogy a zürichiek nem hivatkoztak a munkájára. Jung kirobbant, amikor Freud levelében ismételten leértékelően nyilatkozott a *Wandlungen*ről. Tiltakozott az ellen, hogy a munkáját „intellektuális megértés” helyett „a neurózis mércéjével ítélik meg”. Levelét a következőkkel zárta:

„Analízisünk, talán emlékszik, megállt az ön megjegyzésével, hogy Ön ’nem vetheti alá magát az analízisnek anélkül, hogy elveszítené a tekintélyét’.³⁹ Ezek a szavak úgy vésődtek be az emlékezetembe, mint mindannak a szimbóluma, ami ezután következhetett. [...] Úgy írok Önnek, ahogy egy barátnak írnék [...]. Egy dologra nagyon kérem: az őszinteségre való törekvésnéként tekintsen erre, és ne alkalmazza rá a hatalomra törés bécsi leértékelő kritériumát vagy a jó ég tudja, milyen más gyanúsítgatást az apakomplexus világából. Mostanság mindenhol ezt hallom, s ez alapján arra a következtetésre kellett jutnom, hogy az analitikusok többsége visszaél vele, és a személyek és a haladásuk komplexusként történő leértékelésére használja [...]. Egy ilyen, különösen abszurd badarság, ami mostanság kering, hogy a munkám análerotizmus produktuma. Arra gondolva, ki főzte ki ezt a teóriát, aggódom az analízis jövőjéért” (F/J, 1912. dec. 6., 526.).

Nem segített a dolgon, hogy Freud – miként az Stekel és később Ferenczi esetében is történt – teljességgel elzárkózott attól, hogy a saját részét elismerje: „Egy ponton határozottan nem értek egyet Önnel: én nem ártottam Önnek a neurózissal, ahogy Ön feltételezi” (F/J, 1912. dec. 5., 528.).

A kapcsolat megszakadását eredményező levelében Jung visszatért a korábbi témához, nevezetesen Freud önanalízisének kérdésességéhez, amikor az egy elírás kapcsán őt őszintétlenséggel és elpártolással gyanúsította (F/J, 1912. dec. 12., 534.):

„Elismerem az Ön iránti ambivalens érzéseimet, de kész vagyok a helyzet őszinte és abszolút egyenes tisztázására. [...] Azonban meg kell jegyezmem, hogy az a mód, ahogy a tanítványait betegeiként kezeli, *baklövés*. Ily módon vagy szolgálai fiúkat vagy engedetlen kölyköket teremt [...]. A környezetében különféle tünetek után szaglász, mindenkit gyermeki szintre süllyesztve, s ők szemlesütve bevallják hibáikat. Mindeközben Ön az atya magasztos fensőbbiségében trónol.⁴⁰

³⁹ Jung itt közös amerikai utazásuk egyik epizódjára utal vissza. New Yorkban történt, hogy Jung felajánlotta Freudnak a segítségét az utazásuk során jelentkező neurotikus tünetei (inkontinencia) kezelésére. Az analízis azonban félbeszakadt, amikor Freud elzárkózott attól, hogy megossa az egyik álmához kapcsolódó asszociációit, mondván: „Csak nem kockáztatom a tekintélyemet”. Jung önéletrajzi visszaemlékezésében is megemlíti az esetet, hozzáfűzve: „Abban a pillanatban már el is veszítette. [...] Freud a tekintélyt az igazság fölé helyezte.” (Jung, 1987, 197.) A történetre – a Jungéhoz hasonló szempontból – Ferenczi is visszatér majd a *Klinikai naplóban* (Ferenczi, 1996, 191.)

⁴⁰ Ferenczinek ezidőtájt írott leveléből egyértelmű, hogy Jung nem kívánta elfogadni a Freud ödipális szerepleosztását: „Az apafigurát illetően mindenesetre teljesen más állásponton vagyok. A tapasztalat azt mondatja velem, hogy mindenkinek csak 1 apja van. A többiek tehát semmilyen körülmények között nem apák.

Alázatosságában senki nem meri meghúzni a próféta szakállát, és legalább egyszer megkérdezni, hogy mit is mondana annak a páciensnek, aki az analitikust analizálja saját maga helyett. Bizonyára megkérdezné tőle: 'Kinek van itt neurózisa?' [...] Természetesen pontosan tudja, hogy meddig is jut a páciens az önanalízis révén: nem tovább a neurózisánál – épp, mint Ön" (F/J, 1912. dec. 18., 534-535, kiemelés az eredetiben.).

Jung különben nem gondol szakításra, és még mielőtt Freud válasza megérkezett volna, békülékenyebb hangnemben írt neki: „Remélem, hogy a pszichoanalitikus mozgalom tovább fejlődik, és vitalitását nem csökkentik, hanem inkább növelik a belső konfliktusok... E nélkül nincs élet" (F/J, 1912. dec. 22., 539-540.). Válaszlevelében Freud – melyet többek között Ferenczivel is egyeztetett⁴¹ – már a személyes kapcsolat megszakítását javasolta, hozzátéve, hogy „a magam részéről semmit nem vesztek vele, mivel az Önhöz fűző érzelmi szál már régen elvékonyodott – a múltbeli csalódások következményeként" (F/J, 538-539.) Jung erre levelezőlapon válaszol, gépirással: „Elfogadom a kívánságát, hogy szakítsuk meg a személyes kapcsolatot, mivel nem kényszerítem a barátságom senkire. Ön ítélheti meg legjobban, mit is jelent Önnek ez a pillanat. 'A többi, néma csend'" (F/J, 1913. jan. 6., 540.).

Mindeközben Freud Jung leveleit Ferenczinek is elküldte, aki szigorú választ javasolt. Ferenczi kommentárját érdemes hosszabban idézni, már csak azért is, mert húsz év elteltével maga is a Jungéhoz hasonló eredményre jut, így például Freud önanalízisének eredményességét illetően:

„Jung hallatlanul pimasz. Elfelejtí, hogy ő volt az, aki a tanítványok »analitikus közösségét« és a tanítványok betegként való kezelését kívánta. [...] A kölcsönös analízis értelmetlen és lehetetlen is. Mindenkinek képesnek kell lennie arra, hogy olyan tekintélyt ismerjen el maga fölött, akitől elfogadja az analitikus helyreigazítást. Valószínűleg Ön az egyetlen, aki megengedheti magának, hogy lemondjon az analitikusról; [...] Az önanalízisnek (amely kétségtelenül hosszadalmasabb és nehezebb, mint ha valaki más analizálja az embert) minden fogyatékosága ellenére fel kell tételeznünk azt a képességet Önben, hogy tüneteit féken tudja tartani. Hiszen az igazságokat, amelyeket mi naponta megerősítünk, végtére is többnyire Ön találta meg – még hozzá éppen önanalízisében. Ha Önben volt erő ahhoz, hogy

Ez volna a jól ismert infantilis tévedés, amelyről le kell szoknunk. Vannak nálunk nagyobb emberek, akiket azonban nem apaként kell kezelnünk, hanem magunknál nagyobb emberekként. Ami jelentős belső különbség. Az infantilis beállítottság persze mindenben csak a múlt újjáéledését látja, így aztán mindenkiben, aki idősebb vagy valamilyen tekintetben fölötte áll, apát és anyát lát. Ez az infantilis hiba jól irányított alkalmazkodással korrigálható. Tagadhatatlan, hogy igen gyakori infantilis hibáról van szó. Azonban jó úton járunk egy olyan emberi személyiség megeremtése felé, amely képes a gyermeki hajlamának helyes korrigálására. Freud nem az apám, hanem egy ember, amiért én a kölcsönösség alapján, infantilis érzésektől mentesen viszonyulok hozzá. Ez számomra rendkívüli módon magától értetődő" (Jung/Ferenczi, 2022, 137.).

⁴¹ Ferenczi keményebb fellépésre biztatja. Freud a békülékeny hangnemben írt levelet (lásd F/J, 1912. dec. 22., 536-537.) nem küldi el, marad annál, amelyben a személyes kapcsolat megszakítását javasolja.

azokat az ellenállásokat, amelyeket az egész emberiség támaszt az analitikus eredményekkel szemben, vezető nélkül önállóan küzdje le (először az emberiség történetében), akkor elvárhatjuk, hogy arra is legyen erő. Önben, hogy kisebb tüneteivel is megbirkózzon. – A tények határozottan e mellett szólnak. De ami Önre érvényes, ránk, többiekre nem áll. Jung nem képes ugyanúgy leküzdeni önmagát, ahogy Ön megtette. Az eredményeket készen kapta, mindenestül átvette, anélkül, hogy önmagának kipróbálta volna őket. (Molzer kisasszony analízisét nem tekintem teljes értékűnek.) [...] Egy időben magam is felláztam az Ön 'kezelése' ellen. Mostanra belátóbbá váltam, s úgy látom, hogy Önnek mindenben igaza volt, s nagyobb szolgálatot nem is tehetett volna nekem, mint hogy 'nevelésem' során nem mindig az érzéseit, hanem gyakran analitikus belátását követi. – Jung jellegzetes bujtogató és vallásalapító. Újabb műveiben az apa szinte nem is játszik szerepet, annál nagyobb teret kap a keresztény testvérközösség" (F/Fer I/2., 1912. dec. 26., 178-179.)

Ferenczi és Jung az 1913. szept. 7-8-i müncheni kongresszuson találkoztak utoljára. Jung *Hozzájárulás a pszichológiai típusok tanulmányozásához* címmel tart előadást, melyben a neurózisok kizárólagos szexuális kóroktanát képviselő nézetet az extravertált típus egyoldalúságával hozta kapcsolatba, s ezzel Freud nézeteit relativizálta. Amikor az elnökségről szavazásra került sor, 52 tagból 22-en tartózkodtak, lényegében a bécsi kör tagjai, ami Jungot alapvetően elbizonytalanítja a Társaságban betöltött szerepét illetően.

Jung – mint az levelezésükben látható – Ferenczire, miként Jonesra⁴² is, barátjaként, vagy legalábbis olyan kollégaként gondolt, akitől pártatlan véleményre számított.⁴³ Utólag – Freudnak Ferenczivel, Jonesszal és Abrahammal folytatott levelezésére gondolva – csak csodálkozni lehet Jung naivitásán. Az ellene indított összehangolt sajtókampány révén szembesülhetett azzal, hogy korábbi kollégái és barátai elfordultak tőle. 1913. októberében

⁴² Jones szintén Jung révén került Freud körébe. 1907-ben, az amszterdami kongresszuson ismerkedtek meg, ahol Jung első pszichoanalitikus előadását tartotta. A Jung–Jones levelezés alapján baráti kapcsolat körvonalazódik. Jones szerepéről a Freud–Jung konfliktusban lásd Paskauskas (1988).

⁴³ A müncheni szavazást követően Jung még bizalommal fordul Ferenczihez: „Miótán Münchenben a fehér cédulák tisztességtelensége ellenére elfogadtam a választást, hogy megmutassam, a helyzetet fenn akarom tartani, és elméleti nézetkülönbségek miatt nem akarom megszüntetni a közösséget, Freud sajnos nem tudta megállni, hogy morálisan diszkreditáljon engem, éspedig azáltal, hogy a Maedernek írott levelében kétségbe vonta a részemről megnyilvánuló „bona fides”- t. Ez a súlyos sérelem arra indított, hogy a nekem oly kedves Jahrbuchot kockára tegyem, és lemondtam a szerkesztői pozíciómról. Ez a hét elején történt. Deutickével és Bleulerrel is közöltem elhatározásomat. Freudtól még nem kaptam választ. Bleuler velem együtt visszalép. Deutickétől azt tudtam meg ma reggel, hogy szeretné velem együtt tovább vinni a Jahrbuchot. Azért tájékoztatom Önt a tényekről, hogy tudja, hogyan is állnak valójában a dolgok. Hogy Freud, akinek az ügyéért igazán nem keveset tettem, valaha is azzal gyanúsítson, hogy áruló vagyok, csak azért, mert saját nézeteket is megengedek magamnak, mindenesetre álmomban sem hittem volna. Arra kérem, e hírt kezelje bizalmasan; csak azt a célt szolgálja, hogy személyesen Ön tisztán lássa a helyzetet. Hogy a többiek mit gondolnak, az irreleváns számomra, mivel a müncheni viselkedésüket megjegyeztem magamnak” (Jung/Ferenczi, 2022, 138.). Majd egy héttel később, amikor szembesül azzal, hogy Ferenczi is ellene fordul, megírja neki is utolsó levelét: „Az *audiatur et altera pars* elve, úgy tűnik, kiveszett az Önök köreiből. Helyette 'értelmezés' van. Tovább nincs mit mondani. A lapom célja, hogy közöljem Önnel, a nevem az Intern. Z.schr. folyóiratról törölnöd” (Jung/Ferenczi, 2022, 139.).

lemondott a *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen* szerkesztéséről, 1914 áprilisában az elnöki pozíciójáról, majd júliusban, miután Freud az irányába útnak indított „bombában”, *A pszichoanalízis történetében* nyilvánosan is elhatárolódott a „zürichi iskolától”, a teljes svájci tagsággal egyetemben kilépett a Társaságból, Adlerékhez hasonlóan arra hivatkozva, hogy nincs mód szabad véleménynyilvánításra.⁴⁴

Számos jele van annak, hogy Ferenczi mindeközben jól értette Jung indítékait.⁴⁵ Bizonyos, hogy maga is gondolt arra – legkésőbb az Elma-ügy⁴⁶ idején –, hogy elkövesse „az erőszakos cselekedetet”, és „mindkét szülővel elégedetlen lévén” önállóvá tegye magát. Akkori konklúziója jól ismert: „Egyúttal – az Önnel szembeni önállósodási törekvéseim egy utolsó fellángolása után – azt is felismertem, hogy számomra az Ön barátsága – sőt, még atyai tanácsa is – nélkülözhetetlen” (F/Fer I/1, 1911. nov. 14., 445.).

Megjegyzések Ferenczi Jung-recepciójához

Amikor Kurt Eissler 1953-ban a Freud Archívum számára interjút készített az akkor 78 éves Junggal, Ferenczit is szóba hozta. Jung nem minden keserűség nélkül jegyezte meg: „Ferenczi velem volt. Megismerte a freudi pszichológiát, aztán Bécsbe ment. Nemde? Azután én... Abban a pillanatban, hogy Freudtól eltávolodtam, persze azonnal én voltam a rossz, all along the line! És az egész tudománytalan lett (nevet), és minden, amit csak el tud képzelni!”⁴⁷

⁴⁴ Stepansky (1976) és Shamdasani (2012a) is felvetették, hogy nem a teoretikus különbségek, hanem a személyes kapcsolat megromlása, illetve a szakmapolitikai helyzet megváltozása volt az oka Freud és Jung elválásának. Adler, Rank és Ferenczi történetének ismeretében, azonban aligha valószínű, hogy pusztán az elméleti eltérések is ne vezettek volna töréshez, az viszont jól látszik, hogy a szakításhoz a végső lökést valóban Jungnak a Freud tekintélyét megkérdőjelező kritikái adták. Igen valószínű, hogy Freud ebből adódó sértettsége is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Jung személye anatómia maradt.

⁴⁵ Ezt a feltevést alátámasztani látszik, hogy Freudtól való eltávolodása idején Ferenczi a Freuddal való levelezésének egyes fordulataiban és a *Klinikai naplóban* lejegyzett, Freud személyiségét és annak a mozgalomra tett romboló hatását érintő megállapításaiban közeli hasonlóságot mutat Jung húsz évvel korábbi konklúzióival – melyeket jól ismert (lásd pl. *A pszichoanalízis tévútjainak személyes okai* cím, vagy az 1932. augusztus 4. [II.] és az 1932. október 2. keltezés alatt tárgyaltakat, Ferenczi, 1996, 191-194; 214.).

⁴⁶ Mind Jones, mind Ferenczi esetében figyelembe kell venni egy sajátos helyzetet, nevezetesen, hogy Jones barátnője, Loe Kann és Ferenczi analizáltja és szerelme, Pálos Elma, ezidőtájt Freudnál volt analízisben. Jonest a terápiát követően Kann elhagyta, s mint ismeretes, Ferenczi Freud nyomására lemondott „a fiatal nőről, a gyerekről” (Ferenczi és Groddeck, 2010, 139.). Utólag Ferenczi beismerte, „hogy attól a pillanattól kezdve, hogy Ön Elma ellen tanácsolt engem, még $\psi\alpha$. kúrával sem legyőzhető ellenállás van bennem az Ön személyével kapcsolatban” (F/Fer II/2, 1919. máj. 23., 245.). Felmerül a kérdés, vajon nem a Freud autoritásában (és ítélőképességében) való elbizonytalanodásukra adott reakcióképzésről volt-e (részben) szó, amikor már-már szervilisen asszisztáltak a Freud tekintélyét megkérdőjelező Jung ellehetetlenítéséhez.

⁴⁷ Kurt Eissler interjúja Junggal, 1953. augusztus 29. Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, 16.

Közismert, hogy Freud körében ki nem mondott szabálynak számított a dezertáltakat érintő cenzúra, melyhez kivétel nélkül mindenki tartotta magát. Jómagam a közreadott Freud-levelezésekben nem találtam olyan szöveghelyet, ahol Jung személye ne elmarasztalóan került volna említésre. Ez Ferenczi Jung-recepciójára is igaz. Míg 1913 előtt gyakran és feltétlen elismeréssel hivatkozik Jungra⁴⁸, azt követően nem pusztán elutasító kritikával illeti munkásságát, hanem a korábban méltatott hozzájárulásainak jelentőségét kisebbitve, sőt, prioritás jogaitól utólagosan megfosztva tárgyalja.⁴⁹ ⁵⁰ Ámbár a Ferenczi-életműben mindössze két olyan helyet találtam, ahol ettől a gyakorlattól eltért, ezek jelentősége aligha alábecsülhető, s még kevésbé tekinthető véletlen egybeesésnek, hogy mindkét alkalom arra az időszakra esett, amikor Ferenczi kísérletet tett bizonyos fokú függetlenedésre Freudtól. 1924-ben a *Thalassához* fűzött, *Álom és coitus* című záradékban az álomban történő felfrissülésről írva hivatkozik Jungnak *A libidó átalakulásai és szimbólumai* című munkájára, arra az írásra, melyről annakidején maga írt elmarasztaló kritikát.⁵¹ 1929-ben ismét elismeréssel említi meg a nevét, mégpedig szakmai fejlődésében játszott szerepe kapcsán. Az oxfordi 11. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson „A pszichoanalitikus technika haladása” címen tartott előadásában felvázolt történeti áttekintés keretében a következő kijelentést tette: „Ez volt a

⁴⁸ Számos esetben utal Jung asszociációs kísérleteinek értékére, a pszichoanalitikus meglátásokat alátámasztó egzakt jellegére, hivatkozik rá és használja Jung komplexus-fogalmát, és többek között kiemeli az apa szerepét tárgyaló alapvető dolgozatát.

⁴⁹ Lásd például Ferenczi, 1914a/2000; 1914b/1982; 1916/1920; 1919/2000; 1928/1982. Hasonló eljárásról Freud is. Így például, míg az *Álomfejtés* 1911-es kiadásának szövegébe utólag beiktatott, a filogenetikus szempontot kiemelő passzusnál hivatkozik Jungra, a későbbi kiadásokban ez már elmarad. Hasonló módon törölte a *Totem és tabu* első kiadásában még szereplő Jungra történő hivatkozást, mely szintén a filogenetikus szempont felvetésének elsőbbségét érintette.

⁵⁰ Jung a későbbiekben is tárgyyszerűen hivatkozik Ferenczi „Indulatáttétel és magábavetés” című dolgozatára, melyet megjelenése idején is dicsért. Ennek kapcsán Jung oldaláról is megemlíthető egy valószínű Ferenczi-hatás, mégpedig a kémiai metafora preferálása Freud harcászati metaforái helyett. Ferenczi a következőt írja: „A pszichoanalitikus kúra igen kedvez az ilyen indulatáttétel létrejöttének. Az eddig elnyomott és lassanként tudatra ébredő indulatok 'in statu nascendi' mindenekelőtt az orvos személyét találják elő, és megkísérlik telítetlen vegyértékeiket ezen személyiséghez kapcsolni. Ha ezt a kémiai hasonlatot folytatni akarjuk, azt mondhatjuk, hogy a pszichoanalízis, amennyiben benne az indulatáttétel játszik szerepet, tulajdonképpen a *katalízis* egy neme. Az orvos személye úgy hat itt, mint valami katalitikus fermentum, mely a bomlásnál lehasadó indulatokat időlegesen magához rántja; már itt megjegyzem azonban, hogy a helyesen alkalmazott lélekelemzésnél ez a vegyülés többé-kevésbé laza, úgyhogy a beteg érdeklődését a szabályszerűen végzett analízis csakhamar visszavezeti az eredeti, betemetett forrásokhoz, és állandó vegyületbe hozza az addig tudattalan komplexumokkal” (Ferenczi, 1909/1982, 55.). Jung szintén az áttétel-viszontáttételről írja 1929-ben, igen közel kerülve Ferenczi épp ezidőtájt módosított nézeteihez: „A két különböző személyiség összetalálkozása két különböző kémiai elem vegyüléséhez hasonlít: ha kötésbe lépnek egymással, mindketten mássá lesznek. [...] Nem lehet befolyást gyakorolni, ha az ember nem fogékony a befolyásra. Az orvosnak nem használna, ha megpróbál elrejtőzni a beteg hatása elől, és szakmai-atyái tekintély kódéba burkolódnak. Ha így tesz, csak megfosztja magát egy rendkívül fontos információforrástól” (Jung 1929/2002, 78. [részemről módosított fordítás]).

⁵¹ Valójában már sokkal korábban ismert volt Jungra hivatkozni, miután a munka *A libidó átalakulásai és szimbólumai*ra készített variációnak is tekinthető. Anélkül, hogy itt ennek részleteibe elmerüljünk, számos ott szereplő kulcsmotívum tűnik fel, ugyan más értelmezési keretbe helyezve: a filogenetikus-ontogenetikus szempont összekapcsolása, az anya középpontba helyezése, a korábban kritizált „szimbólum-megfordítás” elve, a víz/hal/újjaszületés szimbolika, a goethei öskép fogalma, hogy csak néhányat említsünk.

helyzet, amikor én, különösképpen először csak Jung asszociációs kísérletei által ösztönözve, e fiatal tudomány lelkes követője lettem” (Ferenczi, 1930/1997, 73).⁵² Ezután Jung asszociációs vizsgálatát is alkalmazva elért első sikeres pszichoanalitikus eseteire tért rá (uo., 74.).

Utólag visszatekintve aligha kétséges e gesztus jelképes értéke, tudván, hogy Ferenczi tisztán látta, hogy előadásában közzétett nézetei a Freuddal való barátsága végét jelenthetik.⁵³ Ebből adódóan, talán nem tekinthető esetlegesnek az sem, hogy az előadás egyes retorikai elemei kísérteties hasonlóságot mutattak Jungnak – a Freuddal való szakításhoz hozzájáruló – 1912-ben tartott amerikai előadássorozata bevezetőjében foglaltakkal, amiről Ferenczi annakidején szintén elutasító kritikát szándékozott írni: az általuk javasolt módosítások évtizedes tapasztalati alapjának kiemelése mellett a freudi nézetekkel való kontinuitás hangsúlyozása, a „reakcionárius” (Ferenczi) vagy a „szakadást” célzó (Jung) szándék visszautasítása, az a nézet, hogy a pszichoanalízis fejlődésének elengedhetetlen feltétele eredményeinek megkérdőjelezhetősége és meghaladása, továbbá az „egyoldalú”, illetve „szó szerinti” értelmezés (Ferenczi) és a hitelvi dogmatizmus (Jung) veszélyeinek felvetése (vö. Jung, 1913/2006, 105-107; Ferenczi, 1930/1997, 71-72., 75-76.).

Mind Jungnak, mind Ferenczinek szüksége volt mások támogatására ahhoz, hogy a sarkára tudjon állni Freuddal szemben.⁵⁴ Míg Ferenczi számára ez a személy Rank, és mindenekelőtt Groddeck, majd az utolsó években főként tanítvány-analizáltjai (különösen

⁵² „A relaxáció elve és a neokatarzis” (Ferenczi, 1930/1997) címen publikált előadásban, illetve az idő tájt születő tanulmányaiban visszaköszönnek a korábban Jung által is képviselt elméleti és gyakorlati töredékek. Így például a Janet-i disszociáció mechanizmusának előtérbe kerülése, ehhez kapcsolódóan, a személyiségrészek megszemélyesülésre törekvésének gondolata, a regresszió terápiás haszna, az álom és fantázia esetlegesen előremutató vagy kompenzatorikus szerepe, a nem-verbális technikák alkalmazása.

⁵³ Ferenczi szinte ugyanazokkal a szavakkal indokolta Freudnak „a nagymértékben megritkult és megkopott” levelezését, mint annak idején Jung tette, amikor a *Wandlungen* rossz fogadtatásától tartva hosszabb ideig nem írt: „Azt hiszem, lényegében a – mégoly jelentős – libidókapcsolataim kerültek átmeneti bevonásra valamilyen belső folyamat céljára. [...] Két ötlet világíthatná meg e dolgok természetét. Kapcsolatom a pszichoanalitikus mozgalommal (és politikával), különösen amióta a laikus analízis kérdése viszonylagos nyugvópontra jutott, mintha kevésbé szoros volna, emiatt érdeklődésem ismét a tisztán tudományos problémák felé fordul. E fordulat egyik terméke volt az oxfordi előadás [...]. A másik (tisztán személyes) ötlet az a nyilvánvalóan megrázó benyomás, amelyet az Ön mellékesen tett megjegyzése tett rám, miszerint külső megjelenésem a korai szenilitás jegyeit mutatja. [...] Hallgatagságomhoz bizonyos szorongás is hozzájárul (amely Ön előtt nagyon is ismerős lehet, hiszen Ön hívta fel rá a figyelmemet), nehogy akár csak a legapróbb részletkérdésekben is ellentétbe kerüljek Önnel; ki akarom várni bizonyos elképzeléseim megérlelődését, mielőtt nyilvánosságra hozom őket; kétségekkel küzdök, s akadályoz a gondolat, hogy közleményeimnek szilárd alapokon kell állniuk ahhoz, hogy hatásuk legyen, s ne lehessen könnyű kézzel elutasítani őket” (F/Fer III/2, 1929. nov. 6., 231.). 1912-ben Freud a következőképpen számolt be Ferenczinek Jung válaszárol: „Jung végre írt, s a libidó-munka általi igénybevétellel magyarázta, hogy most nem képes további ’libidó’ kibocsátásra. Ugyanilyen röviden válaszoltam tárgyyszerűen, a szerkesztőségi ügyekre koncentrálnálva, s ez most, további kapcsolatromlás nélkül a levélváltás megszakadásával ér fel” (F/Fer I/2., 1912. jan. 28.; 46.).

⁵⁴ Bizonyos objektivitást kölcsönöz Jung Freudra vonatkozó megállapításainak, hogy azok egybecsengenek Stekel, Rank és Ferenczi utólagos következtetéseivel (lásd Rudnytsky, 2011).

Elisabeth Severn⁵⁵) voltak, Jung esetében Theodor Flournoy⁵⁶ volt az atyai barát, akinek a spiritiszta jelenségekről írt alapvető munkájára már a doktori értekezésében is támaszkodott. Barátságuk az 1910-es évek környékén fonódhatott szorosabbra, s mint Jung visszatekintve írta, Flournoy támogatása felbecsülhetetlen volt számára a Freuddal zajló szakítás idején.

Groddeckhez írott leveleiben Ferenczi megvallja, hogy „természetessége, természetes kedvessége és barátságos modora” révén olyan őszintén tudott megnyílni előtte, mint Freudnak sohasem, mert „túl nagy volt nekem, túl sok volt belőle az apából” (Ferenczi – Groddeck, 2010, 1921. Karácsony, 136.). Hasonlóképpen, Flournoy is azt tudta nyújtani Jungnak, amit Freudtól hiába remélt: a fenntartások nélküli kapcsolódás lehetőségét. Mint 1958-ban Kurt Wolffnak írta, William James mellett Theodore Flournoy volt az „az egyedüli kimagasló szellem, akivel elfogulatlanul tudtam eszmét cserélni” (Jung, 1976, 452.). Jung a következőképpen jellemezte eltérő tudós attitűdjüket az Aniela Jaffé részére készített életrajzi feljegyzésében:

„Azokban az években az volt az érzésem – különösképpen Freudtól való elválást követően –, hogy még túlságosan fiatal vagyok ahhoz, hogy függetlenedjek. Még támogatásra volt szükségem, különösképpen arra, hogy nyíltan beszélhessek valakivel. Ezt találtam meg Flournoyban, ezért hamarosan egyfajta ellenpéldát képviselt Freuddal szemben. Vele ténylegesen megbeszélhettem mindazokat a tudományos kérdéseket, melyek foglalkoztattak – pl. a szomnambulizmus, a parapszichológia és a valláspszichológia. [...] Sokat tanultam tőle – mindenképp azt, ahogy a páciensekhez viszonyult, a történetükben való szeretetteljes elmerülést. [...] Egészben látta a problémát, s mindenképp objektíven. Számára mindenképp a tények számítottak. Nagy óvatossággal közelített a tárgyához, és sose veszítette szem elől az egészet. Alapvető benyomásom volt Flournoy tudói alapállásról, hogy egy valódi 'objektív' megközelítése volt, ami Freuddal összehasonlítva számomra valódi erénynek minősült. Freudnak dinamikus, beható stílusa volt: valamit várt az eseteitől. Flournoy semmit nem akart tőlük. Távolságtatással tekintett rájuk és világosan látott. Freud befolyása alatt tudásra tettem szert, de semmi nem lett világosabb. Flournoy megtanította, hogy távolságot kell tartanom önmagam és a tárgy között, s támogatott abban az erőfeszítésemben, hogy a dolgokat egy tágabb horizontot szem előtt tartva osztályozzam. A módszere inkább leíró volt, a feltételezéséktől tartózkodott,

⁵⁵ Erre utalnak például a *Klinikai napló*ban a Severnre vonatkozó sorai: „A tanítványok irántam érzett bizalma némi bizonyosságot adhat önmagam iránt, különösen egyvalakinek a bizalma, aki egyszerre tanítvány és tanuló.” (Ferenczi, 1996, 214.)

⁵⁶ Théodore Flournoy (1854-1920) orvos, a Genfi Egyetem Természettudományi Karán a részére létrehozott Kísérleti Pszichológiai tanszék vezetője volt 1891-től. *Des Indes à la planète Mars. Étude sur un cas de somnambulisme avec glossolalie [Indiától a Marsig. Tanulmány a glossoláliával járó alvajárási esetről]* című munkája, mely 1900-ban, Freud *Álomfejtésével* egy időben látott napvilágot, a maga korában rendkívüli népszerűségnek örvendett. Nézetét, miszerint a médiumisztikus jelenségek során a „kreatív képzelet”, a tudattalan „mitopoétikus” működésének is tanúi lehetünk, Jung is magáévá tette. Jung *A libidó átalakulásai és szimbólumai* című munkájában Flournoy egy bizonyos Miss Miller néven szereplő páciense fantáziáit veszi alapul nézetei kifejtéséhez.

s a páciensei iránti meleg és élénk érdeklődése ellenére mindig megfelelő távolságot tartott. Így sose vesztette szem elől az egészet” (Jung, 1994, ix-x.).

Ismert, hogy Ferenczi csak későn és komoly veszteségek árán volt képes tudományos meggyőződése mellett Freuddal szemben kiállni, s ezzel az „apával való intimitástól” lemondani. Jungnak ez könnyebben ment, ugyan ő is megfizette az árát (ld. részletesebben Narancsik, 2018a). A Freuddal történt szakítás idején kezdődő, mély szorongásokkal kísért identitásválságáról naplói és önéletírása alapján képet alkothatunk (lásd Jung, 2009). Ferenczi utolsó naplóbejegyzései azt engedik sejteni, hogy pontosan tisztában volt a Freud körében lezajlott, és a legtehetségesebb tagokat távozásra kényszerítő események jelentésével. Talán Jungra is – s talán leginkább Jungra – gondolt, amikor a „nagyon tehetséges kollégákkal való harc” utólagos hiábavalóságáról írt (Ferenczi, 1996, 214.). Az elkövetkezendők ismeretében még inkább bántóan megkésett végkövetkeztetése – miszerint ha meg akarja őrizni önmagát (és meg szeretne gyógyulni), el kell szakadnia az „eltipró” apafigurától (uo.) –, közel áll Jungnak a hozzá írt levelében elmondottakhoz: „Egyelőre csak azt nyugtázhatom, hogy nem vagyok képes megtalálni a megfelelő személyes hangot Freuddal anélkül, hogy ne kelljen magam folytonosan elnyomnom. Ez számomra hosszú távon elviselhetetlennek tűnik. Ez olyan posztulátum lenne, amelynek eddig hatalmas és hosszú távon fenntarthatatlan erőfeszítések árán sem tudtam megfelelni. Mások, úgy tűnik, jobban értik ezt.”⁵⁷ (Jung levele Ferenczihez, 1913. jan. 26.)

Jung és a Ferenczi-kör tagjai

Ferenczi és Stein Fülöp mellett Décsi Imre⁵⁸ is Jung révén került Freuddal kapcsolatba, aki szintén a Burghölzli Klinikán töltötte gyakorlatát 1909-ben. Jellemző, hogy se Stein, se Décsi nem fordult Jung ellen, ugyan a szakítás idején a Ferenczivel elmérgesedő viszonyuk miatt a pszichoanalitikus csoporttól már eltávolodtak. Décsi később is megőrizte lojalitását Junghoz. Ferenczi indignálódva számol be Freudnak arról, hogy Décsi „zurnalisztikája tele van homoszexuális szerelmi lelkesültséggel Jung iránt, akit a ’pszichológia atyjának’ nevez (anélkül, hogy nevén említéné)” (F/Fer, 2000, 394., 213 Fer). Décsi ugyan később nemigen

⁵⁷ Jung levele Ferenczihez, 1913. jan. 26., ETH.

⁵⁸ Décsi (Deutsch) Imre (1881–1944) elme- és idegyógyász, újságíró. A pszichoanalitikusoktól eltávolodva a Független Orvosanalitikus Egyesület tagja lett. 1910-től, alapításától a *Világ* munkatársa. Szabadkőműves, rokonszenvezett a radikális polgári mozgalmakkal. Népszerűsítő munkássága figyelemreméltó. A holokauszt áldozata lett.

foglalkozott Jung munkásságával, ha mégis említette, rokonszenvvel szólt róla (pl. Décsi 1908, 1910, 1914).

Se az ismert magánlevelezésekben, se a korabeli híradásokban nincs arra utalás, hogy a Ferenczi-kör tagjai közül Jungnak mással közelebbi kapcsolata lett volna, habár a konferenciákon néhányukkal, így például Hollós Istvánnal és Róheim Gézával, bizonyosan találkozott. Az elválást követően a hazai analitikusok - ritka kivételtől eltekintve - írásaikban egyáltalán nem hivatkoztak Jungra, még akkor sem, amikor ez indokolt lett volna, s ez Ferenczi fiatalabb tanítványaira is igaz. Példa erre Kovács Vilma (1933) *Kiképző analízis és kontrollanalízis* írása, melyben Jung neve még csak szóba sem kerül, pedig annakidején is köztudott volt, hogy a tananalízis gondolata tőle származott (vö. Freud-Ferenczi levelezés). Kivételnek számít Róheim Géza, aki több esetben is pozitívan hivatkozott Jungnak a Freuddal történt szakításhoz vezető *Wandlungen und Symbole der Libido* munkájára (1917, 1918). Róheimre általában is jellemző, hogy hivatkozásaiban a szakmai szempontokat és nem a mozgalmi hovatartozást részesítette előnyben.

Ferenczi írásaihoz hasonlóan mások közleményeiből is látszik, mikor lesz szinte kötelező Jungot marginalizálni, noha a szakítás híre sem ért el egyformán mindenkihez. Így például Varjas, aki nem tartozott a központi maghoz, a *Totem és tabu*ról készített recenziójában Jung *Wandlungen und Symbole der Libido* munkáját még kritika nélkül, mint a Freudét kiegészítő megközelítést értékeli: „A szerző szavai szerint a pszichoanalízis eredményeinek a néplélektan problémáira való alkalmazása. A módszer individuálpszichológiai, szemben Jung zürichi egy. magántanár módszerével, aki Freud tanítványai közt, mint első, megfordítva a néplélektan eredményeit akarja hasznosítani az egyéni pszichológiában” (Varjas, 1914, 691-692.).

Hollós, aki láthatóan igazodott a hivatalos vonalhoz, tudomásom szerint csupán egyetlen alkalommal említette Jungot. Az önmegismerésről elmélkedő írásában, ahol Adler, Jung és Stekel irányzatát is röviden bemutatatta, a következő eredményre jutott: „Mind e tanok arra törekcsenek, hogy a pszichoanalízis nyugtalanító gondolatait eloszlássák” (Hollós, 1936, 135.). Érdemes felfigyelni arra, hogy a Jungra vonatkozó rész külön kritikát nem tartalmaz (nem úgy Stekel esetében), és az is látszik, hogy Hollós nagy vonalaiban tisztában volt későbbi munkásságával is.

Jung neve leginkább a pszichoanalízis történetét bemutató írásokban került említésre – feltehetően a témából adódóan is. Nem volt magától értetődő azonban, hogy szerepéről kritikus

felhangok nélkül számoltak be. Így például tényszerűen, sőt néhol szinte elismeréssel szól Jungnak a pszichoanalitikus mozgalomban betöltött szerepéről a Ferenczihez közel álló Pfeifer Zsigmond Freud hetvenedik születésnapjáról megemlékező áttekintésében: „A pszichoanalízis hőskorszaka, mikor Freud egyedül védte a gyorsan izmosodó fiatal tudományt, az egész ellenséges tudományos világ ritkán objektív, sokszor rosszindulatú támadásával szemben, már elmúlt, sőt már múltóban van a guerilla harcok kora is, mikor elszórtan az egész világon egyes tehetséges tanítványok állottak a mester mellé, Ferenczy Sándor Budapesten, Jung a zürichi pszichiátriai klinikán, Abraham ugyanott, majd Berlinben a torontói egyetem egyik előadója Jones, később Londonban, hogy csak a legismertebbeket említsem, akik maguk körül pszichoanalitikus orvosok és kutatók újabb köreit képezték ki” (Pfeifer, 1926, 334.)⁵⁹ Vagy korábban: „Az álomfejtés olyan erődítésévé vált a lélekelemzésnek, ahonnan a felfedezők sorai rajzoltak ki az újon megnyitott területre. A nemrég elhunyt berlini Kari Ábrahám indult el először 'Álom és Mythos' című könyvével azon az úton, melyet Freud jelölt ki az 'Álomfejtésben', amikor figyelmeztet arra a párhuzamosságra, mely az emberi lélek vágyainak bizonyos komplexuma és a sophokleszi Ödipus tragédia hőisének — Ödipusnak, aki megölte atyját és anyja férje lett — sorsa között fennáll. Őt követték mások, akik az esztétikának s a szellemi tudományoknak széles területeire vittek be az analízis nyújtotta megismerések segítségével új és minden eddiginél mélyebbre hatoló világosságot. Itt a sok helyett csak Jungot említem meg, aki kimutatta, hogy egyes elmebetegnek téveszméi feltűnő egyezést mutatnak egyes népek mithoszaival [...]” (uo., 333.).

Hermann Imre ugyan jóval később, szintén tárgyyszerűen mutatja be Jung szerepét a hazai pszichoanalízis megalakulásában (Hermann, 1974).

Végezetül legalább említésképpen ki kell térni Dr. Brenner József, alias Csáth Géza személyére. Noha Csáth nem csatlakozott a Pszichoanalitikai Egyesülethez, a pszichoanalitikus eszmekör – lényegében Ferenczivel egyidőben – őt is foglalkoztatni kezdte.⁶⁰ A témánk szempontjából érdeklődésre tart számot Csáth egyetlen idegorvosi tanulmánya, *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* (1912), mely később az *Egy elmebeteg nő naplója* címmel vált közismertté. Ebben ugyanis Jung komplexus-elméletéből kiindulva fejti ki a maga nézeteit. A tanulmányról a *Gyógyászatban* majd Ferenczi ír kedvesen elnéző kritikát, akivel egyébiránt Csáth már korábban kapcsolatot keresett (ld. Harmath, 1994).

⁵⁹ Pfeifer tárcáját azt hasonlóan értékelve Hárs (2019) is megemlíti tanulmányában.

⁶⁰ Csáth pszichoanalitikus vonzalmairól részletesebben lásd pl. Friedrich (2008), Kőváry (2009).

Vázlatos áttekintésünk alapján is felmerülhet a kérdés, vajon miért szorult vissza a kritikus hang a hazai analitikusok körében. Ez ugyanis nem volt általánosnak mondható, mint arra Jones Freud életrajza az élő példa. Elképzelhető, hogy a Ferenczihez közel álló tanítványok, akik tanúi voltak elszigetelődésének, már kritikusabban tekintettek a mozgalmi ortodoxiára. Ismeretes, hogy Bálint Mihály legalábbis távolságot tartott, Ferenczi amerikai tanítványa, Clara Thompson és köre pedig egyértelműen elhatárolódott a pszichoanalitikus ortodoxiától.

2. fejezet: Jung fogadtatása a hazai adleriánus és stekeliánus körökben; Jung megjelenése a szaklapokban

Adleriánusok és stekeliánusok

A pszichoanalitikus szerzőktől eltérően, akik jellemzően alig tettek említést Jungról, az individuálpszichológusok és aktív analitikusok őt továbbra is a pszichoanalitikus panteon fontos szereplőjeként tartották számon. Nem kerülheti el a figyelmet, hogy a két irányzat pozicionálásának különbsége egyben a pszichoanalízis eretnekeihez való viszonyulásukat és saját identitás-narratíváik jellegzetességeit is tükrözik. A továbbiakban a népszerűsítésre is súlyt helyező képviselőik jelentősebb munkáit tekintem át.

A stekeliánusok

A korábban a pszichoanalitikusok csoportjához tartozó, onnan a Ferenczi által eltávolított Feldmann Sándor (1890-?) 1927 decemberében megalakította a Nemzetközi Független Orvosanalitikusok Egyesületének hazai tagozatát. Az egyesület titkára Gartner Pál, jegyzője Hajnal Richárd, pártoló tagjai Justus Pál és Nagy Lajos írók voltak (Friedrich, 2017). Az egyesület 1932 táján kettévált a Feldmann és Gartner vezette társaságra, s valamikor 1938 előtt meg is szűnt (uo.). Tekintettel arra, hogy csoportjuk egy időben a pszichoanalitikusokhoz mérhető, sőt, azt meghaladó népszerűsége tette szert, Jung hazai reprezentációja szempontjából velük számolni érdemes.

Gartner Pál (1900-1975) Stekel közvetlen tanítványa és az aktív analízis elkötelezett képviselője volt. Alapállására jellemző, hogy a „hivatalos” pszichoanalitikus állásponttal szembehelyezkedve, az aktív analitikus irányzatot a pszichoanalízis egyik változatának tekintette, írásaiban pedig következetesen hivatkozott a pszichoanalitikus irányzathoz valaha is tartozó szerzőkre - Stekel irányzatának előnyeit mindenkor kidomborítva.

A *Válságos lelki élményekben*, melyet „Mesteremnek és atyai barátomnak” kitételrel, Wilhelm Stekel emlékének ajánlott, s benne a lelki betegségek aktívanalitikai összefoglalására törekedett, Jungot „a lélekelemzés zseniális felfedezője, Freud legnagyobb tanítványai” körében, nevezetesen Adler, Alexander, Ferenczi, Stekel és Reik mellett helyezte el (1943, 20.).

Jellemző Gartnerre, hogy az egyes témák kifejtése során integrálni kívánja a pszichoanalitikus elméleteket, beleértve a disszidens Adler, Jung, Reich és Reik nézeteit is, azzal együtt, hogy a stekeli tanok Freuddal polemizáló bemutatására helyezi a hangsúlyt. Így például – jellemzően nem polemikus céllal – a hivatkozott pszichoanalitikus szerzői között szerepel Freud mellett Ferenczi, Hermann, Hollós, Bálint Alice, Anna Freud, Federn, Helene Deutsch, Ainchorn, Alexander, Jones, Klein, továbbá Szondi és Rorschach is.

Mint egy helyütt írja, nem célja, hogy a „freudi munkahipotézisek és spekulatív megállapítások leírásával és kritikai méltatásával foglalkozzék. [...] Stekel rugalmas és eklektikus volt, saját meglátásait nem helyezte mások meggyőződése fölé. Viszont kiválogatta és elfogadta, amit a tapasztalatai megerősítettek. Annak sem állt útjában, ha tanítványai elmélyítették, vagy elvetették felfogását, e könyv szerzőjének egyik-másik tanulmányát például akkor is közölte a szerkesztésében megjelent folyóiratokban és idézte munkáiban, ha másként vélekedett a felvetett kérdésekről” (uo. 1943, 38-39.). Mint korábban már szó esett róla, Jung nagyon hasonlóan viszonyult Freud „ortodoxijához”.

Jung személyére rátérve, a fent említett munkában csupán két korai, a pszichoanalitikus korszakából származó dolgozatát említi, az *Inhalt der Psychose* (A pszichózis tartalma, 1908) és *Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnem* (Az apa jelentősége az egyén sorsában, 1909) tanulmányát. Tekintve, hogy a kötet 1943-ban jelent meg, feltűnő, hogy Jung később kibontakozó életműve említés nélkül maradt.

Gartner munkái közül a témánk szempontjából kiemelt figyelmet érdemel a *Lélektan és kórlélektan mélypszichológiai megközelítésben* című kötet, melyben a Pázmány Péter Tudományegyetemen az orvostanhallgatóknak 1946/47. és 1947/48. tanévben megtartott „Fejezetek a mélylélektan köréből” című előadásait gyűjtötte össze. Mint a bevezetőben írja, ez volt az első alkalom, hogy orvostanhallgatók hivatalos tanrendjében helyet kapott egy, a mélylélektani megközelítéseket ismertető kurzus, elsősorban Horányi Béla professzor támogatásának köszönhetően, aki az egyetem ideg- és elmekortani rendes tanáraként a „mélylélektan akadémiai elismertetését szorgalmazta” (Gartner, 1949, 4.). Tudjuk, hogy Gartner kurzusának bizonyos előre megszabott tantervi előírásokhoz kellett igazodnia, melybe láthatóan beletartozott Freud, Adler és Jung irányzata is (erről részletesebben lásd később). Ez magyarázhatja, hogy itt más írásaihoz képest jóval részletesebben ismerteti Jung irányzatát. Első előadásában Freud iskolaalapítói erényeit kiemelve, Jungot Adler és Stekel mellé helyezi, mint olyan „kiváló orvosokat” akik „elváltak mesterüktől” és maguk is egy-egy mélypszichológiai irányzat iskolaalapítóivá váltak. Gartner hangsúlyt helyez arra, hogy a pszichoanalízisben

„olyan alapvető tételeket is találunk, amelyeket Adler, Stekel és Jung építettek a pszichoanalízis hatalmas épületének fundamentumába” (Gartner 1949, 6.).

Jungot, miként Stekelt is, pszichoanalitikusnak tekinti, mivel a freudi kritériumoknak – mint az elfojtás, indulatáttétel és a tudattalan koncepciójának elfogadása - megfelelnek (uo., 63.). Jung nézeteit jobbra elismeréssel, de kevésbé differenciáltan, elsősorban Freud és Stekel nézeteihez viszonyítva ismerteti. Elfogadja – Freuddal szemben – Jung általános libidó-felfogását, míg a kollektív tudattalan és az archetípus-elméletet, Ferenczi korai kritikáját idézve, vele egyetértésben elveti. Részletesebb összefoglalást ad tipológiájáról (hivatkozva Boda László munkájára) és ugyan pontatlanul⁶¹, álomelemzési módszeréről.

Gartner egyéb jelentősebb munkáiban Jung nem jelenik meg – talán írásainak témájából adódóan sem. Előadásaiban és tárcáiban viszont Jung személyéről helyenként szót ejt. Így például a *Literatura* ankétján, melyet a tudományok és az irodalom kapcsolatáról tartottak, Gartner az irodalom terápiás szerepét kiemelve „Jungék” módszerét hozta példának, akik „az analitikus kezelés folyamán mítoszokat mutatnak be a pacienseknek, rámutatva a parallel lelkiállapotra a beteg és a mítosz hőse között”. „Ez megnyugtatja a beteget és módot ad neki arra, hogy áttolja saját komplexusait a mítikus alakokra” (r. m., 1932, 562.). Gartner megjegyzése arra utal, hogy egészen pontos elképzelése volt Jung terápiás módszeréről. Jung személye előkerül egy egészen más téma, mégpedig Stekelnek a freudi körből történt kiszorítása kapcsán is. Stekel hetvenedik születésnapja alkalmából a Vajda János körben tartott előadásában (idézi sz. n., 1938), majd a róla írt megemlékezésében is Jung mesterkedésének, féltékeny és „diktatorikus magatartásának” tulajdonította Stekel eltávolítását (Gartner, 1940, 7.). Igen valószínű, hogy véleménye Stekel meggyőződését tükrözte, aki erről *A pszichoanalitikus mozgalom történetében* maga is ír. Stekel feltételezését a Freud-Jung levelezés nem támasztja alá.

Feldmann a stekeli iskolának a freudi irányzathoz való viszonyát Gartnerhez hasonlóan határozta meg. Mint Stekel-nek *A fejfájás, migrén és egyéb ideges fájdalomok* c. „pszichoanalitikai tanulmányához” írt bevezetőjében megemlíti, bár az ortodox freudi iskola nem szimpatizál a stekeli iskolával, mert félti az analízis tisztaságát, „mi elismeréssel és szimpátiával adózunk a testvérpárt munkáságának, még akkor is, ha a megillető elismerés az ő részükről el is marad. Reméljük, hogy ez az elfogultság az idők haladásával megszűnik [...]”

⁶¹ Így például kizárólagosan Stekelnek tulajdonít olyan elemeket, melyekre Jung is hangsúlyt fektetett, mint pl. a szériaálmok jelentősége, az intő álmok szerepe vagy a manifeszt álomtartalomra vonatkozó elképzelések (Gartner, 1949, 42-43.).

Később: „Freud ma már túlnőtt önmagán. [...] freudizmus ma már az is, mely esetleg az ő, vagy a szorosán vett iskolája antipátiájával találkozik. Úgy érezzük, hogy az ő általa meghatározott mezsgyén haladunk, de külön utakat is vágunk” (Feldmann, 1927, 9.).

Munkáiban, melyekben – Gartneréhez hasonlóan - jellemzően Stekel alakja kerül előtérbe, Jung csak említésképpen szerepel, mint a pszichoanalízis egyik meghatározó alakja. Példa erre *A nő ösztönelete* bevezetőjének gondolatmenete: „Az iskola első markáns képviselői a mesteren kívül: Jung, Adler, Ferenczi, Stekel nem elégedtek meg az orvos szerepével. Nagy összefüggéseket és a lélek eddig ismeretlen törvényszerűségeit találták meg. A léleknek szinte kábító mélységeibe hatolva, egyszerre csak szűknek találták a szorosán vett orvosi szerepkört és az egész élet értelmét keresték és akarták megragadni. Az iskola egyes képviselői ebben a merész törekvésben sokszor messzi és ellenőrizhetetlen régiókba kerültek, hová éppen úgy követheti őket a csábításnak szívesen engedelmeskedő lelkesedés, de vissza is riadhat a sokszor bátortalanságnak tűnő tartózkodás”. Mint Feldmann írja, ebben elől járt Freud, nem úgy Stekel, „ő csak a beteggel foglalkozik” (Feldmann, 1926, 2.).

Máshol, szintén csupán említésképpen, Jung, mint a pszichoanalitikusok közül kiszorított, önálló utakra lépett analitikus kerül szóba. Példa erre a pszichoanalízis fejlődését áttekintő munkájában szereplő kitétel: „Rank is (Adler, Jung, Stekel után a negyedik alkotó analitikus, akit a türelmetlenség a 'központi' táborból kikergetett, a hivatalos és végrehajtvá kinevezett magyar analitikus [ti. Ferenczi] segítségével) ugyancsak elégedetlen az elfojtás és így a tudattalan fogalmazásával szemben” (Feldmann, 1930, 8.). A stekeliánus egyesület 1929 és 1932 között kiadott lapjában, *A Lélekkutatás* folyóiratban, Jung neve ugyan ismételtelen szerepel, érdemben csupán egyetlen tanulmány, Balázs Dezső *A penelope ember* című írása említhető, melyben a szerző Jung títustanára támaszkodva jellemzi a „penelope típust” (Balázs, 1932).

Az individuálpszichológusok

Az 1926-ban létrehozott Individuálpszichológiai Olvasókörből 1927 novemberében alakult meg a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület Máday István (1879-1959), Rácz Jenő, Szívós Anna, Zechmeister Ida és Brachfeld Olivér (1897-1933) közreműködésével (Friedrich, 2018, 22.).

A stekeliánusokhoz hasonlóan igyekeztek Adler tanait népszerűsíteni. Zechmeister Ida és Szívós Anna olvasókört szervezett, aztán minden második pénteken előadásokat és vitaesteket tartottak. Az első nyilvános individuálszichológia előadásra 1926-ban a Gyermektanulmányi Társaságban került sor. 1934-ben maga Adler is előadókörutat tett Magyarországon (Harmat, 1994).

Jung munkáival kezdetektől foglalkoztak, részben annak köszönhetően is, hogy az individuálszichológusok között számos, a pedagógia és reformpedagógia iránt érdeklődő szakember megfordult. Így például az egyesület ülésén már az 1928 márciusában és 1929 februárjában Szabóné **Zechmeister Ida** ismertetést tartott Jung pszichológiájáról, amire – mint a hirdetésben szerepelt – úgy tekintett, mint ami hidat kíván verni az individuálszichológia felé (Vita-est a Magyar Individuál-Pszichológiai Egyesületben, 1929, 14.). Zechmeister Jung *A pszichológia és pedagógia* c. tanulmányáról ismertetést is készített, ami az egyesület lapjában, *A Jövő Útjaiban* megjelent (Z. I. [Zechmeister], 1929).

Az egyesület elnöke és szakmailag is legjobban pozícionált tagja kétségkívül **Máday**⁶² volt. 1910-től tagja volt a bécsi pszichoanalitikus egyesületnek, s onnan 1911-ben, Adlerrel együtt távozott. Jung munkásságával individuálszichológiai munkáiban nemigen foglalkozott. Az 1941-ben kiadott *Individuálszichológiában*, mely az irányzat népszerű ismertetése kívánt lenni, Jung neve mindössze két jelentéktelen helyen szerepelt. Ráadásul az egyik eset egyenesen Jung nézetei félremagyarázására példa, amennyiben szembe állítja Adler a „lélek egységét és oszthatatlanságát” hirdető nézetét Freud, Jung, Bleuler és Janet „a kétlelkűséget, a hasadtlelkűséget” a neurotikusnak tulajdonító elképzelésével (Máday, 1941, 57.). Hivatkozások híján csak találgatni lehet, vajon Máday ezt honnan vette.

Annál érdekesebb, hogy néhány évvel később, például a Filozófiai Társaság 1943-as ülésén elhangzott felszólalása arra utalnak, hogy igen jól ismerte Jung munkásságát (ld. később, Noszlopi, 1944). Nem zárható ki, hogy ez a Jacobival történt megismerkedésével hozható kapcsolatba.

Kulcsár István⁶³ és **Székely Béla** jelentősebb munkáiban Jung neve nem szerepelt, ennek egyik oka lehetett, hogy a tárgyalt témák sem kívánták ezt meg. Azonban igen valószínű,

⁶² Máday egy levele megtalálható az ETH Jung Archívumában, melyben *A jövő útjain* készülõ Adler-számába kér tőle egy kis írást. Máday levele Junghoz, 1935. október 31., ETH.

⁶³ Kulcsár levélben fordul Junghoz, hogy az *Emberismeret* „A pszichoanalízis mellett és ellen” (1935) különszámához tanulmányt kérjen. Még az *Emberismeret* egy korábbi példányát is elküldi neki mutatóba. Ugyan azt Jung nem írja meg, a gesztus bizonyítja a szerkesztők, Kulcsár és Székely Béla elfogulatlanságra törekvését. Kulcsár levele Junghoz, 1934. október 8. és 1935. február 12., ETH.

hogy Kulcsár rokonszenvezett Jung irányzatával. Erre utalnak hozzászólásai ahhoz a nyilvános vitához, mely a pszichoanalízisnek orvosképzésbe történő felvételéről zajlott. Ilyenkor Kulcsár azt képviselte, hogy többek között a jungi módszer is legyen a tananyag része (Czoniczter, 1945). A *Világosságban* közzétett hozzászólásában így nyilatkozik: „Technikailag ezt az oktatást úgy képezem el, ahogyan azt Horányi professzor ajánlja. Hangoztatom azonban, hogy az 'ortodox' elemzés mellett az egyéni lélekkutatást és a Jung-féle mélylélektant sem hanyagolhatjuk el, sőt ezt már fakultásbeli hallgatóknak, bölcsészeknek és nevelőknek is hallgatniuk kellene” (Ma az embert nem..., 1946, 7.).

Brachfeld Olivér Edmund Bergler bécsi pszichoanalitikus tanulmányáról írt szellemes kritikája, mely egyben az „ortodox” és „szektariánus” szemlélet kritikája is, ismét csak példa arra, hogy Jung irányzatát a pszichoanalízis egyik meghatározó szegmensének tekintették az individuálpszichológiával rokonszenvező kortársak. Brachfeldet idézve: „Képzeljünk el egy köridomot, amely három, egyenlőtlen cikkre van osztva. Valaki leírja a három közül legnagyobb körcikk belidomát, és azt hiszi, hogy nemcsak az egész kör belidomát, de egyúttal annak külidomát is leírta. A három közül legnagyobb körcikk: a freudi 'pszichoanalízis'. A két ugyancsak egyenlőtlen maradék körcikk nagyobbika az adieri 'individuálpszichológia', kisebbiké a jungi 'analitikus pszichológia' [...] A három körcikk teljes köridomot ad és nem kétséges, hogy a jövő ezt a háromrészes kört fogja 'lélekelemzési mozgalom' néven az emberi eszmék történetében elkönyvelni. Bergler azonban sajnos csak a legnagyobb körcikket írja le: a freudi pszichoanalízist és szerénytelenül 'a pszichoanalitikus tudomány' mai állásáról beszél!” (Brachfeld, 1938, 31.).

A Jövő Utjai folyóiratban Jung munkásságára rendszeres hivatkozás történik (lásd részletesen a „Pedagógiai lapok” fejezetben).

[Az adleriánus és stekeliánus recepció összefoglalása](#)

Noha az aktív analitikusok és individuálpszichológusok Jungot a pszichoanalitikus mozgalom egyik meghatározó, később önálló utakra lépő alakjaként számontartották és jelentőségét elismerték, munkásságával – legalábbis a 40-es évek előtt – behatóbban nem foglalkoztak. Ha nem is járultak hozzá Jung életművének jobb megismeréséhez, sőt, gyakran téves vagy hiányos ismertetéseik révén azt inkább gátolták, Jung irányzatát a szakmai köztudatban tartották. Ugyan Gartner és Feldmann a nemzetközi pszichoterápiás kongresszusokon (Allgemeine Aeratliche

Gesellschaft für Psychotherape) Junggal, aki a szervezet alelnöke, majd elnöke volt, biztosan találkoztak, úgy tűnik közelebbi kapcsolat nem alakult ki közöttük.

Jung megjelenése a szaklapokban

A hivatalos pszichiátriai szaklapok

Az elsősorban az orvostársadalmat célzó szaklapokban Jung neve 1948-ig bezárólag - ugyan Freud, ill. Freud iskoláját tárgyaló cikkekhez képest elenyésző gyakorisággal (itt megközelítőleg 300 független hivatkozásról van szó) – rendszeresen feltűnik.⁶⁴ A tanulmányokban a következő főbb témák kapcsán kerül említésre: a Burghölzli klinikán Jung irányításával zajló szóasszociációs kísérletek, Jungnak és Bleulernek a skizofrénia pszichoterápiás kezelésében, ill. a betegség lelki összetevőinek azonosításában játszott úttörő szerepe, az elmebetegség lelki hátterének konceptualizálásában hasznosítható Jung-féle komplexus fogalom, végül Jung típusana. Egyes szerzők tisztában voltak Jung libidó fogalmával, a jelen élethelyzeti esemény etiológiai szerepéről vallott nézeteivel és a finalitás-konceptióval, melyek közrejátszottak a Freuddal történt szakításnál. Az is világos, hogy az orvosi körök számára Jung tágabb életműve – legalábbis a szakmai lapokat tekintve – nem volt ismert. Az itt áttekintett folyóiratokban hazai szerzőtől Jung munkásságáról részletesebb ismertetés nem jelent meg. Jung rendszerének átfogó bemutatásával egyedül Focher László (1934) E. Heum *Az egyéniség és közösség szerepe* című könyvének recenziójában találkozhatunk, melyben Jungnak az 1930-as évekre kialakult főbb gondolati elemei (kollektív tudattalan, archetípusok, animus-anima, persona, individuáció fogalma és a terápiás eljárásának bizonyos elemei) is szóba kerülnek.⁶⁵

A szaklapok Jung munkásságát első alkalommal 1907-ben említik. Egyfelől a *Budapesti Orvosi Újságban* a könyvajánlások között bukkan fel az *Ueber die Psychologie der Dementia praecox* munkája, ill. az *Orvosi Hetilapban* Kollarits *A hysteria újabb elméletei c.*

⁶⁴ Az *Orvosi Hetilapban* 14, *Budapesti Orvosi Újságban* 18, *Orvosok Lapjában* 1 alkalommal. Nem térek itt ki a *Gyógyászatban* megjelent írásokra, mert azzal részletesen Friedrich (2017) foglalkozott.

⁶⁵ Focher érdeklődése a pszichoanalitikus szerzők, köztük Jung iránt, ezidőtájt ébredhetett fel. 1934 októberében a Magyar Pszichológiai Társaság közérdekű előadássorozatában Freud, Steckel, Jung és Adler elméleteit ismertette, majd ugyanerről a témáról 1935-ben tanulmányt közölt a Magyar Pszichológiai Szemlében (erről részletesebben lásd később). Érdeklődése hátterét nem tudtam feltárni.

Aschaffenburg-közlemény ismertetésében szerepel, ahol a szerző a pszichoanalízis, s ezen belül Jung szóasszociációs eljárásának kritikáját nyújtja (Kollarits, 1907).

Jellemző, hogy Jung gyakran mint a Freud köréhez tartozó tudós, majd a Freuddal történt szakítását követően, mint a pszichoanalízis egyik újabb ágának képviselője, vagy - átvéve az általa lefektetett pozicionálást – gyakran Freud és Adler iskolájának szintézisét képviselő irányzatként kerül említésre (vö. pl. Máday, 1925; J és Zs., 1932; Jó, 1933a, 1933b; Focher, 1934; Zs., 1936; Czoniczer, 1945).

1908 és 1911 közötti időszakban a Budapesti Királyi Orvosegyesület tudományos üléseinek jegyzőkönyveiben visszatérően szerepel Jung, azonban nézeteinek részletekbe menő tárgyalása mindössze két esetben, Stein Fülöp és Ferenczi Sándor beszámolóiban történik, ahol Jung mint a pszichoanalízis támogatója jelenik meg. 1908-ban az Orvosegyesület ülésén Stein Fülöp „felemlíti a kísérletező pszichológiai kutatás fontosságát a psychopathológiában és megemlékezik a zürichi pszichiatriai klinikán folytatott associatiós tanulmányokról, beszámol zürichi tapasztalatairól” (Adatok a tényállás lélektani diagnosisához..., 1908, 241). Stein részletesen tudósít Jung kutatásairól és megemlíti, hogy következtetései összhangban vannak Freud elfojtáselméletével. Az ülésen Stein referátumához Ferenczi szól hozzá, s „Reámutat a Jung-féle kísérletek neuropathologiai jelentőségére. Hysteriások, imbecillisek, epilepsiások egészen jellemző reactiós typust mutatnak. Egy törvényszéki esetben sikerült a felszólalónak a valódi és tettetett elme gyöngeség között a megkülönböztető kórjelzést ilyen kísérletek segítségével megerősíteni” (uo., 242.).

Pszichoanalitikus szereplése mellett, több esetben említik a skizofrénia gyógyításához való úttörő hozzájárulását – helyenként Bleuler neve mellett. Példák erre az adleriánus Máday (1925a, 1925b) referátumai. „Freud követői közül Jung volt az, akinek 1907-ben először sikerült schizophreniás betegek gondolatvilágát úgy elemeznie, mint ahogy addig csak a hysteriásokét analysálták. Kimutatta, hogy a praecoxosok is, 'complexusokban' vagyis kínos érzelmekkel összekapcsolt képzetkörökben szenvednek [...]” (Máday, 1925a, 1021) Máshol: „Jung mutatta ki, hogy a hallucinációk és a téves eszmék sok esetben a beteg vágyainak symbolikus kielégítését tartalmazzák éppúgy, mint az álom Freud elmélete szerint.” (Máday, 1925b, 1528.) Kitér Jung interakcionista elméletére is, mely a skizofrénia etiológiáját valamely toxin és pszichogén tényezők együtteseként magyarázta, szembehelyezkedve ezzel Freud tisztán lélektani magyarázatával (uo.). A szintén adleriánus Kulcsár István is hasonló hangsúlyokkal tesz említést Jungról: „Bleuer és Jung érdeme, hogy rámutatott az endogen folyamat alapján felépülő psychés-reactiv ráépítmény jelentőségére. Már az intézeti gyakorlat

mindennapi tapasztalata igazolja, mily nagy hatással van a környezet, a foglalkoztatás, a hozzátartozók látogatása stb. a beteg hangulatára, kórképének, psychés tartalmainak módosulására. A betegséget megelőző lelki alkat, korábbi gyermekkori élmények átszínező, módosító befolyása félreismerhetetlen a baj lefolyása során. A folyamat nem egy meghatározott tényező, hanem számos összetevő eredője, melyek különböző mértékben szerepelnek a kórkép és a lefolyás kialakulásában” (Kulcsár, 1939, 79.).

A fent említetteken kívül Jung korai szóasszociációs kutatásai és kapcsolódó komplexus-teóriája sokáig referenciapontja maradt a kísérleti neuropathológia hazai műhelyeiben folyó asszociációs kísérleteknek, így például a budapesti orvostudományi egyetemen a Moravcsik Ernő (1958-1925) vezette pszichiátriai klinikán folyó kutatásoknak (ld. Dósai Révész, 1911; Moravcsik, 1911; 1915).

Meg kell megemlíteni a Nyíró Gyula (1931) *Psychoanalysis* című könyvecskéjét, mely az első ilyen hazai összefoglalás, s jó képet fest arról, mennyit tudhatott a magát „nem psychoanalytikus orvosnak” tartó, de az iránt érdeklődő szakmabeli a pszichoanalízisről és közelebbről Jungról. Mindjárt a bevezető passzusokból kiderül, hogy Stekel, Jung, Adler és Rank irányzatát egyaránt pszichoanalízisnek tekinti. Mint írja: „A Freud-féle tanokat Freud sok tehetséges híve [...] cserbenhagyták. Az eltávolodottak részben új iskolát alapítottak és a lelki élet törvényeit, bár Freud tanainak felhasználásával, de más és más szemszögből igyekeznek megmagyarázni. [...] Csak utalni fog Stekel, Jung, Adler és Rank megállapításaira, akiknek tanai a psychoanalízistől tulajdonképpen elválaszthatatlanok” (Nyíró, 1931, 5-7.). Míg Stekel és méginkább Adler munkáit viszonylag jól ismeri, Jungtól csak egyetlen könyvére, az 1917-ben megjelent *Über die Psychologie des unbewussten* (Bevezetés a tudattalan pszichológiájába) kötetre hivatkozik. Jungról alig mond többet, mint amit Freud *A pszichoanalitikai mozgalom történetéből* is meg lehetett tudni. Így például méltatja Jung szóasszociációs kísérleteit, mint ami „a pszichiátriát egy új és értékes diagnosztikai eljáráshoz juttatta” (uo., 12). A pszichoanalízis kezdeteit nézve Jung szerepét Freuddal egyenértékűnek mutatja be. Pontosán jelzi, hogy „Jung után komplexusoknak nevezzük azokat az érzelmileg hangsúlyozott emlékcsoportokat, melyek a tudatból kiszorulva hatásukat a tudatos folyamatokra nem vesztették el” (uo. 17.), azonban nem idézi Jungot, amikor arról beszél, hogy „vannak szimbólumok, melyeknek kivétel nélkül minden embernél hasonló jelentése van [...], s ez magyarázná, hogy az egyén lelki tartalmainak és folyamatainak a faj lelkében is feltalálható tartalmakkal és folyamatokkal való azonosságát” (uo., 33.).

Hogy Jung hazai szakmai térnyerése idővel szélesedett, és a szakmába való beágyazottsága is komolyabb lehetett, mint arra a publikációkból következtetni lehet, bizonyítja a kezdeményezés, amely 1945-ben a pszichoanalízisnek az orvosképzésbe történő integrálásáról folyt. Ennek egyik lépését érdemes itt részletesebben bemutatni. 1945-ben, az *Orvosok Lapjában* jelent meg bizonyos Czoniczer Gábor belgyógyász a témát felvezető írása, melyben a mélylélektan az orvosképzésbe történő felvételét szorgalmazta. Bevezetőjét felkért hozzászólásokkal egyetemben közölte a lap, nyilvánvalóan programadó céllal. A hozzászólók között szereplő Horányi Béla (1904-1986) és Nyíró Gyula az orvosegyetemet képviselte, Hermann Imre és Schönberger István, a pszichoanalitikusokat, továbbá felszólalt Zemplén György teológus, az adlerista Kulcsár István, a stekelista Gartner Pál és pszichoanalízissel szimpatizáló szociológus, Szalai Sándor (1902-1984). A nem pszichoanalitikus hozzászólók kivételével lényegében mind egyet értettek Horányi Béla felvetésével, aki a pszichoanalitikus stúdiumok bevezetését ugyan támogatta, de csak felsőbb évesek számára és más pszichoterápiás irányzatokkal kiegészítve. Horányi érdekesképp Jung megállapítására hivatkozva érvel a későbbi bevezetés mellett, mondván, hogy a pszichoanalízis nem tekinthető tisztán természettudománynak, abból adódóan, hogy az emberi jelenség nem érthető meg pusztán ok-okozati összefüggésekben.

Tárgyunk szempontjából érdekes, hogy Horányi, Zemplén és az adlerista Kulcsár javasolta, hogy a tananyagban Adler és Jung irányzata is szerepeljen. Kulcsár hozzászólását így zárta: „Az orvosi lélektan a lelki folyamatok keletkezésével és dinamizmusával foglalkozzék, analitikus alapon, de nem hanyagolva el az analitikus irodalomban kevésbé kultivált elsődleges automatizmusokat sem, amelyeknek ismerete elengedhetetlen az elmekórtan megértéséhez. S végül nem hanyagolhatjuk el az 'orthodox' analysis mellett az individuál-pszichológiát és a Jung-féle mélylélektant sem, különösen nem, ha az előadást más fakultásbeli hallgatók, bölcsészek, nevelők is hallgatják” (uo., 224). Zemplén a keresztény szemlélet felől értékelte a helyzetet: „Freud kétségtelen érdeme és korszakalkotó felfedezése, hogy a psyche mélyén lappangó erőkre rámutatott és megkísérelt egy módszert is, amelynek a segítségével ezeket az erőket felfedhetjük és befolyásolhatjuk. Ez a felfedezés Freud egyéni érdeme és ezt az érdemet nem kisebbíti az a tény, hogy szerény nézetem szerint a freudi psychoanalysis elmélete és módszere több szempontból hiányos és kiegészítésre szorul. Ezeket a hiányokat igyekeztek kiküszöbölni és pótolni a Freud tanításából kisarjadt mélypsychologusok, főként C. G. Jung, A. Adler és Szondi Lipót” (uo., 222.).

Mint ismeretes, az átmenet három éve alatt Jung, más pszichoanalitikus irányzatokkal egyetemben valóban orvosegyetemi tananyag lett. A tárgyat Hermann Imre és Gartner Pál adta elő, akiket e célból magántanárrá neveztek ki. A címet 1949-ben tőlük visszavették és előadásaik is kikerültek a tanrendből.

A fent idézett hozzászólások legalábbis arra utalnak, hogy az orvosi pszichológiával foglalkozó szakmai körökben Jung irányzata ismert és adott esetben elismert lehetett, annak ellenére is, hogy Jungnak nem volt "hivatalos" képviselője nálunk.

Az akadémikus pszichológia és a pedagógia orgánumai

A „pszichoszakmák” képviselői (gondolok elsősorban a pszichoterápia iránt érdeklődő pszichiáterekre, pszichológusokra, gyógypedagógusokra és pedagógusokra) az 1928-ban induló *Magyar Pszichológiai Szemle* nyújtotta publikációs lehetőségeket megelőzően döntően a Magyar Filozófiai Társaság lapjában, az *Atheneumban* vagy a pedagógiai szaklapokban⁶⁶ publikáltak, mint azt az egymást átfedő szerzőgárda, a könyvismertetések válogatásai, vagy a recenzált munkák között mutatkozó átfedések is mutatják.

Atheneum

Jung neve 1915-től kezdődően tűnik fel, mégpedig a „Bibliográfia” rovatban, melyet a magát a Jung hívének aposztrofáló Enyvvári Jenő⁶⁷, később pedig Gáspár Ilona szerkesztett. A Jung munkásságát többnyire csak említés szintjén tárgyaló mintegy harminc tanulmány közül tizenhat a típusára hivatkozik, jellemzően kritikai értékelés nélkül, leíró jelleggel, a korabeli típusok egyik változatoként, illetőleg Jung extroverzió-introverzió fogalmaival magyaráz bizonyos pszichológiai, kultúrtörténeti vagy szociológiai jelenségeket (pl. Végh, 1924; Várkonyi, 1928; Dékány, 1932, 1935, 1938; Mátrai, 1933, 1942; Harkai Schiller, 1941; Zemplén, 1943; Soltész, 1944; Urbán, 1946). Előfordul olyan is, hogy a könyvismertetésekben kritikaként merül fel, hogy a szerző nem ismeri eléggé Jung vonatkozó munkáit (pl. Faragó, 1943). Megállapítható, hogy a tipológiai mellett elsősorban Jung szóasszociációs kísérlete (pl.

⁶⁶ Mint például: *A jövő útjain, Magyar Pedagógia, Néptanítók Lapja*.

⁶⁷ Enyvvári Jenő (1884-1959) filozófus, könyvtáros. A Tanácsköztársaság idején a tudományos könyvtárak ügyeinek előadója. 1927 és 1945 között a Fővárosi Könyvtár (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) igazgatója. Filozófiai műveiben a Bolzano-Husserl-féle fenomenológiai iskola első magyarországi képviselője. <https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/e-e-7530E/enyvvari-jeno-753C2/> Nem érdektelen, hogy a Fővárosi Könyvtárban Hamvas Bélával együtt kezdtek és egészen 1945-ig kollégák voltak. Fia, a népszerű illusztrátor, Enyvvári Herbert egy vele készített interjúban apját idézi, miszerint magát „jungistának” tartotta (r. m., 1935, 178.).

Révész, 1918), illetve a kollektív tudattalan, az archetípus, és az individuáció koncepciója (pl. Zemplén, 1941; Mándy 1945) épült be a szakmai köztudatba. Szintén jellemző, hogy a „modern ember” egzisztenciális helyzetéről elmélkedő írásokban hivatkoznak valláskritikai, valláspszichológiai és kultúra-kritikai elképzeléseire (vö. pl. Végh, 1924; Hamvas, 1940, 1941a; Noszlopi, 1941a). Amennyiben a pszichoanalízis kapcsán merül fel a neve, az általában Freud és Adler említése mellett történik. Itt is előfordul, hogy Jungnak a tipológiában képviselt nézeteire támaszkodva relativizálják Freud és Adler nézetrendszerét (pl. Kornis, 1924.).

Jung munkásságának részletesebb bemutatása mindössze négy tanulmányban történik, valamennyi Jung, illetve Jacobi munkáiról készített könyvismertetés. Időrendben haladva ide tartozik Noszlopi Lászlónak (1931) a *Psychologische Typen* (A pszichológiai típusokról), Kozmutza Flórának (K. Z., 1934) a *Wirklichkeit der Seele* (A lélek valósága) kötetéről, Boda Lászlónak (1940a) a *Psychologie und Religion* műről, és szintén Bodától (1940b; 1941) Jacobi Jolán *Die Psychologie von C. G. Jung* könyvéről, továbbá Jungnak a Kerényivel közösen írt *Das göttliche Kind, in mythologischer und psychologischer Bedeutung* munkájáról készített recenziója.

Noszlopi ismertetésétől eltekintve (részletesen lásd később), aki keresztény teológia oldaláról bírálja Jung „pozitívista és naturalista előfeltevéseit” (Noszlopi, 1931, 225.), a recenziók jól érzékeltetik, hogy Jung írásainak egyik vonzereje éppen nem-redukcionista - fenomenológiai alapállása volt. Kozmutzát idézve: „Jung nem tagadja, hogy a lélek elsősorban az anyagnak, tapasztalatnak, az 'innenvalónak' képe, elismeri, hogy tudattartalmaink legnagyobb részét érzéki észrevevés útján szerezzük, tudja, hogy a lélek szoros kapcsolatban van az aggyal, mirigyekkel, általában a testtel, mégis nem tartja racionálisabbnak azt a felfogást, mely szerint a test kémizmusából épül a lélek, mint azt, amely szerint a lélek a testtől független szubsztancia, annak fenntartója és kormányzója. [...] Éppen ezért az éles ellentét eldöntésének kísérlete napjainkban még mindig csak meddő és irreális igyekezet volna. A fejlődés szempontjából lényegesebb és sürgősebb probléma a lelki realitás alapján — lévén a pszichikus valóság, mint legközvetlenebb egyúttal a legreálisabb is — a lélek egész területének, különösen pedig a még kevésbé ismert tudattalannak feltárása” (uo., 257.). Boda, aki meglehetősen részletes és pontos ismertetést ad Jung frissen megjelent munkáiról a *Psychologie und Religion* (Pszichológia és vallás) recenziójában, jól látja, hogy Jungnak a valláskritikai-valláspszichológiai nézeteit valóságos revelációként hatottak a korabeli értelmiség azon csoportjai számára, akik, mint Boda írja, úgy látták, hogy „a modern ember vallási vonatkozásban is — mondhatnók elsősorban éppen ebben — tragikus, szinte katasztrofális

helyzetben van” (Boda, 1940a, 192-193). Mint írja, „C. G. Jung, korunk egyik legnagyobb és legmélyebb pszichológusa [...] ebben az új művében nyugateurópai, racionalista intellektuel páciensei álom- és fantáziaképeinek elemzése alapján meggyőzően igazolja, hogy a vallás nemcsak szociológiai vagy történeti jelenség, hanem igen sokak számára fontos személyes ügy, olyan vitális életfunkció, mely az élet teljességének megélését, a tudatos énünket mérhetetlenül túlszárnyaló numinózus ’hatalmak’-kal való állandó benső kapcsolat; fenntartását, a religiót biztosítja” (uo., 192). A Jacobi könyvéről írt méltató ismertetésében egy másoknál is (vö. pl. Tarcsay, 1940; Patzayné, 1942) szereplő szempontot is kiemel, azaz Jung „egész embert” szem előtt tartó szemléletmódját: „A világháború megrázkódtatásai nyomán az ember, de legfőképpen az emberi lélek problémái elemi erővel tolultak a kultúremberiség tudatába s bekövetkezett az, amit Nietzsche látnoki tekintettel előre megjósolt: a léleknek, mint új ténynek a felfedezése. [...] Nietzschét és Freudot, mint elődöket nem tekintve, senki többet és nagyobbat nem tett az emberi lélek rendszeres, igazi megismerése érdekében, senki mélyebbre nem eresztette kutatóújját a lélek legrejtettebb rétegeibe, mint a világhírű svájci orvos, az emberi lélek ma élő legnagyobb ismerője, C. G. Jung. [...] A világot átfogó technika korában Jung az egyetlen igazi ökomenikus pszichológus, mert mindig az egész emberrel foglalkozik és pedig kettős értelemben. Kutatja az egész embert, mikor is a földrészbeli hovatartozás nem teszi illuzórikussá eredményeit; másrészt az egész emberről szól abban az értelemben is, hogy nem egy-egy ösztön pszichológiáját adja, mint Freud a szexuális, Adler pedig a hatalmi ösztönét, hanem ezekre építve az ember egész ösztönorcheszterét figyelembe veszi [...]” (Boda, 1940b, 90-91.). Majd később: „A természetnek és szellemnek e polaritása alapja minden emberi életnek, s ennek a pszichológia eszközeivel való igazolása Jung egyik legfőbb érdeme. Amellett e probléma kapcsán sikerült megőriznie tudományos higgadságát, ami viszont Klagesnek, zseniális túlzásai miatt, nem sikerült” (uo., 91).

A Jung és Kerényi közös könyvéről írott ismertetésében kiemeli az emberről való tudás szintetizálását elősegítő interdiszciplináris együttműködés jelentőségét – mely egyébként Jungnak régi ambíciója volt (vö. Shamdasani, 2003, 18-26.) Jól látja a Kerényi egzisztenciális mitológia-felfogása és Jung archetípus koncepciója közötti párhuzamot: „Ez a beállítottság [Kerényié] tudatában van annak, hogy a mitológiai szimbólumokban a világ tudattalan erői, örök konstitutív elemei képalakban jelentkeznek az emberi lélek médiumán keresztül: a mitológiai szimbólumokban maga a világ szól hozzánk. A nyugati kultúrkör embere, aki a mithoszokat legfeljebb a csaknem teljesen elracionalizált formájukban, a különböző tudományos elméletek köntösében képes ható tényezőnek elfogadni, igen nehezen látja be,

hogy a mithoszok lelki realitással bírnak, hogy; mindig igen fontos és életbevágó jelentést és értelmet takarnak. Ezért nem marad más hátra, mint a tudomány, mégpedig a ‘nagy pszichológia’ eszközeivel ösvényt vágni, s ha kell, tárnát vájni a lélek ama mély, ősi rétegeihez, ahol ezek a szimbólumok még töretlenül élnek minden emberben, ahonnan számtalan alakváltozáson keresztül mindig megtalálják az utat tudatos életünk irányításához” (Boda, 1941, 96.).

Jung filozófiai vonatkozású hatását nézve említésre érdemes Hamvas Jung-recepciójára röviden kitérni *Scientia sacra* esszéje kapcsán. Hamvas már a 30-as évektől kezdődően visszatérően hivatkozik Jungnak a számára érdekes gondolati elemeire. Ezekből az elszórt utalásokból is egyértelmű, hogy meglehetősen jól ismerte munkásságát és azok közé tartozott, akiknek a teljes életműre rátekintésük volt.⁶⁸ Hamvas a Guenon és Evola nevéhez fűződő tradicionalizmushoz kapcsolódva hivatkozási pontra talált Jung kollektív tudattalan elméletében, amennyiben az egy kultúrától független közös emberi alapot feltételezve, a különböző kultúrák és történelmi korok vallási-bölcseleti rendszerének összekapcsolását a számára lehetővé tette: „Az analitikus lélektan, C. G. Jung személyével és körével (Eranos Jahrbuch) ma messze túlnőtt azon, hogy egyszerű pszichológiai irányzatnak tartsák. Jung a Bardo Tödol-hoz, a Tai I Gin Hua Dsung Dszi-hez, a Zen buddhizmushoz írt bevezetéseivel tanúsítja, hogy Kelet és Nyugat találkozása már megtörtént. [...] Az emberiség egységének gondolata kigyúlt és azt már nem lehet eloltani. [...] Az új pszichológia [ti. Jungé] rendkívüli jelentősége: lehetőséget teremtett arra, hogy felfogjuk és megértsük az olyan jelenségeket, amelyek az egyéni, a faji, a nemzeti rétegen messze túl az egyetemes emberi rétegben történnek. Az univerzalizmus nem egyéb, mint az Embernek, mint ősi kollektív archetípusnak felbukkanása” (Hamvas, 1941a, 180.). Itt nincs hely Hamvas Jung-olvasatának kritikájára, de annyit érdemes megjegyezni, hogy Hamvas egy jellegzetes és mindmáig visszatérő tévedést fogalmaz meg, mégpedig az archetípusok kultúrától független jellegét illetően.⁶⁹ Jung, Hamvas értelmezésétől eltérően, az archetípust evolúciós produktumnak tekinti, mely jellemzően a külvilággal (pl. egy sajátos kulturális milióval) való interakcióban alakul. Ez lenne a magyarázat a földrajzilag és történetileg különböző egyedi változatokra.

⁶⁸ Kevésbé ismert, hogy valójában felségével, Kemény Katalinnal közösen Hamvas írta, mégpedig egy debreceni pszichológushallgató megrendelésre, a Pál Antal (1941) *Bevezetés a modern karakterológiába* című munkát, melyben külön fejezet tárgyalja Jung típusánát (Darabos, 2002). Jellemző, hogy a könyvről ő maga írt kritikát (Hamvas, 1941).

⁶⁹ Például Hárs (2019) részről találkozhatunk hasonló félreértelmezéssel Hort (1939) - a kollektív tudattalan fogalmát éppen helyesen értő - írása kapcsán.

A Magyar Filozófiai Társaság vitaülésein, melyekről az *Athenaeum* rendszeresen beszámolót közölt, Jung rendszerint Freud és Adler, esetenként Szondi neve mellett kerül említésre. Érdeemes részletesebben kitérni Noszlopinak (1944) a „Tudat és tudattalan” címmel 1943-ban elhangzott előadására, és az azt követő vitára, mert szemléltetheti a Jung-féle tudatelmélet korabeli szakmai ismertségét és beágyazottságát. A hozzászólók a korabeli szakmai élet meghatározó szereplői, Máday István, Harkai Schiller Pál, Zemplén György, Brandenstein Béla, továbbá Völgyesi Ferenc és Hort Dezső⁷⁰ voltak.

Noszlopi Freud, Jung, Szondi és Klages tudatelméletét vetette össze. Valamennyi hozzászóló érdemben és elfogadóan reflektált Jung kollektív tudattalan elméletére. Máday hozzászólását érdemes hosszabban idézni, mint a korabeli Jung-interpretációk egy jellegzetes példáját: „Milyen mármot az altudat birodalmának belső szerkezete? Ezzel a kérdéssel eddig csak Jung és tanítványai foglalkoztak. Jung azt, amiről eddig szó volt, ‘egyéni altudatnak’ hívja, de szerinte ez alatt, az emberi lélek legmélyén, az egyéni altudatnál is nagyobb és titokzatosabb réteg fekszik, s ez egy ‘közös (kollektív) altudat’ birodalma. A közös altudat a lélek legősibb, legprimitívebb része. Itt nincsenek fogalmak, gondolatok, csupán képek, az ú. n. ‘ősképek’ (Archetypen). Ilyen ősképek a szerető anya, a szigorú atya, a félelmes ellenség vagy a vadállat képe. Ezek velünk született képek. Ilyen a priori-képzetekben nem hittem, míg az állatlélektanban is meg nem találtam őket. Öröklött emlékképek nélkül azonban nem lehetne

⁷⁰ Hort Dezső a hazai Jung-recepció egyik rejtélyes alakja. *Jellem és társadalom* (1943) című munkájában egy teljes fejezetet szentel Freud, Adler és Jung munkásságának. A radikális baloldali elkötelezettségű Hort Jung kollektív tudattalan koncepcióját üdvözli, mint amivel a „szociális, közösségi élet problémáit kutatja az egyén lelki életében” (Hort, 1943, 35.). Szimpatizál Jung Freud- és Adler-kritikájával: „Sokféle vélemény összepillantása — írja Jung egyik kitűnő önbíráló mondatában — számomra mindig szükséglet, szellemi életszükséglet volt.’ S valóban: a zürichi lélekbúvár elismeri a freudi iskola pán-szexualizmusának részleges igazságtartalmát épügy, mint Adler individualpszichológiájának legfőbb magyarázó elvét: a kisebbségek érzetén épülő beteges érvényesülési és hatalomvágyat. De csak azért, hogy e két alapvetet is bevonja szellemi alakító munkájának kohójába s e kettő mellett más egyéb lelki alaptények figyelembevételével alakítsa ki a maga ragyogó stílus, sok és megértő élettapasztalattal teljes elekticizmusát. [...] Ez az egyoldalúságtól való nagy aggodalom, mely egyenesen tanácsosnak találja, ha az orvosnak nincs határozott célja’, vagyis ha a lélekbúvárt nem saját előre megállapított elmélete vezérli, hanem a beteg sajátos állapota és neurózisba menekülő életakarata [...]. Nem könnyű olvasmány Jung, bár sokkal kevésbé bonyolult, mint Freud és sokkal többértűbb, érdekesebb, folyton ismétlődő egyvonalúsággal, nem fárasztó, mint Adler. Vannak, különösen az idősebb Jung oeuvrejében, klasszikusan szép oldalak. Ám az egész olyan, mint egy friss színekkel festett freskó, melynek csak sejteni lehet az elejét és nem látni a végét...” (uo., 37-38). Könnyen lehet, hogy Hort személyesen is ismerte Jacobit, akiről elismerően ír: „Ez összefoglalásban nagy segítségünkre volt Jacobi Jolán kitűnő könyve: ‘Die Psychologie von C. G. Jung’ (Zürich 1940). A Zürichben élő Jacobi, ki hosszabb ideig látta el Jung mellett a titkárnői tisztet, tudvalévőén magyar származású” (uo. 38.). Könyvét különben Jungnak is elküldte. (Hort levele Junghoz, 1943. december 21.). Érdekes lehet, hogy a munkáról többek között Hamvas Béla írt kritikát (Hamvas, 1943). Hort személyéről alig lehet tudni valamit. Vass István visszaemlékezése szerint az ortodox baloldaltól elhatárolódó, ún. trockista oppozícióhoz tartozott (Vass, 1985, 92.). Sejthetően a korabeli szellemi élet meghatározó alakja volt, mert szerepel a *Szép Szó* első kötetének szerzőgárdájában, csakúgy a *Válasz, a Korunk* és a *Független Szemle* munkatársai között. Hort (1935) *Új szocializmust!* (Szociológiai tanulmány a marxi gondolatrendszer lényegéről és hiányosságairól) könyvéről József Attila írt recenziót (Farkas, 2006).

megérteni a fészeképítő, házépítő állatfajok magatartását [...] Hogyan tudná a méh pontosan hatszögűre építeni a lépsejteket, ha nem volna elképzelése arról, hogy házában egy-egy szobácskának milyen alakúnak kell lennie? Lorenz kimutatta, hogy a tojásból kibúvó madárfióka anyát keres magának, s azt fogadja el, aki vagy ami megfelel az ő anya-képének” (Noszlopi, 1944, 40-41.).

Magyar Pszichológiai Szemle

Az 1928-ban alapított MPSZ-ben 1929 és 1948 közé eső időszakában (a lap 1944 és 1946 között szünetelt) Jung mintegy harminc cikkben (ide értve a könyvrecenziókat is) szerepelt. Más szerzők idézettségével történő összehasonlítás híján, nem lehet megítélni, ez sok vagy kevés, az viszont elmondható, hogy a lap fennállásától kezdődően Jung rendszeres szereplője a hazai pszichológiai publicisztikának. Freud idézettségével összevetve mindenesetre a következő eredmények mutatkoznak: míg Jung neve 34 cikkben, addig Freudé 52 cikkben kerül említésre. A Freud-Jung hivatkozások aránya arra rámutat, hogy Freud egyharmadnyi „főlényével” számolva is, lényeges különbség a két pszichoanalitikus szerzőre történő hivatkozást tekintve nincs. Ha az egyes évekre lebontva áttekintjük Jung idézettségét a következő minta rajzolódik ki: 1928-1934 között évente 0-2, 1935-ben 6, 1936-1939 között egy sincs (Freud is csak évente egyszer szerepel), majd 1940-ben 7, 1941-ben 5, 1942-ben 2, 1947-ben 4 alkalommal hivatkoznak Jung munkáira. Az eloszlás feltehetően döntően a témákhoz kapcsolódik, amennyiben Freud és Jung idézettségének növekedése vagy csökkenése általában együtt halad. Ezzel együtt is, Jung esetében felfelé ívelés tapasztalható 1940-től kezdődően, ami Freud esetében nem tapasztalható, ott az eloszlás lényegében változatlan marad. Tehát Jung esetében népszerűségének növekedésével kell számolnunk, mely – mint erről később még szó lesz – egyéb szempontokat is figyelembe véve (konferenciákon szövődött ismertségek, Jung újabb munkáinak relevanciája stb.), valószínűleg elsősorban Jacobi Jolán fellépésének volt köszönhető.

Ha a hivatkozások tematikáit vesszük szemügyre - a lap profiljából adódóan is - az esetek többségében az *Athenaeum*hoz hasonlóan Jung tipológiája kerül említésre, gyakran más tipológiai rendszerek mellett (Kühár, 1929; Boda I., 1933, 1934; Kempelen, 1933; Gergő, 1940; Lehner, 1940a; Vértes, 1935; Harkai Schiller, 1941; Hamvas, 1941b; Naményi, 1941; Zemplén, 1947; Soltész, 1947 Románné Goldzieher, 1947). Ritkábban történik hivatkozás Jung tudatelméletére (Boda I., 1930; Lehner, 1940) asszociációs kísérletére (Noszlopi, 1940), skizofrénia koncepciójára (Angyal, 1935), komplexus teóriájára (Lehner, 1941), a tudattalan

működését leíró kompenzációs elméletére (Hermann, 1947), nézetei gyermeklélektani vonatkozásaira (Kálmán, 1940) vagy valláslélektani nézeteire (o. a., 1935). Csupán három tanulmány foglalkozik célzottan és részletekbe menően Jung munkásságával, a Szondi tanítvány Tarcsay Izabella (1940) és Liebermann Lucy (Patzayné, 1942) könyvismertetése, valamint Focher László (1935) összefoglalása Freud, Adler, Jung és Frankl lélektanáról.

Tarcsay (1940) Jacobi *Die Psychologie von C. G. Jung* munkájáról írt méltató ismertetést.⁷¹ Kritikaként a részletesebb esetismertetések hiányát említi. Tarcsay észrevétele fontos, mert az egyik oka annak, hogy Jung terápiás irányzata viszonylag későn jelent meg nálunk, éppen az lehetett, hogy az ő írásai is szűkölködnek gyakorlati útmutatásokban.

Liebermann Lucy (Patzayné, 1942) Jungnak a Paracelsus évforduló alkalmából megjelent munkáját ismertetette. A korabeli kísérleti pszichológia adott esetben leegyszerűsítő emberképétől idegenkedő szakmabeliek számára vonzó lehetett Jungnak az „egész embert” szem előtt tartó megközelítése: „Paracelsus szemlélete, főként a gyógyítással szemben elfoglalt álláspontja és az elmélet, amelyre épít, sok ponton azonos azzal a szellemi készenléttel, amely a modern pszichológiát, főként a Jung-féle irányzatot jellemzi: t. i., hogy az ember testi és lelki megnyilvánulásait egyetlen egységként szemléli és értékeli és gyógymódját erre a megismerésre építi. [...] Az elmondottakhoz mindössze azt fűzhetjük hozzá, hogy mindannyiunk számára, akik pszichológiával foglalkozunk, ennek a szintetikus szemléletnek a kialakítása a legégetőbb problémánk. Paracelsus munkásságának történeti és gyakorlati érdekessége ebben a kísérletben rejlik: a pszichológia mai állása szerint Jung munkássága jelenti ennek a szemléletmódnak eddig legsikerültebb formáját” (uo., 125-126.).

Focher *Stekel, Adler, Jung és Frank lélektana* (1935) című tanulmánya Jung munkásságának az egyik első részletes és elsősorban a pszichoterápiás gyakorlatot és gyakorlati személyiségfelfogást középpontba helyező ismertetése. Mint arról az *Ujság* (1934, okt. 18., 235.) is hírt adott, előadás formájában is elhangzott a Magyar Psychologiai Társaság közérdekű sorozatában. A Jungra vonatkozó rész tárgyyszerű és viszonylag pontos ismertetés (szerepel a típustan, a „közösségi tudattalan”, az archetípus, az animus-anima, a persona és az individuáció koncepciója). Azonban nem esik szó Jung kultúra-kritikai és valláspszichológiai nézeteiről.

⁷¹ Jacobi egy másik könyvéről, a *Paracelsus, Lebendiges Erbe* című munkájáról - amivel Paracelsus halálának négyszáz éves évfordulója megemlékezéséhez kapcsolódott - a pszichoanalitikus regényeiről ismert publicista, Földi Mihály írt méltató recenziót az *Ujságban* (Földi, 1942). Kapcsolatuk valószínűleg korábbra nyúlt vissza, amikor Földi *Az Est* szerkesztőjeként Jacobi több cikkét is publikálta.

Emellett Focher is átvette a pszichoanalitikus iskolák eredetileg Jungtól származó pozícionálását. Áttekintő sorait idézve: „Amint láttuk, Stekel, Adler, Jung és Frank többé-kevésbé sikeresen törekszenek, hogy kiszabadulva a Freud-i világszemlélet sugallatából, visszatérjenek a tudományos elfogulatlansághoz. Idézett dolgozatomban Freud rendszerének alkati hibája gyanánt felsorolt gondolkodási hibákat azért ők sem küszöbölték ki. Nevezetesen viszontlátjuk azt a féktelen általánosítást, mely a jelenség részfeltételét annak okául teszi meg, az esetek egy csoportjára részben érvényes megállapítást pedig valamennyi többé-kevésbé hasonló esetére vonatkoztat. [...] A lelki jelenségek természete sokféleségének felismerésében Jung szabadult meg a legsikeresebben Freud sugallatától, Adler elméletét pedig sok helyesen megfigyelt (pl. az érzékileg vagy testileg fogyatékos gyermekek, a mostoha szülők és gyermekek sajátos lelki beállítódása) és mélyre látó szemmel értékelt megismerés teszi minden sajnálatos, közre és egyénre egyaránt káros túlzás és menthetetlen általánosítás dacára értékesé” (Focher, 1935, 33.).

Itt érdemes kitérni arra, hogy a pszichoanalitikus gyökerű iskolák fenti összevetése általában jellemző a nem-pszichoanalitikus szerzőkre. Példa erre Benedek László, az MPSZ-ben is közölt, a Társaság ülését megnyitó elnöki beszéde, melyben a közelmúltban elhunyt Freudra emlékezett. Eszmefuttatását így zárta: „Az Adler-, Jung-, és Stekel-féle rendszerek bizonyos szempontokból továbbfejlődést jelentettek és kétségtelenül csökkentették azt az ellenállást, amely a Freud-i analysisnek pansexualis és hedonista világszemléletével szemben úgy orvostermészettudományi, mint laikus körökben fennforgott” (Benedek, 1940, 5.). Az MPSZ hivatkozásaira nézve is látszik, hogy Freud, Adler és Jung iskoláját a „hivatalos” szakma továbbra is összetartozónak tekintette, s együtt szerepeltette (vö. Boda I., 1930; Benedek, 1940; Hamvas, 1941b; Mészáros, 1942; Hermann, 1947; Zemplén, 1947).

Pedagógiai lapok

Jung és a reformpedagógia kapcsolata, amennyire meg tudom ítélni, egy újabb feldolgozatlan terület.⁷² Holott Jung fontos hivatkozott szerzője volt a reformpedagógiai munkáknak, s a nemzetközi gyakorlathoz igazodva, neve igen korán feltűnt a pedagógiai szaklapokban. Ennek magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy Jung rendszeres előadója volt a reformpedagógiai konferenciáknak⁷³, s 1924-ben nyomtatásban is megjelent a nevelési elvekre vonatkozó

⁷² A hazai reformpedagógia történeti háttéréhez lásd pl. Kovai (2016).

⁷³ 1925-ben például a New Education Fellowship szervezésében tartott második nemzetközi konferencián a „Nevelés és pszichoanalízis” és „A lélektani típusok” címmel tartott előadást.

Analytische Psychologie und Erziehung dolgozata, mely pedig a londoni nevelésügyi konferencián tartott három előadását tartalmazta.

Jung neve első ízben 1910-ben tűnik fel a *Magyar Pedagógia* hasábjain, a „Külföldi szaklapok” rovatban említik *Az asszociációs módszer* munkáját. Ezt követően csak az 1910-es évek végén találkozunk vele, azonban ettől kezdve rendszeresen szerepel. A felmerülő témák a következők: a *Wandlungen und Symbole der Libido*ban felvázolt szimbólumfelfogása (Lakatos, 1918), a modern pedagógiához való hozzájárulása (vö. Prohászka, 1929; Mester, 1940; Arday, 1941; Noszlopi, 1941a), a típusana (Váradi, 1936; Noszlopi, 1938; Somogyi, 1939) a gyermekek, illetve a pedagógusok analízisének kérdése, illetve a pszichoanalízisnek a nevelésben való hasznosítása témák kapcsán (vö. Ranschburg, 1932).

Kiemelésre érdemes Várkonyi Hildebrand (1946, 53:11-43.) *Lélektani antropológia és pedagógia* c. írása, mely a hazai Jung-recepció egyik jellegzetes irányát képviseli. Hildebrand a természettudományos ismeretek és azok bölcséleti szintetizálásának szükségessége mellett foglal állást a lélektani kutatások vonatkozásában. Ennek kapcsán írja, kiemelve ide vonatkozóan Jung lélektanát: „A lélektani antropológia nem csupán az emberi viselkedések, alkotások és élmények tényeit és törvényszerűségeit állapítja meg, hanem ezeken felülhaladva, vizsgálja az emberi lét feladatait, az ember helyét a természetben, az embert történelmi és erkölcsi lénynek fogja fel s a természettudományos lélektan adatait erre a háttérre vetíti (Lersch). Ebben segítségére van éppen a jelenkori lélektan az a törekvése, hogy az embert személynek fogja fel s benne értékordozó lényt lát” (uo., 16.). Ez megmutatkozik „a modern pszichoterápia törekvéseiben, talán legszebben C. G. Jungnál. A pszichoterápia ugyanis nemcsak tüneteket, vagy folyamatokat, betegségeket gyógyít, hanem magát az embert tekinti, annak világfelfogását, erkölcsiségét, helyzetét a társadalomban, gondoskodásának tehát nemcsak a 'neurózis' vagy a 'pszichopátia' a tárgya, hanem a neurotikus vagy kóros lelki elváltozású ember-egész. Ezzel áll szemben a másik ember, a gyógyító vagy lélekvezető, s mind a ketten a korszakban gyökereznek, mind a ketten a társadalomban élnek; egyik sem tekinthető pusztán folyamatok összességének. Az antropológia tehát a bölcséleti és tudományi emberismeret szerves összevetése” (uo.).

Hasonló okból érdekes Harkai recenziója Máday *Individuálpszichológiai* kötetéről, ahol Harkai sajnálatát fejezi ki, hogy „Jungról alig esik szó”, holott Máday személyiségfejlődési modelljének utolsó állomása (az eszmeiség foka) emlékeztet Jung célkitűzésére (Harkai Schiller, 1942, 140.). Harkai kommentárja arra utal, hogy Jung nézeteit ekkor már behatóbban ismerte.

Néptanítók Lapjában 1915-ben szerepel először Jung neve, mégpedig a „pedagógia terén e század elejétől kezdve felmerült legfontosabb újítások” ismertetése során (sz. n. 1915, 4.). Hasonlóan a *Magyar pedagógiában* közreadott írásokhoz, Jung neve szerepel azon tudósok körében, akik úgymond a kortárs pedagógia számára is iránymutató mélylélektanhoz hozzájárultak (Ferrière, 1930; Kemény, 1932), illetve előfordul még a tipológiának a nevelésben való hasznosításáról szóló munkákban (pl. Ferrière, 1930). Példaként említhető a neves pedagógus, W. Paulsen *Az új iskolai és művelődési program* c. munkájáról írt ismertetése, ahol Jung úgy szerepelt mint aki Freud és Adler mellett a reformpedagógia szemléletéhez a pszichológiai alapot nyújtotta. A recenzens Paulsont idézi, aki Jung individuáció elképzelésére is támaszkodik: „ez a nevelési része ’az aktív, magát felszabadító munkás és teremtő embert alakító pedagógiai programjainknak’” Mert a nevelés „nem egyéb, mint a gyermek formaképző processzusának alátámasztása és támogatása, minden benne folyamatban lévő természetes és orgánikus fejlődés. Tanítók és felnőttek csak segítő társai a gyermeknek, akinek személyi integritása érintetlen maradjon” (sz.n., 1931, 35.). Paulsen (1926) egy ugyanitt megjelent írásában szintén hivatkozik Jungra, mégpedig kollektív tudattalan koncepciójának a személyiségfejlődésben játszott szerepe kapcsán.

Kozmutza Flóra két könyvismertetést is közöl a Jung-tanítvány Francis G. Wieks gyermeklélektani munkájáról (1933a), illetve a Junggal szimpatizáló Oscar Schmitznek *Az érettség útjai* c. írásáról, melyben a felnövekedő nemzedék felnőtté válásának nehézségeiről elmélkedik (uő., 1933b).

A Wieks könyvismertetésében Kozmutza hangsúlyt helyez arra, hogy Jung, Adlerhez hasonlóan függetlenítette magát Freud szexualitás elméletétől, s „rámutatott arra, hogy az emberi lélek sokféle és rendkívül változatos megnyilatkozásait nem lehet egyetlen ösztönnel megmagyarázni, hanem számolni kell idő és hely tekintetében a mindenkori helyzettel, a jelen adottságaival, szóval alkalmazkodni kell az adott világhoz [...]” (uo, 24.). Továbbá kiemeli Wieks munkájának Jungtól származó központi gondolatát, miszerint a gyermekek lelki zavara a szülők megoldatlan lelki problémái állnak és nem elsősorban a gyermekeket, hanem a szülőket kellene analizálni.

Külön érdekesség Kemény Ferenc (1932) a *Nevelők nevelése* írása, melyet, mint említi, a Magyar Pedagógiai Lexikon kapcsán Junggal folytatott levelezése inspirált. Megkeresésére Jung a következő választ írta: „Nem vagyok professor, mert már 1913-ban, nyolcévi tanári működés után visszavonultam az egyetemről. Hogy a ’Pedagogiseher Lexikon der Gegenwart’ nem emlékezik meg rólam, azon nem csodálkozom, mert a pedagógusok természetesen kis

gyermek nevelésével foglalkoznak, míg nekem a szülők nevelése jutott osztályrészül, beleértve a pedagógusok nevelését, ami iránt ez utóbbiak természetesen épp olyan kevésbé érdeklődnek, mint az iskolásgyermekek a pedagógia iránt. Emlékszem, hogy még amikor az iskola padján szorongtam, azt kívántam, vajha az egész iskolázást vinné el az ördög. S ezt főleg azért, mert már akkor feltűnt nekem, hogy az úgynevezett felnőttek épp annyira rászorultak a nevelésre, mint a gyermekek, sőt talán még jobban. Ha a születések száma Európában az eddigi mértékben tovább is csökken, 20—30 év múlva bizonyára felszabadul néhány iskolaépület, amelyeket azután igen előnyösen lehetne illetéktelen szülők nevelésére felhasználni” (Kemény, 1932, 275.).⁷⁴ Kemény úgy látta, Jung megerősítette több évtizedes tapasztalatait, miszerint a család jelenleg híján lenne a nevelői képességeknek. Mint cikkét zárta: „Nem csekély megdöbbenéssel olvastuk ezeket a kegyetlenségig szókimondó sorokat: egy elismert szaktekintélynek ellenmondást nem tűrő, lesújtó pedagógiai hitvallását, amely szinte hajszálnyira egyezik azzal, amely több évtizedes tapasztalás alapján bennünk is megérlelődött. Íme, ezért kellett a tollhoz nyúlnunk (uo., 26.)

Utolsó alkalommal 1938-ban tűnik fel Jung neve, amikor a „Tudomány, irodalom, művészet” rovatban a lap hírt ad *A Jövő Útjai* Adler-Emlékszámáról, melyben Ferrière, Bleuler, Linduorsky, Hanselmann, Sicher és Bengier mellett Jung írása is szerepelt (sz. n., 1938, 145.). Az esethez tartozik, hogy az ETH Jung archívumában fellelhető Székely Béla levele, melyben felkéri Jungot a kötethez való hozzájárulásra.

A Jövő Utjain folyóiratban 1926-tól kezdődően szerepel Jung neve, hasonló kontextusban, mint a fentebb ismertetett lapokban. A reformpedagógia egyik meghatározó alakja, Adolphe Ferrière (1879-1960) *A lelki típusok gyerekkorban* írása alátámasztani látszik a feltevést, miszerint Jung rendszeres szereplése a reformpedagógiai konferenciákon jelentősen hozzájárulhatott ahhoz, hogy munkásságát inspirációs forrásként tartották számon (vö. Ensor, 1929). Ferrière itt az egyén személyiség-típusának tiszteletben tartása kapcsán említi Junggal folytatott beszélgetését a Montreuxben tartott konferencián 1923-ban (Ferrière, 1926). Jung típusana láthatóan alapul szolgált a gyermek egyediségének helyet adó pedagógiai elképzelések számára. De típusanára más vonatkozásban is hivatkoztak. Így például Domonkos Lászlóné „intuitív-beleélő” módszert alkalmazó „Uj Iskolája” is támaszkodott rá (ld. Blaskovich, 1927, 29.), saját megközelítését többek között a Jung révén leírt introvertált attitűddel kapcsolva össze.

⁷⁴ Kemény levele Junghoz, 1932. 07. 15., Jung levele Keményhez, 1932. 07. 11. és 1932. 07. 25., ETH, Zürich.

Jung munkásságának előtérbe kerülésével lehetett kapcsolatban, hogy Bittenbinder (1927) ismertetést közölt a jó tíz évvel korábban megjelent *Wandlungen und Symbole der Libido* munkájáról, melyben – Jungot nem mindig pontosan értve - a gyermeki élményfeldolgozás felől kritizálja a gyermeki és mitikus gondolkodás azonosításának felvetését, illetve a személyiségfejlődés reduktív-szexuális értelmezését. Szintén a lap közli Zechmeister Ida ismertetését Jung *Analytische Psychologie Und Erziehung* munkájáról⁷⁵, mely előadás formájában korábban elhangzott az Individuálpszichológiai Egyesület ülésén.

⁷⁵ A munka megjelenéséről a lap 1927-ben a „Legújabb (1927-ben) megjelent könyvek a serdülőkorról és neveléséről” rovatban hírt adott. *A Jövő Utjain*, 2(3):46.

3. fejezet: Jung recepciója egyházi körökben

A döntően neotomista hagyomány alapján álló hazai keresztény teológus-vallásfilozófus körök Jung munkásságát a korai szóasszociációs kutatásaira visszatekintve számontartották (ld. Schütz, 1916a, 1916b) és elsőként reflektáltak vallásfilozófiai vonatkozásokban gazdag teljes életművére. Ennek oka lehetett, hogy az 1920-as évek végétől kezdődően Jung rendszeresen részt vett lelkészkonferenciákon és előadásai nyomtatásban is megjelentek. Ez a gyakorlat - mint a hazai reformpedagógia Jung recepciója kapcsán is láthattuk - komolyan előmozdította Jung nézeteinek ismertté válását, feltehetően a személyes ismeretségek révén is, melyek a konferenciákon fűződtek.

Jung hazai recepciója nem mutat eltérést nézetei nemzetközi megítélésétől, melynek kontextusát ott is a katolikus teológia uralkodóan neotomista beállítottsága jelentette. A 19. század végétől kezdve pápai programként is ismételtlen megfogalmazott neotomizmus Szent Ágostonnak az arisztotelészi filozófia és a keresztény teológia összeegyeztethetőségét hirdető nézeteihez nyúlt vissza. A neotomizmus a vallás válságához vezető modern tudományos világkép és általában a szekularizációs folyamatok támasztotta kihívásokra adott feleletként vált a katolikus teológia hivatalosan is támogatott főáramává egészen az 1960-as évekig. Jellemzője, hogy a hagyományos hitelveket megőrizve törekszik azoknak a modern tudomány eredményeivel történő összeegyeztetésére. Ebben a törekvésében a pszichológia fiatal tudománya központi szerepet kapott (a tomista centrumok általában pszichológiai laboratóriumokat is működtettek), korán felismerve benne a teológiával, ill. a lelkesi gyakorlattal szorosán konkuráló diszciplínát.⁷⁶

A következőkben egyfelől a keresztény teológia, vallásfilozófia és hitélet orgánumai, ill. a teljesség igénye nélkül, a pszichológia iránt érdeklődő, egyházi kötődésű szerzők munkáit alapul véve tekintem át Jung recepcióját.⁷⁷ Az érintett folyóiratok (*Religio*, *Bölcséleti Közlemények*, *Theológiai Szemle*, *Katolikus Szemle*, *Katolikus Nevelés*, *Protestáns Szemle*) közül a legjelentősebb szerepet az Aquinói Szent Tamás Társaság folyóiratai játszottak, különösképpen a *Religio*, ill. utódja, a *Bölcséleti Közlemények*, továbbá az ökumenikus

⁷⁶ <http://lexikon.katolikus.hu/N/neotomizmus.html>, letöltve 2022. 01. 25.

⁷⁷ Nem tértem itt ki az egyházi intézményéhez nem kapcsolódó, ámbar katolikus háttérrel rendelkező vagy kötődésű pszichológusokra, mint például Kornis, Harkai vagy Dienes Valéria, akik különben Jung irányzatához több oldalról is kapcsolódni tudtak, gondolok a humán jelenség elemi összetevőire történő redukció kizárólagos magyarázó elvének elvetésére, a test-elme egységét képviselő nézeteikre vagy a célra irányuló, az intencionalitást hangsúlyozó emberképükre (ld. Pléh, 2005).

nyitottságú *Theologiai Szemle*, mely a vallástudósokon kívül a hit kérdései iránt érdeklődő szélesebb értelmiségi rétegeket is megcélozta.

Mielőtt tényleges tárgyunkra rátérnénk, talán érdemes nagyvonalakban felvázolni Jung valláslélektani elgondolásait.

Jung valláspszichológiai és valláskritikai nézetei⁷⁸

Mint Jung maga is beszámol róla életrajzi visszatekintésében, a vallásos jelenségeket illető nézetei személyes élményeiből is táplálkoztak – és ezzel a felvilágosodás-romantika tudósköreiben divatos önértelmezések és műértelmezések körébe illeszkedett, melyek tudományos építményeik kiindulópontját intuitív-inspiratív élményekhez is kapcsolják.⁷⁹ A vallást érintő gondolatmenetek már egyetemista diákköri előadásaiban is felbukkantak (ld. Jung, 1896-1899), s a téma élete végéig elkísérte. Ugyan a kérdés tematikus tárgyalása már az 1920-as évek végétől megfigyelhető, első összegző munkája a Yale Egyetemen 1937-ben tartott az ún. Terry-előadásokat közreadó *Pszichológia és vallás* (Jung, 2005) című írás volt. Ez az a szöveg, melyre a hazai teológusok is a legtöbbet hivatkoztak.

Az itt kifejtett főbb gondolati elemek a következők: 1. a vallásos jelenségek metafizikai értelmezését – módszertani és ismeretelméleti érvekre támaszkodva – zárójelezi. Az antropológiai nézőpont meghaladásának lehetetlenségét képviseli; 2. A vallásos-spirituális tapasztalatok egzisztencialista-fenomenológiai, ill. antropológiai-pszichológiai megközelítése, s általában a vallásos jelenségek polivalens értelmezési gyakorlatának bevezetése (beleértve a freudi redukcionizmust is) mellett érvel; 3. Az isten-élményt az ember pszichéjében evolúciósan rögzült vallásos funkcióval (isten-archetípus) hozza összefüggésbe, és ilyen értelemben azt egyetemes humán élménylehetőségnek tekinti; 4. A vallásos élményt igen tágan határozza meg: nem csak a hagyományosan vallásosként definiált jelenségeket foglalja magában, hanem ide sorol minden olyan törekvést, mely bizonyos eszmékhez és értékekhez kapcsolja az egyén egzisztenciáját; 5. Dinamikai szempontból a vallásos élményt a *Selbst* (teljes személyiség) énvédő mechanizmusaként is jellemzi, mely kritikus élethelyzetekben spontán módon aktiválódik; Egyes vallásos praxisok katalizálhatják ezt a folyamatot; 7. A hangsúly a

⁷⁸ A témáról részletesebben lásd Main, R. (2006). Religion. In: Papadopoulou, Renos K. (ed.) (2006): *The Handbook of Jungian Psychology - Theory, practice and applications*. London-New York: Routledge, 296-327.

⁷⁹ Újabb az irodalmi-filozófiai-művészeti tárgyú esszéista narratívák – természetesen nem mint *grande* narratívák - visszatértek ehhez a gyakorlathoz (lásd pl. Földényi F. László vagy Kelényi Béla írásai).

személyes vallásos élményre kerül, a dogmák csak ezek kodifikált lenyomatai; 8. A fentiekből következik, hogy a különböző vallásos tradíciókat egyenértékűnek és összevethetőnek tekinti; 9. Valláskritikai-kultúra-kritikai elemek: a nyugati kereszténység válságban van a hit hiánya miatt. Ennek egyik oka, hogy a korábban hatékony dogmák, melyek kétezer éve még alkalmas kifejezései voltak az ember lelki helyzetének, mostanra elvesztették érvényességüket. A vallásos funkció azonban továbbra is aktív, újabb projekciós felületeket keres. Ennek egyik jele a különféle ideológiák, izmusok előretörése, ill. az okkult és ezoterikus rendszerek, keleti praxisok kultusza. A kereszténység megújítását a személyes vallásos élmény középpontba helyezése, és a történetileg meghatározott dogmarendszer újragondolása révén képzelte el. Eszerint az isten-kép változását történeti vonatkozásban értelmezi, és az emberi tudat fejlődésével hozza összefüggésbe, azaz az isten-kép az idők során átalakuláson megy keresztül, a róla alkotott képek viszonylagosak. Így például a modern ember álmaiban megjelenő négyesség szimbólumok (Jung műszavával: mandala) arra utalnak, hogy a szentháromság dogmája túlhaladottá vált, s szükséges lenne a kereszténység révén lehasított tartalmak, úgymint a „nő”, az „anyag” és a „Gonosz” beemelése. A négyesség-szimbólumok középpontjában megjelenő ember az isten potenciális immanenciájának élmény-lehetőségére utal; 10. A közvetlen vallásos élményt előtérbe helyező tradíciók tanulmányozását - mint például az alkimista eljárások vagy a keleti meditációs iskolák – a fentiek értelmében tekintette megvilágítónak; 11. Az intézményes egyházhoz való viszonyát tekintve a kölcsönösen termékeny párbeszédre helyezte a hangsúlyt, gondolva a közös célra, a szenvedő ember megsegítésére. Amellett, hogy elismerte a két terület eltérő ontológiai alapállását, úgy gondolta, a pszichológiai nézőpont beemelése segítheti a teológusokat a keresztény tradíció megújításában (ld. még Jung, 2005).

Jung reprezentációja a keresztény teológia és hitélet orgánumaiban

Keresztény teológus-vallásfilozófus körökben Jung valláspszichológiai írásait kezdetektől számon tartották, sőt első részletes kritikai ismertetésére is ők vállalkoztak. Neve első ízben 1916-ban, Schütz Antal saját szóasszociációs vizsgálatait ismertető, a *Religióban* megjelent tanulmányában szerepelt. A hazai szaklapok közül elsősorban a *Bölcseleti Közlemények* és a *Theologiai Szemle* tárgyalta részleteiben Jungnak a 30-as évek végétől kezdődően megjelenő - témájában és címadásában is - valláslélektani írásait. Jung - és általában a pszichoanalitikus munkák megítélése – annak függvénye volt, a szerző hol helyezkedett el a hivatalos egyház

konzervatív-reformer tengelyén. Mint az Kecskés (1936) korabeli áttekintése alapján jól érzékelhető, míg a szélső konzervatív irányzat számára a pszichoanalízis egészében elvetendő materialista (Freud), ill. agnosztikus (Jung) alapállása miatt, addig attól távolodva fokozati különbség mutatkozik abban, hogy - ugyan mindenkor elhatárolódva azok filozófiai-világnézeti vonatkozásaitól - milyen mértékben tekintik egyes elemeit a keresztény felfogással és lelkeszi gyakorlattal összeegyeztethetőnek. A reform oldal alapállására példa a neotomista Maritain nézőpontja, aki elismerően nyilatkozik a pszichoanalízis lélektani felismeréseiről, de lényegesnek tartja megkülönböztetni „a pszichoanalízist, mint használható szempontokat nyújtó módszert, a szigorú kritikával átszűrhető freudi pszichológiát s az egészen közönséges színvonalú, pszeudo-metafizikával egyértelmű freudi filozófiát, mely feltétlen elvetendő” (idézi Kecskés 1936, 80.). Hasonló véleményének ad hangot Vasady (1927) a *Theologiai Szemlében* a valláspszichológia fejlődését összefoglaló, egyébként tárgyi tévedésektől nem mentes dolgozatában, amikor konklúziójában azt írja: „Összefoglalva a pszichoanalízisről szóló kritikánkat, röviden még a következőket mondjuk: a pszichoanalízis sok tényre hívja fel a figyelmünket, melyeket azóta már verifikált is. Különböztetnünk kell azonban mindenkor a pszichoanalízis által megállapított tények és e tények értelmezését szolgáló magyarázási mithosz között” (uo, 198.). Junggal kapcsolatban, akit Adler, Stekel, Rank, Reik és Kinkel mellett Freud olyan követőjeként említ, aki „a pszichoanalízis methodikájának exaktabb kiépítésére” törekszik (uo. 86.). Hozzáfűzi, hogy „Jung különben a Freud-iskola pszichológiájának és etikájának szerencsés továbbfejlesztője. Irányadó tétele, melynek minden valláspszichológiának lendítőkerekévé kellene válnia, a következő: A személyiség fejlődése — gyógyulás. Amennyiben a freudizmus a személyiség fejlődését és gyógyulását valóban elősegíti, feltétlenül tisztelettel állunk meg előtte, egyoldalú és nyers valláspszichológiai mithológikus magyarázatát azonban el nem fogadhatjuk” (uo. 199.). Egy jóval későbbi, a lelkigondozás és a pszichoanalízis kapcsolatát, szintén a *Theologiai Szemlében* tárgyaló tanulmányban Makkai (1947) is hasonlóan fogalmaz: „Füllkrug G., Buntzel W., Keller S. elismeri a lélekelemzés hasznát a lelki élet mélyebb megismerésében, de mindenik óvatosságra int a gyülekezeti lelkigondozásban való alkalmazására nézve s határozott állást foglal a freudizmus világnézeti nyilatkozataiban és pánsexuálizmusában kiütköző túlzások és veszedelmek ellen.” (uo., 14.) Ilyen irányban terjeszti ki valamivel enyhébb kritikáját Jungra is: „[...] a lelkesziek mellett több, az evangéliumi keresztyénség iránt fogékony, sőt hívő orvos igyekszik felderíteni a testi gyógyító és a lelkipásztor közötti munkaközösség helyes és kívánatos útját. Azonban főleg ezeknél az orvosoknál kísért a lelki-gondozásban az önmegváltás gondolata s a földi élet védelme mögött a tulajdonképpeni lelki célok

háttérbeszorítása. Áll ez rajtuk kívül Jung-ra is, kinek eredményei csak akkor használhatók fel a lelkigondozásban, ha a személyiség megvalósulásába a hit tényezője bekapcsolódik és döntővé válik“ (uo., 15.).

A konzervatív-tomista oldalról a legátfogóbb és legszínvonalasabb kritikának Petz Ádám⁸⁰ (1943) - Jacobi frissen megjelent *Die Psychologie von C. G. Jung* összefoglaló munkájára támaszkodó - írása tekinthető, ezért érdemes azt részletesebben bemutatni. Petz elismerve Jung rendszerének teológiai oldalról értékes elemeit, végül is részletekbe menően diszkvalifikálja alapelveit a keresztény életfelfogás és világnézet oldaláról, hogy eljusson arra a konklúzióra: „Jung lélektana nyújtotta építőkövekből nem lehet az élet számos viharát kiálló, szolid egyéni világnézetet felépíteni. Az ilyen világnézet valóban csak azok számára lehet felemelő, ’kiknek életét, mint Jung mondja, már nem járja át egész gazdagságában a vallás’” (uo.,147).

Jellemző, hogy Petz úgy látja, kritikájának szükségességét Jung gondolatainak széles körben való térnyerése indokolja. Mint azt bevezetőjében írja: „Világnézet és C. G. Jung lélektana olyan probléma, mely önként vetődik fel annak lelkében, ki Jung műveivel foglalkozik. [...] Mindehhez járul Jung óriási népszerűsége és tekintélye, mely már messze túlnőtte azokat a korlátokat, melyeket egy bizonyos szaktudományos keret von a pszichiátria, ill. általános lélektan még oly neves képviselője köré és nem engedi, hogy a keresztény bölcsélet kitérjen a felmerült kérdés elől” (uo., 125.).

Itt is jellemző, hogy Freud és Adler ösztöntanával szemben Jung rendszerének szélesebb látókört tulajdonít, amennyiben „a ’szellemi’ és ’vallási ösztönök’ önállóságát és realitását is észrevette és kellően hangsúlyozza”, továbbá „ember- és világszemléletében nem a ráció áll a központban, hanem az egész ember” és a végső cél „nem a tudománynak és technikának stb. önmagáért való határtalan fejlesztése, hanem a ’Selbstnek’ megtalálása és teljes értékű kibontása. A végtelenben álló teljes lelki harmónia és egyensúly felé való lassú közeledés” (uo., 126.). Vagy később: „Jung tág látókörére jellemző, hogy nemcsak beteg embert tud elképzelni, mint Freud és Adler, hanem az egészséges emberben is hisz. Lélektanának gyakorlati beállítottsága ezért nemcsak a gyógyítás, hanem a lelki vezetés is. És itt mindig azt a modern embert tartja szem előtt, ki tudatának túlzott racionalizálása révén elszakadt történelmétől és a természettől és ’az észszabta szűk jelenbe temetkezett, melynek léttartama a születéstől a

⁸⁰ Petz Ádám (1920-1947) teológus, jezsuita szerzetes. Matematikát, pszichológiát, filozófiát és történelmet tanított a rend kollégiumaiban. 1940–3 között Kassán a filozófiatörténet és a pszichológia professzora, 1944–7 között Szegeden volt spirituális, a történelem és a filozófia professzora.

halálig terjed csupán. Ez a korlátoltság az esedékességnek és céltalan értelmetlenségnek tudatát váltja ki, mely érzet viszont akadály abban, hogy az életet a maga jelentőségének megfelelő súllyal élhessük s így azt kimerítsük. Életünk ellaposodik... Az örökkévalóság jegye, mely a primitív népek gondolkodását annyira jellemzi, kiveszett életünkből. A természet örökkévalóságától racionális fallal szigeteltük el magunkat. Az analitikus lélektan arra törekszik, hogy ezt a falat áttörje és pedig azáltal, hogy újból kiássa a tudattalannak fantáziaképeit'. A kollektív tudattalannból kiásott ősi képek révén a magányosságába zárt egyén a közösségbe, a múltó jelenbe vetett véges ember a történelem el nem múltó közösségébe kapcsolódik. Így oldódnak fel magasabb szintézisbe az emberben feszülő ősi ellentétek: a természet és ész, az egyén és közösség, a véges és végtelen, és megkapjuk a kiegyensúlyozott és önmagára talált egész embert" (uo. 127.).

Petz Jungnak a teológiai gondolkodás oldaláról értékesnek tekintett gondolati elemei kiemelését követően tér rá ezek kritikájára. Úgy ítéli, „Jung felfogásában a valóság súlypontja túlságosan is a szubjektumban van" (uo. 136.): „A transcendens valóság és a metafizika birodalma az örök ignoramus et ignorabimus területe. Amit róla mondhatunk, az az, hogy pszichikai valósága van, vagyis mint a kollektív tudattalan produktuma, dinamikus tényező az összpszichében. A szubjektivizmus, relativizmus és pszichologizmus feneketlen hínárjába süllyedt — akarva, nem akarva — maga Jung is világnézetének alapköveivel" (uo., 126.). Továbbá: „Ha Jung [...] a psziché öntörvényűségét és a 'szellemi meg vallási ösztönök' eredeti adottságát hangsúlyozza, ezzel még nem mond semmit azok tárgyi értékéről, a szellem és vallás világának transcendens létéről. Freud-dal és Adler-rel szemben egyszerűen azt emeli ki, hogy ezek a szellemi és vallási 'ösztönök' nem szexualitásnak és a csökkentértékűségből eredő hatalmi törekvésnek elferdülései, hanem a tudattalannak azokkal teljesen egyenrangú szülöttei. Ez a kollektív tudattalan viszont 'a világtörténésnek az agy- és szimpatikus idegrendszerben megmaradó lecsapódása'. 'Test és lélek, szellem és élőlény egyazon dolog' Jung gondolatvilágában. És a sokat hangoztatott archetípusok nemcsak tovább öröklődnek az agyszerkezetével, hanem annak 'pszichológiai aspektusát' is alkotják. Jung érzi ugyan a materialisztikus álláspont elégtelenségét, mégsem tud a keresztény bölcsélet értelmében vett szellemiség elfogadásig eljutni a transcendens világgal szemben tanúsított ismeretkritikai elfogultsága miatt" (uo. 136.).

A Petz által írt, fent bemutatott kritikát is tartalmazó számban jelent meg Gerencsér⁸¹ (1943) Jung *Psychologie und Religion* munkájáról írt recenziója, mely Petz-hez képest jóval elfogadóbban tekint Jung valláspszichológiai nézeteire, nyíltan is kifejezve egyet nem értését Petz véleményével. Gerencsér recenziójában pozitívumként könyveli el, hogy Jung nem kísérel meg a vallásos élményt „valami másra” visszavezetni, hanem saját jogán értelmezi, továbbá „a vallásos élmény autonóm természetét nyomatékosan hangsúlyozza, tapasztalatilag igazolja” (uo., 174.). Más kérdésnek tekinti, hogy Jung dogmaértelmezése vallásfilozófiailag és teológiailag mennyiben tekinthető elfogadhatónak: „Annyit el lehet fogadni — még szigorúan teológiai álláspontról is — hogy a dogmákra az emberben van hangoltság, a kinyilatkoztatással szemben felnyíltság és még a Trinitas-nak is él bizonyos visszfénye a teremtett világban. Ezen az úton elindulva és értékelve Jung kutatásait — bennük teológiai szempontból is lehet találni nem egy értékes mozzanatot” (uo.).

Szintén Gerencsér (1944) *A vallásos élmény és Isten létezése* c. későbbi írásában ugyan megőrizve Jung nézeteinek bizonyos módosításokkal történő relevanciáját, már közelebb húzódik a hivatalosnak tekinthető Jung-kritikához. Kiemelve James és főként Jung iskolájának a racionalista nézőpontokkal szemben említhető erényeit, mint amilyen például a „velünk született Isten fogalmáról szóló tanítás” (uo., 66.), elveti azt az elképzelést, hogy az emberi lélek, Jung esetében a Selbst „hozhatja létre a misztikus élmény istenképét” (uo., 66.). Mint írja: „A misztikus élményeket a tudat részéről a teljes passzivitás jellemzi, tehát nem lehet aktív, azaz, nem hozhatja a Selbst maga létre az élményt. [...] Nem lehet „gnosztikus hagyományok, fogalmi skémák segítségével megmagyarázni ezeket a legbelsőbb élményeket, mint ahogy Jung ezt kissé erőszakolja” (uo., 68.)

Jung és a teológia nézőpontját azonban nem tartja összeegyeztethetetlennek: „[...] amikor el kell utasítanunk azt az állítást, hogy a vallásos élmény istenképének oka a teljes tudat, az én, az önmaga, vagy nevezzük bárminek, el kell ismerni azt, hogy az újabb mélylélektani kutatások a misztikus élmény természetére vonatkozólag rendkívülien értékes felismeréseket tartalmaznak. Meggyőződésünk az, hogy ezek a kutatások sokkal jobban elmélyítik a misztika lélektanát [...], mint a merőben filozófiai vázra épített lélektani elméletek. Jungnak nem kell elvetni azt a megállapítását, hogy a Selbst ugyanazt jelenti, mint a misztikusok 'apex mentis'-

⁸¹ Gerencsér István (1918 Budapest-1993 Williansville) piarista szerzetes, hittanár. Filozófiából és teológiából doktorált a budapesti egyetemen. A 6. osztály után, 16 évesen lépett be a Kegyes Tanítórendbe. Miután Kecskeméten befejezte a gimnáziumot, hittanárnak készült: filozófiát és teológiát tanult a budapesti egyetemen. A háborúban tábori lelkészként szolgált. Az amerikai zónában rekedt rendtársaival egyetemben az USA-ba kérte a rendtől áthelyezését. <https://keresztenszo.verbumkiado.ro/archivum/2018/szeptember/2.html>. letöltés dátuma: 2021. 06. 12.

e, 'scintilla animae'-je. Igen, ez az élmény itt az 'én'-ben [...] játszódik le, Brandenstein szerencsésebb fogalmazásával a teljes tudatban. A teljes tudat tehát nem ugyan oka, de színtere ennek az élménynek" (uo., 68.)

A katolikus szerzők közül külön megemlítendő Előd István⁸², aki a folyóiratokban rendszeresen közölt recenzióit tekintve Jung irányzatáról, még ha csak említések szintjén is, elismeréssel nyilatkozott (lásd Előd 1943, 1944, 1948a, 1948b).

A *Katolikus Szemle* és a *Katolikus nevelés* írásaiban – a lapok profiljából adódóan is – elsősorban a hazai karakterológiai munkák recenzióiban kerül Jung ezirányú munkássága említésre (vö. Várkonyi 1927; Noszlopi, 1935a), illetve Noszlopi (1935b) hivatkozik Jung anima-animus koncepciójára.

A korabeli tudományos igényű orgánumokat tekintve megemlítendő még a *Protestáns Szemle*, melyben Jung neve mindössze néhány alkalommal szerepel, akkor is csupán említésképpen és nem egyházi kötődésű szerzőknél kerül említésre (megjegyezhető, hogy Freud sem szerepel sokkal gyakrabban). Egyfelől Hamvas (1932) Marcell Mihály, *A bontakozó élet* c. munkájáról írt elmarasztaló kritikájában, ahol Hamvas Jungot mint a kortárs tudományos élet egyik legjelentősebb személyiségét említi, másfelől Csabai István (1941) Ferdinandy Mihály, *Mi magyarok* c. munkájának recenziójában, utalva arra, hogy Ferdinandy Jung archetipikus szimbólum értelmezését alapul véve elemzi Álmos álmát. Megjegyzendő, hogy mind Hamvas, mind Ferdinandy Kerényi körének tagja volt.

Viszkok Lajos: A modern pszichoterápia főirányai

Külön fejezetben tárgyaljuk Viszkok *A modern pszichoterápia főirányai* (1933) munkáját, mely az első olyan részletesebb ismertetés Jung nézeteiről, mely az életmű korabeli egészére kiterjedt.

Viszkok (1904-1989) Sopronban, Berlinben és Tartuban hallgatott teológiát. 1928-ban evangélikus lelkészi oklevelet szerzett Pécsen, s ezt követően segédlelkészként tevékenykedett. *A modern pszichoterápia főirányai* címen megjelent írása, melyben Freud, Adler és Jung

⁸² Előd István (1912-1990) piarista diák, majd 1936-ban a budapesti tudományegyetemen hittanári oklevelet, 1938-ban teológiai doktorátust szerzett. 1936-tól Sátoraljaújhelyen, 1940 és 1946 között Veszprémben, a piarista gimnáziumban, majd haláláig a Budapesti Piarista Hittudományi és Tanárképző Főiskolán tanított, amelynek igazgatója is volt. 1980-tól a Pszichiátriai Társulatnak tagja.

nézeteit ismerteti, az első magyar orvos-lelkész konferencián tartott előadásának nyomtatott változata. Talán a korabeli fiatal lelkészgeneráció pszichoterápia iránti érdeklődését is jelzi, hogy kiadására a soproni Evangélikus Teológusok Ifjúsági Köre vállalkozott.

Viszok előadásának témáját bevallotta Jung 1932-ben, a strasbourgi protestáns lelkészkonferencián tartott előadása inspirálta. Nem zárható ki, hogy ott Junggal személyes ismeretségbe is került, vagy legalábbis elsőkézből voltak értesülései.

A szerző célja az „orvosi és lelkésztársadalom egymáshoz való közeledése, a közös munkához való kézdása”, mely már azért is elengedhetetlen, mert a lelkészek eltávolodtak a valós élettől, és ez az oka annak, hogy nem tudnak hatékonyan foglalkozni a mai ember problémáival. Úgy gondolja, hogy a lelkészeknek figyelemmel kellene kísérni a pszichoterápia fejlődését, függetlenül annak materialista világszemléletétől. Meglátása szerint a lelkészek profitálhatnának a modern pszichoterápiák (értsd pszichoanalitikus iskolák) felfedezéséből, mint például „a tudattalan, a szexualitás, a kisebbségérzés lelki életünkben való szerepének felismerése, a gyermekkori élmények fontossága, a kibeszélés s a gyónás tisztító hatása, az életirányvonal tisztánlátása szükségessége, azután megszámlálhatatlan sok finom pedagógiai és karakterológiai igazságnak a meglátása, a beteg felelősségének a hangsúlyozása” (uo. 54). Átvételre érdemesnek tekinti az előítéletektől mentes, tárgyyszerű hozzáállást a lelki problémákhoz, ideértve a szexuális, sőt a „perverz momentumokat” is. Gondolatmenetét így zárja: „Ami van, az van. Valamely tény letagadása az illető valóságot nem teszi nem-létezővé. Az életrontó ténytényszerűség továbbra is megmarad, sőt a titkolódzás homályában még jobban nő, gyarapszik és terjeszkedik. Itt nem segít más, mint a tisztánlátás, az őszinteség és a világosság. Ezt követeli a felebaráti szeretet is” (uo., 8.).

Mint a munkáról recenziót közlő Nyíró Gyula (1933)⁸³ is megállapította, a dolgozatban Freud, Adler és Jung munkásságának ugyan rövid, de jó összefoglalását adja, kritikailag kiemelve az egyes iskolák egyoldalúságát. Ez utóbbit pedig Jungnak még 1912-ben megfogalmazott, majd a *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten* c. munkájában részletesen is kifejtett nézeteire támaszkodva teszi. Mint írja: „A modern pszichoterápia nem egységes dolog, [...] forrong alakul, fejlődik” (uo. 56). Az egyoldalúságok

⁸³ Érdekes Nyíró egyik megjegyzése, miszerint ő már korábban is törekedett a lelkészek és az orvosok összekapcsolására, és nehezményezi, hogy Magyar Elmeorvosok Egyesülete az első magyar orvos-lelkész konferenciára meghívást nem kapott. a társaságot nem hívták meg a konferenciára.

korrigálódnak, amit Jungnál és Stekelnél látható, „aki az összes iskolák eredményeit igen szerencsés módon képes egyesíteni s alkalmazni” (uo., 55.).

Egyértelmű, hogy Jung irányzatát tekinti a legelfogulatlanabbnak. Az individuálpszichológiáról írva gondolatmenetét így bevezeti be: „Freudnál mindent a szekszuális libidó, Adlernél a *Wille zur Macht-Minderwertigkeitsgefühl komplexe* magyaráz meg. [...] A két irány feje közt heves polémiák dúltak, melyek során többek között egymást kölcsönösen meganalizálták s hibáikat — persze ismét a saját egyoldalú nézőpontjuk szerint — kölcsönösen kipellengéreztek. [...] A kettő között a tertium gaudens szerepét egy újabb pszichoanalitikai irány, az u. n. analitikus pszichológia képviseli. Megalapítója Freud egyik legrégebb tanítványa, Jung Károly Gusztáv, zürichi ideg orvos“ (uo. 55.).

Később: „A lélek világa sokkal gazdagabb, semhogy azt egy-két szemponttal ki lehetne méríteni. Sokféle ember és sokféle lélek van. Ezt a sokféleséget elődjei redukció útján közös nevezőre hozták. Így azonban a valóságnak meg nem felelő képet rajzoltak róla. Jung általában véve sokkal szerényebb, mint elődei. Sok mindenre nézve bevallja a tudatlanságát. Nemcsak a betegeket, hanem az egészséges lelkű embereket is figyelembe veszi” (uo., 37.) Megállapítja, hogy “Jung népszerűvé válását többek között műveinek a másik két pszichoanalitikusénál kevésbé egyszerű, kevésbé világos rendszere — tehát az egyoldalúság hiánya — akadályozta sokáig” (uo. 36.).

A Jung munkásságát bemutató fejezetre térve elmondható, hogy meglehetősen jó, és többé-kevésbé pontos összefoglalását nyújtja Jung nézeteinek, kitérve a főbb elméleti elemeire (kollektív tudattalan, archetípus, *Selbst*, individuáció, típus), betegségfelfogására és a pszichoterápiás gyakorlatára is.

[A Szondi-körhöz kapcsolódó vallásfilozófusok](#)

Mint korábban szó esett róla, a 40-es évek elején - feltehetően nem függetlenül Szondi elméleti fordulatától, miszerint a személy választásaiban központi szerepet juttatott az etikai dimenziót is képviselő 'szellem' instanciájának - a katolikus tomista vallásfilozófusok közül többen Szondi szűkebb körének tagjává váltak. Közéjük tartozott Noszlopi László, Zemplén György és Ervin Gábor. Mint látni fogjuk, ugyan Jung gondolati rendszerének egyes elemei különböző súllyal mindhármuk írásaiban még a Szondival való megismerkedésük előtt felbukkannak, azt követően viszont Jung reprezentációja egyfelől pontosabb és gazdagabb, másfelől kevésbé

kritikus lesz. Ennek magyarázata nagy valószínűséggel egyfelől Jacobi Jolán, másfelől Kerényi hatásával magyarázható, akik Szondi körével kapcsolatot tartottak, Kerényi pedig a szemináriumokon is rendszeres résztvevő volt egészen 1943-ig, svájci kiküldetéséig. A következőkben részletesebben tárgyaljuk ezen szerzőket.

Noszlopi László⁸⁴

Noszlopi korai írásaiban Jung típusana, ill. animus-anima koncepciója tűnik fel a vonatkozó témák tárgyalásánál megbízható rendszerességgel. Az első jele annak, hogy Jung munkássága felkeltette az érdeklődését, a *Psychologische Typen* (Pszichológiai típusok) c. könyvéről 1931-ben, tíz évvel annak megjelenését követően írott recenziója (Noszlopi, 1931). Konklúziójában – ugyan az elmélet értékeit is elismerve – a tomista kritika szellemében annak ideológiai korlátaira helyezi a hangsúlyt: „Bár egyik alapvető iránya gondolkodásának a materializmus elleni küzdelem, a pszichikai világ realitásának kiemelése, másfelől viszont nála is megtalálhatók a pszichoanalízis naiv, pozitivista és naturalista előfeltevései” (uo., 225.). Azt követően csak 1935-ben, a katolicizmus és a pszichoanalízis kapcsolatát tárgyaló két kis tanulmányában tűnik fel Jung neve (Noszlopi, 1935a; 1935b). Érdekességük, hogy bennük Jung irányzatára mint Freud és Adler nézeteinek szintézisére hivatkozik – egyértelműen átvéve Jungnak többek között a *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*ben (1935) szereplő meghatározását. Az *Emberesimeret* folyóiratnak *A pszichoanalízis mellett és ellen* címmel szerkesztett különszámában szereplő dolgozatában, melyben a pszichoanalízis és az individuálpszichológia katolicizmussal összeegyeztethető nézeteit taglalta, gondolatmenetét a következőképpen zárta: „Így a lélektanban egy irányzat sem tarthat igényt a ’keresztény pszichológia’ kizárólagos elnevezésére [...] de mindegyik képviselheti a keresztény pszichológia egy irányát, lehetőségét; a freudizmus, individuálpszichológia, vagy szintézisük: JUNG iránya erre épp oly alkalmas lehet, mint nem-lélekelemző pszichológiai irányok. Minden tudományos munka tökéletesen, folytonos haladásra, kritikára, sőt a tehetség szabad szárnyalását egyedül biztosító eltérésekre szoruló.” (Noszlopi, 1935a, 67). *A pszichoanalízis közeledése a keresztény lélektanhoz* című tanulmányában, ahol különben Jung típusanára részletesebben is kitér, a gondolat ismét visszaköszön: „A mi szempontunkból az a körülmény a lényeges, hogy

⁸⁴ Noszlopi László (1901–1990) a filozófiából és lélektanból doktorált, 1948-ig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem magántanára. A kommunista hatalomátvételt követően távozni kényszerült az egyetemről, ezt követően segédmunkásként dolgozott. Tudományos munkásságát azonban ezt követően sem adta fel. Életművében az etika és pszichológia összekapcsolására törekedett.

az extravertált ember neurotikus megbetegedésére vonatkozólag Jung a freudizmus elméletét fogadja el, az introvertált ember neurózisát ellenben Adler elmélete szerint magyarázza. Jung irányzata tehát közvetít a freudizmus és az individuálpszichológia között” (Noszlopi, 1935b, 134.).

A házastárs megválasztásának lélektana című, 1936-ban közreadott tanulmányában épít először Jung anima-animus koncepciójára, melyre ezt követően visszatérően hivatkozni fog (ld. Noszlopi, 1936; 1937; 1941a; 1941b). Nagy valószínűséggel Hermann Keyserling 1927-ben magyarul is megjelent *Könyv a házasságról* c. munkájára támaszkodott, ahol *A házasság mint lélektani vonatkozás* címmel szereplő tanulmányában Jung részletesen kifejti az animus-anima terminus köré épített elképzeléseit a férfi-nő kapcsolatáról.⁸⁵

A fent említett írások alapján kitűnik, hogy Jung munkássága legalábbis az 1930-as évek elejétől számíthatóan nem volt ismeretlen Noszlopi előtt, azonban a típusant és az anima-animus koncepciót leszámítva Jung teljesebb életművéről nem volt áttekintése. Az 1940-es évek elején ebben változás figyelhető meg, sejtetően Jacobival történt megismerkedésének köszönhetően, akinek 1939/1940-ben tarott előadásain - mint erről Szondinak egy levélben ő maga beszámolt – részt vett. *Az egyén erkölcsi tulajdonságainak kísérleti lélektani észlelése* (1941a) c. tanulmányában Jung nézeteire több helyen is hivatkozik. Új elem, hogy Jung elgondolásainak a számára oly lényeges, etikai vonatkozásaihoz kapcsolódik. Mint írja: „Freud lélekelemzése még az erkölcsi ’cenzúra’-val össze nem férő vágyak helyének tartja a tudattalant, Jung szerint már a szellem ősi lecsapódásainak is helye, de mind a két felfogás megegyezik abban, hogy tudat és tudattalan konfliktusai egyúttal erkölcsi konfliktusok is, sőt Jung azt tanítja, hogy a tudattalan törekvései képviselik a lélek egészének igazi célját, amely nem más, mint kiteljesedés és etikai értelemben is tökéletesség, és ezzel szemben a tudat - amely csak kis sziget a tudattalan óceánján — inkább a földi világban és a létküzdelemben való érvényesülésre van beállítva” (uo., 388.). Később: „Jung lélekelemzése, nálunk Szondi ösztönlélektana felfedezi, hogy a szeretet oly lelki áramlatnak hulláma, amely személyiségünk mély, alsó rétegeiből szökik fel az élet látható felszínére. Minden szeretet: keresés. Keressük önmagunkban a szeretett személy képét, amelyet önmagunkból rávetítettünk, amikor megszerettük. Férfi a nőben, nő a férfiban, barát a barátban, szülő a gyermekben a saját lényének képét keresi, és ezt keressük világnézetünkben is” (uo., 391.). Egy ezidőtájt megjelenő

⁸⁵ Keyserling hamar népszerűvé vált könyvével, mint az a szerzőgárdából is látszik, a házasságról szóló modern elképzelések kompendiumát kívánta közreadni. A közreműködők között szerepelt például Thomas Mann, Ernst Kretschmer, Alfred Adler, Havelock Ellis, Leo Baeck és Rabindranath Tagore szerepelt.

másik, *A családi önzés* (1941b) c. tanulmányban is felbukkan, szinte szó szerint az utóbbi passzus: „Amint külföldön Jung lélekelemzése, nálunk Szondi ösztönlélektana felfedezi, a szeretet oly lelki áramlatnak hulláma, amely személyiségünk mély, alsó rétegeiből szökik fel az élet látható felszínére. Minden szeretet: keresés. Keressük önmagunkban a szeretett személy képét, amelyet önmagunkból rávetítettünk, amidőn megszerettük. Férfi a nőben, nő a férfiban, barát a barátban, szülő a gyermekben a saját lelkének képét keresi” (uo., 369.). Már csak azért is érdekesek az említett szöveghelyek, mert hangsúlyaik Jung nézeteivel csak távoli rokonságban állnak. Nem zárható ki az sem, hogy a katolicizmus nem-ortodox szellemiségéhez vonzó Jacobi⁸⁶ inspirálta, akinek Jung pszichológiájáról írt munkájára Noszlopi hivatkozik is.

A háborút közvetlenül követő írásaiban ismét megjelennek a tomista elemek Jung-értékelésében. *Az emberi sors lélektani jellemzői* (1947a) c. tanulmányában Szondi és Jung nézeteinek keresztény szempontú kritikáját fogalmazza meg. Míg az 1945-ben megjelent *A néplélek megbetegedésének sorstényezői és ösztöntan* c. dolgozata^{87 88} még Szondi hatása alatt készült, addig itt éles kritikával illeti, ironizálva utalva még a „szellem” instanciájára vagy a moralitás központi szerepére is. Csak néhány jellemző passzust kiragadva: „Ami Szondi Lipót legértékesebb felfedezése, az egy régi és egyszerű keresztény igazság. Ez az igazság úgy hangzik, hogy az ösztön, mint Isten minden alkotása, önmagában nem rossz, hanem jó. Az ösztön kiélése is jó addig, amíg az erkölcs követeléseivel nem ütközik össze. [...] Másik felfedezése sem új. Ez a felfedezés betegséget és egészséget, aljasat és nemeset, jót és rosszat hoz veszedelmes testvéri közelségbe egymással [...]. Csak fokozza ezt a veszedelmet, hogy Szondi Lipót tanítása szuggesztív erővel rendelkezik és hatásosan magával ragadó. Nem nélkülözi a bölcsességet és mélységet sem. Súlyos baj azonban, hogy hitét és reményét az ösztönbe veti, az ösztöntől várja a megváltást. Csak féllábbal kerül ki Freud materializmusából [...]. Aki az ösztönt elfojtja, az nem mond le vágyáról, de eltitkolja önmaga elől, áltatja önmagát. Szondi ösztöntanának megragadó és megkapó benyomása mögött sivárság és ridegség van. Bölcsessége nyárspolgári: a kecske is lakjék jól, de a káposzta is maradjon meg.

⁸⁶ Jacobi közeli barátja, Albert von Trentini (1987-1933) halálát követően katolizált.

⁸⁷ Az 1945 nyarán a Magyar Állami Gyermeklélektani Intézet rendezésében „Lelki tömegfertőzések”, ill. A Társadalomtudományi Társulatban „A beteg néplélek és gyógyítása” címen tartott ankétok előadásából készült válogatás szerkesztője Noszlopi volt. Az interdiszciplináris jellegű konferencia célja a második világháború szörnyűségeinek vizsgálata, „azzal a törekvéssel, hogy a jövőben hasonló esemény ne fordulhasson elő” (Noszlopi 1945[?], 5). A szerzők között szerepelt még Gleimenn Anna, Harkai-Schiller Pál, Hermann Imre és Földváryné H. Éva, többségükben a Szondi-kör tagjai.

⁸⁸ Jung csupán egy helyütt szerepel benne, mint az ún. „én-tágító” ösztönszükséglet jelenségének egyik első megfogalmazója (Noszlopi, 1947a, 49.)

[...] Szondiban megvan a pszichoanalízis ambivalenciája. Emberréválás, magasabb síkokra emelkedés a vágya, tehát ki akar emelkedni az állatiasságból, az ösztönök zsarnokságából. Ugyanakkor - az ösztönökben látja a sorsát. Úgy hangzik ez, mintha egy erkölcsi hajótörött borzasztó önvallomását hallanók” (Noszlopi, 1947, 557-558.). Noszlopi páfördulása aligha lenne érthető, ha nem maradtak volna fenn Szondinak ezidőtájt írt szemrehányó levelei a zürichi Szondi Intézetben. Ezekből kiderül, hogy Noszlopi azt feltételezte, Szondi bátorította, illetve nem kezelte megfelelően felesége (Noszlopi Margit) iránta érzett szerelmi áttételét. Ennek tulajdonította, hogy felesége a háborút követően családját hátrahagyva kiutazott Zürichbe, hogy Szondinak átadja a miniszter hazahívó levelét. A későbbi Noszlopi levelek arról árulkodnak, hogy ez a kérdés végül tisztázódott és a kapcsolat közöttük helyreállt.

Jung-kritikájára rátérve, ugyan abban Noszlopi visszatért a hagyományos, már-már sematikus tomista állásponhoz, mintha Szondival összehasonlítva, nézeteit mégis előnybe részesítené: „Jung kiemeli a lélek valóságát, függetlenségét a fizikai léttől. Éppígy kiemeli a mai ember lelki életének eleven és elszakíthatatlan keresztény gyökereit is. Amint említettük, nagy vívmány még nála az ösztön túlértékelésének és alapvető lélektani adottság gyanánt való felfogásának elejtése is. A mágikus és aggályos a tudattalannak bálványozása, mítosza. Nem tudomány ez többé a mítoszlól, hanem mítosz a mítoszlól⁸⁹. De egészben véve Jung lélektana örvedetes fordulat a materializmustól a lélekhez és szellemhez, az ösztön undorító érzékiségétől tisztultabb szemléletmódhoz. A kollektív tudattalan fogalma azonban olyan kalap, olyan gyűjtőfogalom nála, amely nem magyaráz meg semmit, de még mindig alkalmas a metafizikai mélységek és erkölcsi tényállások elmosására. Kissé még mindig elkendőzi, hogy az ember metafizikai lény, és bármennyire is ránehezdedjenek akár az ösztönszükségletek, akár a gazdasági kényszerűségek, nem szűnik meg magasabb valóságok után sóvárogni” (Noszlopi, 1947a, 556.).

Zemplén György

Az első munka, ahol Jung gondolati rendszerét érinti⁹⁰, a *Karakterologia és szenttamási etika* (1939), mely, mint a cím is jelzi, a modern karakterológia és a szenttamási etika kapcsolatát

⁸⁹ Itt Szentkuthy Kerényi mitológiáfelfogását illető meglehetősen rosszindulatú kritikájára utalt, melynek szlogenjei visszaköszöttek Kerényi és Jung későbbi ideológiai diszkvalifikálásánál. Annak idején Szerb Antal és Németh László kelt Kerényi védelmére. Vö. Szentkuthy (1941). A mítosz mítosza. *Magyar Csillag*, 1(2):86-89.

⁹⁰ Jung két munkájára hivatkozik: *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten* (1935), *Psychologische Typen* (1921).

vizsgálja. A különböző jellemtanok áttekintése során kitér a pszichoanalitikus irányzatokra (Freud, Adler, Jung) is. Érdemükként ismeri el, hogy ráirányították a figyelmet a tudattalan szerepére, azonban alapvető hiányosságuknak tekinti, hogy az emberi egyéniség kialakulásában a szellemnek nem tulajdonítanak elsődleges szerepet, s a szellemi jelenségeket az ösztönélet tényeiből levezetik le, ill. hogy nem ismerik el a szellem felsőbbbbségét az ösztönös természettel szemben (uo., 50-52.). Ez alól nem kivétel Jung pszichológiája sem, még ha felveti is, hogy „Jung mithikus tanai talán metafizikusabb erőkre mutatnak rá” (uo., 5.). Miután röviden ismerteti Jung „értékes tipológiai” gondolatait, a kollektív tudattalan, a *Selbst*, és az individuáció fogalmát, arra a végső következtetésre jut, hogy „[...] nehéz megtalálni a szerző igazi gondolatát az emberi lét értelmére és értékére vonatkozóan. Mi a döntő? A tudattalan vagy az individuum, a persona vagy az anima? Talán egyik sem. Jung megállapítja a tényeket és ezeknek a tényeknek a végső következménye úgy látszik megint csak az, hogy az ember az öntudatlan ösztönös adottságok és a tudatos élet ütközéseinek eredményeképpen alakul ki. Miért? Mi célból? ...nem fontos. A tudattalan kiszámíthatatlan mélységei hordozzák az emberi egyéniség kicsiny hajóját és az Én elvész a viharos örvények feneketlen mélységeiben.” (uo. 17)

Zemplén konklúziója - összhangban a középutas katolikus nézőponttal - az, hogy végső soron egyik pszichoanalitikus iskola gondolatrendszere sem hozható összhangba a katolikus teológia tomista egyéniségfogalmával, amennyiben nem ismeri el a szellem primátusát a személyiségfejlődés vonatkozásában. „Szent Tamás emberében is két világ [ösztönös Élet és Szellem] fog kapcsolódni, harc lesz a két világ között - írja, de szemben a pszichoanalitikus elképzeléssel -, ennek a harcnak harmonikus megoldását biztosítja a Szellem felsőbbbbsége, az Életnek a Szellem szolgálatára való természetes rendeltetése” (uo. 21). Vagy mint Szondi nézeteivel is párhuzamot mutató egy másik passzusban kifejti: „A teljes emberi egyéniség csak az ösztönös vágyakon túllátó értelmi fényben működő akarat hatására alakulhat ki, teljes értékű egyéniség csak az lesz, akiben az értelmi fénytől irányított akarat megtalálja az objektív értékek szeretete által a szellemi kapcsolatát az abszolútummal” (uo., 43). Az 1941-ben a Magyar Flozófia Társaság közgyűlésén felolvasott *Exisztenciális karakterológia* című értekezésében már meglehetősen pontosan hivatkozik Jung *perszona* fogalmára. Heidegger kapcsán az ember „igazi létlehetőségeitől” való elfordulásról beszélve – mely eleve szoros kapcsolatba hozható Jung individuáció koncepciójával - Jung *perszona* fogalmát, mint ami jól leírja azt a jelenséget, amikor „az ember igazibb Én-je körül valamilyen felépítmény készült, védőburok, amely elfojt

és eltakar valamit, ami az Én mélységeiből akar előtörni” (Zemplén, 1941, 262). Későbbi passzusban megemlíti Jung tipológiáját más tipológiák mellett.

A jóval későbbi *Theologia moralis. De fine ultimo et de actibus humanis* (1952) munkájában, mely már egyértelműen Szondi hatása alatt született, Jung munkásságának, ha nem is mindig pontos, de a korábbinál elmélyültebb ismeretéről tanúskodik, és talán ebből következően elmaradnak a korábbi munkát jellemző homályos általánosítások is.

A pszichoanalitikus szerzőket (Freud, Adler, Jung, Szondi) összevetve, Szondi nézeteit tekinti a keresztény eszmekörrel leginkább összeegyeztethetőnek. Míg a freudizmust, miként korábbi írásaiban is, elmarasztalja amiatt, hogy az ösztönfolyamatokat elsődlegesnek tekintve nem juttat szerepet a szabad akarattal rendelkező Én-nek/szellemnek (uo., 161.), addig Szondi „elkerüli a freudi és adleri egyoldalúságokat. [...] Elismeri a szellemi erők hatékonyságát és áttöri a determinizmusnak és szubjektivizmusnak fátyolát.” (uo. 162.). Ugyanakkor Freuddal és Adlerrel összehasonlítva Jung elgondolásait tekinti a „legszélesebb látókörű”-nek (uo. 162.), amennyiben elismeri „az Én ontológiailag potenciális valóság”-át „a lelki harmónia és egyensúly megteremtésének követelményét”, mely „megfelelő keretbe öltöztetve nagy értéket jelenthet a keresztény gondolkodás és karakterológia számára is” (uo. 167.) Továbbá jelentősnek tekinti a kollektív tudattalan, az archetípusok és a típusan gondolati elemeit, azonban Jung esetében is hiányolja, hogy nem a „szabad szellemi énközpont kibontakozása” az individuáció célja, „hanem ismeretlen, rejtett erők küzdelmének eredménye, amelyben édes kevés szerepe van annak, amit sajátosan Én-nek tartunk az emberben” (uo. 167.).

Itt most nem térünk ki arra, vajon Zemplén helyesen értelmezte-e a jungi individuáció fogalmát, lényegesebb szempont, hogy ő is átveszi a Jungra vonatkozó hagyományos tomista kritikát, mely révén végső soron azért határolódik el Jungtól, mert az elzárkózik az isten objektív létére vonatkozó kijelentésektől. A tanulmány Jungot érintő végső konklúziója a korábbi érvek egy variánsa. Freudhoz képest, mondja, „elismeri, hogy az emberben él valamilyen vágyódás a magasabbrangú kiegészülés és beteljesedés iránt, él a jó és a rossz ellentétének megsejtése. Az istenfogalom és erkölcs azonban szerinte sem objektív adottság, hanem kivetítés... Utolsó művében közeledett ahhoz az állásponthoz, hogy hogy az Isten archetípus projektív természete nem zárja ki az Isten objektív létét, amelyet azonban a pszichológus már nem hivatott vizsgálni.” (uo. 188.). Majd így folytatja, egyértelművé téve kritikája ideológiai háttérét: ez a nézet szemben áll a keresztény szemlélettel, mely szerint „a metafizika és teológia igazolja Isten és az erkölcsi rend objektív fennállását és érvényét. A vallásos és erkölcsi érzékből tehát nem az következik, hogy a vallás erkölcsi eszmények lelki

vetületek, hanem az, hogy a valóságos, objektív értékek természetesen az emberi személyiség kibontakozásának útja és célja” (uo. 188.).

A fentiek alapján Zemplén Jung-recepciója általában a középutas tomista Jung-kritikákhoz sorolható: míg egyes elméleti elemeit értékesnek és módosításokkal a keresztény pszichológiába integrálhatónak tartja, elfogadhatatlannak tekinti, hogy elzárkózik Isten objektív léte mellett elkötelezett kijelentésektől.

Ervin Gábor

Korai munkáiban Jung csak egyetlen esetben szerepel, mégpedig *Az emberi természet sebei és gyógyulásuk* 1934-ben írt doktori értekezésében, ahol a freudi iskola egyik képviselőjeként erősen kritizálja valláspszichológiai elképzeléseit. Egyértelmű, hogy nincs tisztában Jungnak a freudi materialista-redukcionista értelmezésektől történt eltávolodásával, ugyanis a szakításhoz vezető *Symbole und Wandlungen der Libido* munka kapcsán fogalmazza meg egyébként a munkát tekintve helytálló kritikáját, nevezetesen, hogy nem tesz ontológiai, ill. értékhierarchia szempontjából különbséget a szexuális vágy és az istenszeretet között. Jung későbbi munkáit feltehetően ekkor még nem ismerte.

Ehhez képest hangvételében különbséget mutat Jung reprezentációja az 1943-ban megjelent, *Kultúra és emberiség* c. írásában, melyben tomista szemlélet alapján elemzi a kultúra értékteremtő vonatkozásait. Jung egy helyen kerül említésre, az „individuációs folyamat” és a „persona” koncepciója kapcsán hivatkozik a szerző Jung *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, 1928-ban megjelent munkájára a következő passzus kapcsán: „Mínt hogy a hivatás ennyire egyéni természetű, nem azonosíthatjuk magunkat hiánytalanul semmilyen osztállyal, kaszttal vagy céhvel. A cselekvőnek elsősorban önmagának kell lennie, önmagát kell megvalósítania. Ez természetesen legtöbbször csak egy mesterség, egy társadalmi szerep keretein belül történhetik meg. De a szerep a cselekvőért van, nem a cselekvő a szerepért. A cselekvő elsősorban önértékű személyiség: csak másodsorban orvos vagy béres” (Frenyó, 2012, 148.).

Mivel ez az írása bevallottan Szondi hatása alatt született⁹¹, nem zárható ki, hogy Jung megítélésében történt pozitív irányú változás – még ha nem is jelentős vonatkozásokban - ezzel is kapcsolatban lehetett.

Összefoglalás

A hazai egyházi körök Jung-recepcióit tekintve - mint az az egyház nemzeteken átívelő struktúrájából adódóan várható is volt – azok alapvetően a központilag meghatározott irányvonalakhoz kapcsolódott. A szerzők között bizonyos eltérés mutatkozik aszerint, hol helyezkedtek el a konzervatív-reformorientált vonalon. Az egyházi orgánumban – leszámítva Schütz szóasszociációs kísérleteiről szóló beszámolóját – Jung neve az 1920-as évek végétől kezdődően fel-felbukkan. Miután erre az időszakra tehető, hogy Jung artikulálni kezdte valláspszichológiai nézeteit, az egyházak által szervezett konferenciákon előadást tartott és sorban jelentette meg tematikus dolgozatait, látható, hogy az egyház hamar feladatának tekintette, hogy álláspontját Jung nézeteit tekintve megfogalmazza. Mint Jung maga utalt rá, írásai iránt hamarosan Rómában is érdeklődést mutattak. Az első részletes hazai összefoglaló, Viszkok Lajos evangélikus lelkész munkája (1933), jellegzetesen eltért Jung egyházi megítélésétől, amennyiben mentes volt a kritikai felhangoktól. Ennek magyarázata lehetett, hogy személyesen is hallhatta Jung előadását a strasbourgi lelkészkonferencián. Katolikus oldalról részletes ismertetések a 40-es években láttak napvilágot. Nem zárható ki, hogy Jacobi hazai ismertsége és neki köszönhetően Jung növekvő népszerűsége ebben szerepet játszott. Ahogy abban is szerepe lehetett, hogy a Szondi-körhöz kapcsolódó vallásfilozófusok és lelkészek Jung nézeteit a korábnál kedvezőbben ítélték meg és arról pontosabb ismertetéseket írtak. Talán nem véletlen, hogy a legrészletesebb kritikát Petz éppen Jacobi Jung pszichológiáját bemutató, frissen megjelent könyve kapcsán fogalmazta meg, mely az érdeklődő hazai szakmai körökben – a róla készített részletes ismertetéseknek is köszönhetően - sejtetően keresett volt.

A hivatalos egyházhoz kapcsolódó hazai keresztény gondolkodók álláspontjáról általánosan elmondható, hogy Jung iskoláját általában a pszichoanalízis egyik, a keresztény eszmekörhöz még legközelebb álló hajtásaként értelmezték. A pszichológia iránt érdeklődő hazai tomista katolikus gondolkodók lényegében egyetértettek abban, hogy a pszichoanalízis, s azon belül Jung irányzatának egyes elemei integrálhatók a keresztény emberképbe, azonban

⁹¹ Ervin 1942 körül csatlakozott Szondi köréhez. A fent idézet munka elején többeknek, így Szondinak is kifejezi köszönetét, hogy „személyes tanácsaikkal és támogatásukkal segítették a szerzőt” (Frenyó 2012, 127.).

a metafizikai kijelentésektől elzárkózó filozófiai alapállásukat, s ez Jung-ra is érvényes volt, azzal összeegyeztethetetlennek tekintették.

4. fejezet: A Jacobi-Kerényi-Szondi kör⁹²

„Itt divatot csinálók Magából” - Jacobi Jolán szerepe Jung hazai térnyerésében

Jungnak a második világháborút megelőző hazai recepciója a 30-as évek második felétől látványos fellendülést mutat. Míg korábban Jung munkásságának - a freudi körben betöltött szerepét nem számítva - csupán egyes, jobbára az akadémikus pszichiátriába és pszichológiába jól illeszkedő elemei, mint a szóasszociációs kísérlet, majd pedig a tipológia kerültek a szakfolyóiratokban említésre, addig a 30-as évek végén, a negyvenes évek elején már átfogóbb és a korábbinál jóval pontosabb ismertetések jelentek meg róla. Ebben Jung magyar származású tanítványának, Jacobi Jolánnak minden valószínűség szerint kulcsszerepe volt.

Jacobi Jolán (1890-1973)⁹³ nem minden alap nélkül kapta a „Gőzmozdony” avagy a „Jégtörő” becenevet a zürichi jungiánus körben, melynek 1938-tól maga is oszlopos tagja volt. Jacobi, aki 1919-ben családjával Bécsben telepedett le, 1926-tól tizennégy éven át az osztrák Kultúrszövetség ügyvezető alelnökeként tevékenykedett. Odaadó kultúrdiplomáciai munkájáért mind az osztrák, mind a magyar állam kitüntette. Junggal 1928-ban ismerkedett meg, amikor az a Kultúrszövetség meghívására néhány napig feleségével Bécsben időzött. Jacobi a Kerényi Károlynak írott levelében a következőképp számol be megismerkedésükről:

„1928. február másodikán reggel fél tízkor csengett a telefon és az osztrák Kultúrszövetség titkára, amelynek az igazgatótanácsában dolgoztam ekkor már egy éve, azt mondta nekem, hogy C. G. Jung Svájcából, aki most érkezett meg hozzánk, hogy aztán másnap Bécsben előadást tartson, nem egy 'dörmögő medve', amilyennek képzeltük, hanem egy szabadidősprogramokra nyitott, jó kedélyű férfi. A kérdésére, hogy mi legyen a program, azt válaszolta, hogy Jacobi asszony egykor várja őt ebédre. Rögtön igent mondtam, annak ellenére,

⁹² A fejezet egy korábbi publikációm kiegészített és módosított változata (ld. Narancsik, 2019).

⁹³ Jakobi Andorné Székács Jolán (1890–1973) katolizált nagypolgári zsidó családból származott. Tizenkilenc évesen a sikeres ügyvéd, Jacobi Andor felesége lett. 1919-ben politikai okokból Bécsbe emigráltak. A házasság nem volt sikeres, a férj 1925-ben visszatért Magyarországra, míg Jakobi Bécsben maradt, ahol a *Kulturbund* (Kultúrszövetség) alelnökeként tevékenykedett. A *Kulturbund* művészeti, irodalmi és kulturális ismeretterjesztő társaság volt. Előadói között szerepelt például Bartók Béla is, akit Jakobi hívatott meg, mert fő feladata éppen az előadások szervezése volt. Így került kapcsolatba Junggal is 1928-ban. Jakobi a Junggal való megismerkedés hatására a Bécsi Egyetemen pszichológiai tanulmányokba kezdett, és 1938-ban doktori fokozatot szerzett. Szintén a Junggal szorosabbá váló kapcsolata járult hozzá ahhoz, hogy 1938-ban a zsidóüldözés elől Svájcban keresett menedéket, és haláláig ott élt. Jung egyik legjelentősebb tanítványa lett, és fontos szerepet töltött be az analitikus pszichológia népszerűsítésében. Jolande Jacobi néven számos tudományos munka szerzője (lásd Bair, 2003). A magyar kultúra terjesztése svájci emigrációja idején is foglalkoztatta, Kerényi Károly és Gulyás Pál közreműködésével például egy Ady-kötetet terveztek, ami végül nem valósult meg (Kerényi és Gulyás, 1989). Kerényi második felesége, Kerényi Magda emléke szerint Jacobi 1938 körül ismerhette meg Kerényit.

hogy nekem a titkár 18 vendéget jelentett be és a legnagyobb csodálkozásomra 1kor Jung a feleségével – egy csinos, káprázatos pár – megjelent nálam. Három óra körül a vendégek elmentek; Jung felesége is elköszönt és Jung egyedül maradt hátra. Az I-Ching-ről beszélt, és hamarosan mindketten a szőnyegen ültünk a földön, ahol Jung a 64 hexagrammot emlékeiből felrajzolta és elmagyarázta. A legmélyebben el voltam ragadtatva, mert azelőtt pszichológiáról és tudattalanról semmit sem tudtam. Jung világa új volt számomra és idegen. Este félhétkor csengetett nálunk Jung felesége, és mint egy álomból ébredtünk fel egyszerre. A következő három napot folyamatosan együtt töltöttük el, végtelen beszélgetésekben elmélyülve.”⁹⁴

Ezt követően Jacobi, mint ismét csak Kerényinek írta, „Jung nyomában maradtam, telefonáltam neki és írogattam neki nagy kitartással”. 1931-ben és 1932-ben, amikor Jung ismét Bécsbe érkezett előadást tartani, már Jacobinál szállt meg, ő pedig látogatást tett nála Zürichben. 1933-ban, írja Jacobi, „amikor Hitler hatalomra került, eldöntöttem, hogy a jövőveszedelmei miatt kiképeztetem magamat pszichoterapeutának Jungnál, melynek ő feltételül szabta a doktorátus megszerzését”. Így történt, hogy legkisebb fiával egyidőben beiratkozott a Bécsi Egyetemre, és a Bühler házaspár keze alatt diplomát, majd 1938-ban „az SS és a Gestapo szemei előtt” doktorátust szerzett pszichológiából. Magától értetődőnek tűnt számára, hogy amikor zsidó származása miatt Ausztriából menekülnie kellett, Svájcban próbáljon letelepedni. Ez Jung segítségével, aki a hivatalos szervekhez benyújtott jótállásaival támogatta, végül sikerült. Nehéz anyagi helyzetére való tekintettel Jung öt éven át ingyen analizálta, amit ő - „hogyan vegyek” - Budapestről beszerzett könyvajándékokkal, így például Paracelsus összes műveivel viszonzott, és általában Jung pszichológiájának szentelte kifogyhatatlannak tűnő energiáit.⁹⁵

Mivel családja Budapesten maradt, rendszeresen hazalátogatott és ilyen alkalommal felelevenítette az arisztokrácia köreitől a pesti intelligencia legkülönbözőbb csoportosulásain átívelő társasági kapcsolatait. Közös ismerősök révén legkésőbb 1938-ban kapcsolatba került Szondi Lipóttal és körével is. „Folyamatosan dolgozom rajta, hogy az ügyét hathatósan előre mozdítsam”, írta ezidőtájt Jungnak.^{96 97} 1938 decemberében szemináriumot vezetett Pesten

⁹⁴ Jacobi Jolán levele Kerényi Károlynak, 1970. március 2., DLA.

⁹⁵ A fenti idézetek forrása: Jacobi Jolán levele Kerényi Károlynak, 1970. március 2., DLA.

⁹⁶ Erre jó alkalma adódott, amikor a svájci beutazó vízumra várakozva 1940 nyara és 1941 tavasza között kénytelen volt hosszabb időt Pesten tölteni. A vízumot, melyet megkapni akkor már szinte lehetetlenség volt, végül Jung támogató levelére - melyben tanúsította, hogy Jacobinak tanulmányai miatt mindenképp szükséges Svájcban tartózkodnia – állították ki. Vö. Jacobi-Jung levelezés, ETH.

⁹⁷ Jacobi levele, melyet Jungnak születésnapja alkalmából küldött, híven tanúskodik az iránta való elkötelezettségéről, s nem mentes bizonyos kultúrhéroszi felhangoktól: „Ennek semmi köze nincs ahhoz, hogy úgy érzem, hűséggel és hálával tartozom Önnek, és emberileg is nagyon kedvelem Önt. Nem, azért teszem, mert

Jung pszichológiájáról⁹⁸, 1940 nyarán pedig a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium nagytermében „Az öregedés mint pszichológiai probléma” címmel tartott előadást, melynek, mint Jungnak büszkén újságolta, „igen nagy volt a sikere”. „Jelen volt az egész egyetemi szakma és sok pedagógus. Ön is tudja, mennyire magához láncolt ez a téma, így a visszajelzés roppant nagy örömmel töltött el”.⁹⁹ Jacobi híre a szakmában elterjedhetett, mert csakhamar felkérték, hogy orvosok számára bevezetést nyújtson Jung tanaiba.¹⁰⁰

Ezidőtájt vélhetően mások is elmondhatták magukról, amit Noszlopi László írt jóval később Szondinak: „Már évtizedekkel ezelőtt alaposan bevezetett engem Jung komplexlélektanába dr. Jacobi Jolán, aki igen eszes volt és kiváló Jung-ismerő.”¹⁰¹

Jacobi sikereiről maga is tájékoztatást adott 1940 júniusában Jungnak: „Már sokan kérdezzék itt, hogy vállalkoz-e analízist; még a város pszichológiai kutatóintézetének vezetője [Harkai Schiller Pálról van szó] is szeretné magát analizáltatni. Én azonban egyelőre mindent visszautasítok, mivel – amint lehetséges lesz – vissza szeretnék térni Zürichbe, hogy folytathassam az ottani munkát. Úgy érzem, nem szabad még sehol és semmire sem berendezkednem, inkább ki kell várnom. És ezzel kapcsolatban jobban szeretnék a megérzéseimre hallgatni, mint az ésszerű megfontolásokra. (...) Egyébiránt errefelé minden igen nyugodt és békés, és nagy, mozgalmas élet zajlik. Senki nem tudja megmondani, mi lesz; itt is minden a nagy csaták kimenetelétől függ. Természetesen az összes lehetséges kimenetelnek vannak pártolói! De összességében figyelemreméltóan nyugodt és okos mindenki.”¹⁰²

Jacobi, mint a fenti levélrészlet is mutatja, nem vállalt analízist, mert erre még felkészületlennek érezte magát, s a bizonytalan politikai helyzet is óvatosságra intette. „Előszőr

őszintén meg vagyok győződve arról, – és nem tegnap óta, ezzel Ön is tisztában van – hogy Ön mondja ki a legmélyebbet és legemberibbet, amit csak el lehet mondani az emberi lélekről, s hogy Ön valóságos kincsesbányája a legcsodálatosabb felismeréseknek, és bizony még hosszú ideig útmutatást ad majd nekünk. Egy belső hang hív el az Ön képviselőtére, mindenütt, ahol csak tudom, és akkor sem hagy csüggedni, ha a jutalmam nem más, mint értetlenkedés. Hisz Ön csak tudja, kedves Professzor úr, hogy megy ez! Az akadályok eddig mindig csak megerősítettek és növelték az elszántságomat, sosem váltam miattuk kétkedővé. Ez ezúttal is így lesz! Nagyon nehéz idők előtt állunk, Isten tudja, hol végzem, és vajon megtűrnék-e majd; mindenre fel vagyok készülve, és mindennel dacolni fogok.” Jacobi levele Junghoz, 1940. július 11., ETH.

⁹⁸ Ezekből az előadásokból nőtt ki Jacobi rendkívül népszerűvé vált *C. G. Jung pszichológiája* című könyve. Jung írt hozzá előszót, minek köszönhetően Jung könyveinek a forgalmazását Németországban és a németek által megszállt Franciaországban betiltották. Ld. Jacobi levele Kerényinek, 1970. március 2., DLA. Szondi javasolta, hogy előadásait magyarul is adja ki. Fordítóként Jacobi ismerőse, Szöllősyné, Thomas Mann fordítója jött szóba. A terv végül nem valósult meg.

⁹⁹ Jacobi levele Junghoz, 1940. június 8-29., ETH.

¹⁰⁰ Jacobi levele Junghoz, 1940. július 11., ETH.

¹⁰¹ Noszlopi levele Szondihoz, 1983. február 12., Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹⁰² Jacobi levele Junghoz, 1940. június 2., ETH.

még szeretném magamat felkészíteni, és befejezni mindazt, amit még meg kell csinálnom; csak ezek után kezdek bele olyasvalamibe, mint a praktizálás. Ön is így gondolja? Naponta jelentkeznek nálam az emberek; divatba hoztam Önt errefelé; de nem 'divatot' szeretnék. Még mélyebbre kellene hatolni!”, írja Jungnak.¹⁰³ 1941 nyarán utazott el Pestről, s azt követően már nem volt lehetősége visszatérni. Mindazonáltal az itthon töltött egy év alatt többeket megnyert Jung iskolájának. Aligha lehet túlbecsülni annak jelentőségét, hogy Kerényi és Szondi kiterjedt baráti körével is szoros kapcsolatba került, Kerényit és Szondit összeismertette, nem szólva arról, amikor Kerényi és Jung között szakmai együttműködést épített ki. Igen valószínű, hogy Jacobi volt az, aki Szondi figyelmét Jung munkásságára ráirányította, még ha a későbbiekben Kerényi hatása - aki épp megismerkedésük idején írta Junggal közösen *Az Isteni leány* című könyvüket - a későbbiekre nézve jelentősebb lehetett, már csak a rendszeres együttlétek és gondolatcserék miatt is, nem szólva Kerényi sejtetően jelentősebb intellektuális tekintélyéről. Mint erről a későbbiekben részletesen lesz szó, a fentiek mellett szól, hogy amíg az 1939-ben kiadott *Sorsanalízis* jegyzetben szó sincs Jungról, az 1940-es évek elején elkészült munkákban (ld. pl. Szondi, 1942; 1943) Jung rendszerének egyre pontosabb ismerete és a korábban említett, a sorsanalízisnek a pszichoanalízis és a jungi analízis közé történő pozicionálása már minden egyes kötetben feltűnik.

A Szondi-Kerényi kapcsolat I. – Budapest-Szeged

Kerényi Károly (1897-1973)¹⁰⁴ a magyar tudományos élet rendhagyó alakja, korának kiemelkedő klasszika-filológus vallástörténésze, vagy miként levelezőtársa, Thomas Mann elkeresztelte, mítoszkutatója volt. Húsz évesen debütált az antik regényről írt dolgozatával, mellyel nemzetközi elismerést aratott, és mindjárt a szaktudománya élvonalába került. 1926-ban magántanári kinevezést kapott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre, megválasztották a Philologiai Társaság titkárának és az *Egyetemes Philologiai Közlöny* szerkesztőjének. Felfelé ívelő karrierjét tette kockára, amikor 1930-ban a Társaság közgyűlésén nyíltan felszólalt az egyre inkább sovinizta-nacionalista irányt vett kultúrpolitika „magyar szempontú” klasszika-filológia programjával szemben. Állásfoglalása következményeként

¹⁰³ Jacobi levele Junghoz, 1940. július 11., ETH.

¹⁰⁴ Kerényi Károly munkásságával kapcsolatban lásd bővebben Szilágyi (1999, 1982); Lackó (1996).

1934-ben a pécsi, majd 1940-ben a szegedi egyetemre¹⁰⁵ száműzték, ahol már a tudományos kutatás feltételei is hiányoztak (Mann és Kerényi, 1989). 1943-ban Svájcba költözik, és haláláig ott él.

Kerényi érdeklődési köre mindig is túlmutatott a szűkebb szakterülete határain. Szellemi kapcsolatokat keresett – ahogy erre Lackó rámutatott – elsősorban a nonkonformista gondolkodókkal, művészekkel és irodalmárokkal (Lackó, 1996). Karizmatikus tanár, műhelyteremtő alkat volt, aki köré a 30-as években olyan széles tanítványi-baráti kör szerveződött, mely átívelt a magyar kulturális és közélet különböző platformjain álló társaságokon.¹⁰⁶ Emellett nagy levelezőként, többek között kapcsolatban állt Thomas Mannal és Herman Hessével. E fejezet tárgya, több évtizedes barátsága Szondi Lipóttal és C. G. Junggal, a kultúrtörténet egyik jelentős, ámbar kevésbé ismert fejezete.

A Stemma-társaság és a Szondi-kör

„A fiatal tanár szokatlan hangon beszélt, egész másképp, nem hidegen és távolságtartással, ahogy általában a professzorok szoktak. Az órája bizonyos értelemben fellépés volt, úgy, mint egy koncertező előadóművészé, vagy egy színészé, de valóban lelkes volt, a szó legjobb értelmében, és közönségének közvetítette is ezt a lelkesedést. Úgy tűnt, hogy alkalomról alkalomra fedezi fel a görög vallást, és ez mindenki felfedezése lett, a 'vallás' – ahogy a fogalmat megszoktuk, és amely oly ellenszenves volt – soha nem sejtett dimenziót kapott. Kerényi azért is tett mindenkire nagy hatást, mert egy *élő* embernek látszott, megélt kultúrával. Miközben a görög vallásról beszélt, olyan írókat idézett, mint D. H. Lawrence, Thomas Mann és mások. És az is hatott, hogy a tanítványokkal nem tartott távolságot, hanem összetegeződött a leghűségesebbekkel, akik a keresztnévén szólították.” (Brelich, 2016, 95.)

A fenti portrét Brelich Angelo, a Római Egyetem¹⁰⁷ vallástörténeti tanszékének majdani vezetője rajzolta Kerényiről visszaemlékezéseiben. Az idézet Kerényi legendás péntek esti

¹⁰⁵ Kerényi 1934-től a Pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetemen a klasszika-filológiának nyilvános rendkívüli, 1936-tól nyilvános rendes tanára, 1940-1943-ig pedig a Szegedi M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem a klasszika-filológiának a professzora.

¹⁰⁶ Az ókortudós tanítványain kívül szűkebb baráti körének tagja volt a korabeli magyar szellemi élet számos jelentős képviselője, így például az írók és költők közül Babits irodalmi lapjában, a *Nyugatban* is publikáló Szerb Antal, Németh László, Devecseri Gábor, Gulyás Pál, Hamvas Béla. Tágabb szellemi köréhez tartozott a művészetfilozófus Fülep Lajos, a zenetörténész Szabolcsi Bence, az író Cs. Szabó László, a történész Ferdinandy Mihály és a kultúrfilozófus Prohászka Lajos, aki többek között a Magyar Filozófiai Társaság lapja, az *Athenaeum* szerkesztője volt. Baráti kapcsolatban állt a Columbia Egyetemen tanító Tolnay Károly művésztörténésszel és az 1919-es emigrációhoz tartozó Szilasi Vilmos filozófussal, aki a háború után Heidegger volt tanszékét vezeti a Freiburgi Egyetemen (Albert Ludwig Egyetem), hogy csak a legfontosabb kapcsolatait említsük.

¹⁰⁷ Università degli Studi di Roma “La Sapienza”

vallástörténeti előadásainak a hangulatát eleveníti fel, melyeket magántanárként vidéki száműzetése idején is megtarthatott a pesti egyetem második emeleti 13-as termében, sokaknak valóságos szellemi menedéket nyújtva az egyre nyomasztóbb szellemi és politikai légkörben (Devecseri, 1981). Kerényi egyre nagyobb tömegeket vonzó órái eseménynek számítottak. Népszerűségét annak köszönhetette, hogy a vallástörténeti témákat a legújabb tudományos módszerekre támaszkodva, irodalmi, filozófiai, pszichológiai szempontokat is bevonva, a mai ember egzisztenciája szemszögéből közelítette meg (Szilágyi 2018, 239.). Aktuális kérdéseket vetett fel, „abban a tudatban, hogy az ókortudománynak van rájuk válaszolni valója”, írja Kerényi tanítványa, Szilágyi János György (Szilágyi, 1982, 249.).

A maga részéről „egzisztencialista tudománynak”¹⁰⁸ tekintette az ókortudományt, vagyis az „antik emberi lét tudományának”, mellyel foglalkozni azért érdemes, mert a mai ember önmegértéséhez járulhat hozzá (Kerényi, 1934, 160.). „A szerzőnek meggyőződése – írta 1937-ben –, hogy a klasszikus ókortudomány minden új fokán, melyet a szellemtudományok általános fejlődése során idővel elért, képes az ókor egy új oldalát megvilágítani, és éppen ezáltal a nyugati emberiségnek ebből a kimeríthetetlen kincsesládából a maga számára valami fontosat és újat előhozni.” (idézi Szilágyi, 1982, 249.)

„Bundás” előadásai, ahogy népszerűségére utalva akkoriban mondták, a görög-latin szakos hallgatókon kívül az egyetemen kívüli entellektüelek széles körét vonzotta, beleértve a városból bundában érkező hölgyeket (Devecseri, 1981, 328.; Kerényi Magda közlése in: Ramshorn-Bircsák, 2003, 249.). „Aki az ő vallástörténetet, ókori irodalmat és jelenkori életet a költészet varázsával összekötő, mindig friss, mindig izgalmas mondandójú kollégiumát akár egy fél éven át is hallgatta, az annak a tárgynak, a klasszika-filológiának, amelyet foglyul ejteni

¹⁰⁸ Kerényi feltehetően Jaspers nyomán használta az „egzisztencialista” kifejezést, akire 1934-es írásában hivatkozik is (Kerényi, 1934, 157.). A későbbiekben a Husserlrel és Heideggerrel 1919-óta közeli kapcsolatban álló filozófus Szilasi Vilmos külön felhívhatta a figyelmét a fenomenológiai megközelítésre, csakúgy Heidegger filozófiájára. Mindkét gondolatrendszer jelentős szerepet kapott Kerényi filozófiai orientációjában. Szilasi 1933 és 1947 között a Kerényi asconai otthonához közel eső Brissagóban élt, és legkésőbb 1942-től baráti kapcsolatban álltak. Kerényi és Heidegger 1953-ban Szilasi révén személyesen is megismerkedett, amikor Kerényi a Freidburgi Egyetem meghívására oda előadást ment tartani. A levélből, melyben Heideggertől találkozót kér, látszik, hogy már jó ideje érdeklődik iránta: „A következő napokban egy rövid előadásorozat keretében Freiburgba utazom. Nem akarom elmulasztani ezt a lehetőséget anélkül, hogy ne próbálnám meglátogatni Önt, és a kapcsolatot, amely eddig csak olvasásból és hallgatásból állt, valódi beszélgetéssé alakítani. Az ön Hölderlin-értelmezései voltak azok, amelyek az utóbbi időben ismét nagyon komolyan foglalkoztattak” (Kerényi levele Heideggerhez, 1953. 6. 10., DLA). Legkésőbb 1955-ben ismét találkozhattak, amikor Kerényit ismét meghívta a műtörténeti intézet egy előadásorozatban szerepelni, ahol Heidegger is fellépett (Szilasi levele Kerényinek, 1955. 11. 8., DLA). A kérdésről részletesebben ld. Narancsik (2022a).

áhitott és vélt, végképp foglya maradt", írja Devecseri Gábor visszatekintve (Devecseri, 1981, 329.).¹⁰⁹

A 30-as évek elején Kerényi és régészprofesszor kollégája, Alföldi András körül egy kis tanítványi csoport formálódott. A kizárólag Kerényi „adeptusaiból” álló ún. Stemma (Koszorú) társaság heti rendszerességgel, kedd esténként találkozott, és a „Kis Pizkos”-nak becézett harmadrangú kiskocsmában, vagy Kerényi lakásán, „szerényen, egy liter bor mellett” folytattak szenvedélyes vitákat egy-egy antik szöveg interpretálása körül vagy vitatták meg egymás tudományos dolgozatait, vasárnap pedig a pilisi hegyekbe kirándultak (Wágner 2002, id. Szilágyi 2018, 381.; Brelich, 2016, 95.). A fiatal tudósokat alkotásra ihlető műhelyként működő Stemma tagjai között szinte mindenki megfordult, aki akkoriban egyetemi hallgatóként az ókortudomány, a régészet vagy a klasszika-filológia iránt érdeklődött. A kör állandó tagja volt az ókortudós Waldapfel Imre, Szilágyi János György, Kövendi Dénes, Lengyel Dénes, Brelich Angelo, Trencsényi-Waldapfel Imre és az egyiptológus Dobrovits Aladár. Emellett Kerényi személyes társaságába tartozott többek között Szerb Antal, Hamvas Béla, Devecseri Gábor, Petrolay Margit és a néprajzkutató Honti János, Dömötör Tekla, és Harkai Schiller Pál, pszichológus is.¹¹⁰ Részben e társaságokból kerültek ki Kerényi kulturálisan jelentős, bár rövid életű *Sziget* lapjának a szerzői, ill. a görög-római auktorokat közreadó, hiánypótló *Kétnyelvű klasszikusok* sorozat fordítói (Dömötör, 1975).

A kör tagjaival ismeretségben állt Jacobi Jolán is, akit Boda László mutatott be Kerényinek (ld. Kerényi és Brelich, 2021). Sajnos kapcsolatuk kezdetéről biztosat nem lehet tudni, Kerényi Magda úgy emlékszik vissza, 1938 körül ismerkedtek meg. Akárhogyan is volt, 1938-ban már valóban közelebbi kapcsolatban álltak, ugyanis budapesti látogatása alkalmával Jacobi Kerényiéket is felkereste. Kerényi épp akkor fejezte be *Az isteni gyermek*¹¹¹ című

¹⁰⁹ A pszichoanalitikus Paneth Gábor, aki medikusként még hallotta Kerényi utolsó magyarországi előadását 1947-ben, úgy emlékszik vissza, hogy Kerényi, ahogy Szondi is, akkoriban divatos volt. A művelt pesti közönség olvasta Kerényit, és tudvalevő volt az is, hogy részben róla mintázta Szerb Antal az *Utas és holdvilág* Waldheim professzorát. (Paneth Gábor szóbeli közlése)

¹¹⁰ A fiatalabb Stemma tagok létrehozták az ún. Szombati Társaságot, azaz találkozóikat szombatnként tartották valamelyikük lakásán. Ez a társaság a tagok élete végéig fennmaradt (Szilágyi, 2016). A körhöz tartozott többek között Devecseri Gábor, Dobrovits Aladár, Dömötör Tekla, Hajnal János, Huszár Klára, Karinty Ferenc, Koffán Károly, Somlyó György, Szilágyi János György, Vajna Márta, Zolnay Vilmos, Örkény István, Kosztolányi Ádám, Rényi Alfréd. Ellátogatott hozzájuk Weöres Sándor, Tersánszky Józsi Jenő, Zelk Zoltán is. Mint Dömötör Tekla írja visszaemlékezéseiben, „alig volt olyan haladóbb irodalmi folyóirat, irodalmi társaság, írói csoportosulás, amelyhez valami módon ne kapcsolódtunk volna” (Dömötör, 1987, 88.). A Társaság életéről képet kaphatunk többek között Somlyó György *Árnyjáték* vagy Karinty Ferenc *Szellemidézés* című kulcsregényéből (Szilágyi, 2016; Dömötör, 1987).

¹¹¹ *Az isteni gyermek* Kerényi talán egyik legszebb írása, akkor készült, amikor a felesége első gyermekükkel épp várandós volt. Devecseri Gábor mesélte, hogy miután meghallgatták Kerényi előadását a témáról, csak mentek azt utcán, és mindenütt terhes nőket véltek megpillantani (Komoróczy Géza szóbeli közlése).

tanulmányát, melyet Jacobi elolvasott, és az az ötlete támadt, hogy elviszi Jungnak megmutatni. Mint maga beszámol róla, „Jungot a szöveg annyira fellelkesítette, hogy rögtön felajánlotta, hogy egy pszichológiai kommentárt ír hozzá.”¹¹² Jacobi késői visszatekintésétől némileg eltérő helyzetet mutat Kerényi és Jung levélváltása, ahol inkább Kerényit tűnik kezdeményezőnek. 1940-ben írja Jungnak:

„Nagyon köszönöm a *Megváltásképzetek az alkímiában* írását, mely a mitológia tudománya szempontjából éppen annyira fontos munka, mint amennyire becsülendő tisztán humán szempontból is. Ön megoldotta az alkímia problémáját, és ez a megoldás a mitológia [...] megítélése szempontjából is paradigmaticus. Amikor én Jacobi asszony révén az ösgyermekemet önnek eljuttattam, azzal a céllal tettem, hogy valami hasonlót kérjek öntől az ókori mitológia számára”¹¹³¹¹⁴. Az 1940-ben megjelenő közös munkájuk nagy sikernek ígérkezett üzleti szempontból is. Mint Kerényi újságolja Jungnak, az amsterdami Pantheon kiadó „annyira lelkesült ezért a paradigmaticus vállalkozásért, hogy a szokásos 10 százalék helyett 15 százalékos honoráriumot kínált” (ua).¹¹⁵

Nálunk többek között Németh László írt róla kritikát. Recenzióját így vezette be:

„A könyvet ketten írták. Kerényi Károly, szegedi egyetemi tanár, óorkutató, és a zürichi Jung professzor, a lélektan egyik legnagyobb és legismertebb élő tudósa. Mire állhatott össze ez a két ember, aki közül az egyiknek a közhit szerint másodrendű görög szövegeket kellene bogarászni; a másiknak meg betegek lelkéből különféle komplexumokat föltárni? A könyv címében hirdetett *Isteni gyermek* ugyancsak kitett magáért, ha ezeket összehordta.” Majd valamivel később: „A múlt század a lélektanban tudóskodott és amatőrködött. A történész épp úgy, mint a regényíró. A mi korunknak, azt hiszem az a bontakozó tudomány lesz az 'ismeretelmélete', mely Jungot és Kerényit is összehordta. Egyre többen érzik, amit Jung, hogy a mítoszok nem haltak és nem hallhattak meg bennünk; ha pedig nem haltak meg, gondozni és nevelni kell őket” (Németh, 1941, 22.).

¹¹² Jacobi levele Kerényinek, 1970. 03. 02., DLA.

¹¹³ Kerényi levele Jungnak, 1940. 03. 28., ETH.

¹¹⁴ Jung archetípus-elmélete valóban „paradigmatikus” lett Kerényi számára, amennyiben felfogása szerint tudományos bizonyítékot kínált a mitológiai alakoknak „magában az életben betöltött jelentőségét” illetően. „Az antik istenekről vallott felfogásom feltételezi valóságosságukat. Ön a Koré alakjának realitásáról állít ki bizonyítványt, amikor azt mondja, ez az alak gyakran foglalkoztatta Önt gyakorlati tevékenysége közben. És ezt empirikus kutatóként teszi, míg nekem mint történésznek a rekonstrukció marad”, írta Jungnak a kapcsolatuk elején. Kerényi levele Jungnak, 1940. március 28., ETH.

¹¹⁵ Hasonló hírről számol be egy másik alkalommal is: „Már bírom a kiadónk beleegyezését az új füzethez és az írásokat egyesítő kötethez is, esetleg ezzel a címmel: *Koré és az isteni leánygyermek*, mihelyt az első kiadás elfogyott. A *Göttliches Kind* teljes készletének egyharmadát eladták az első két hétben, mielőtt akár egyetlen recenzió is megjelent volna”. Kerényi levele Jungnak, 1940. 03. 28., ETH.

A vállalkozás sikerén felbuzdulva Kerényi szeretné, ha Jung mind a „Labirintus-tanulmányhoz”, mind az „Égei ünnephez” hasonló bevezetést írna, de ezt már Jung egyéb elfoglaltságai miatt sajnálattal nem tudta vállalni. Lásd Kerényi levele Jungnak, 1941. február 9., ETH.

A kötetet Thomas Mann is lelkesen üdvözölte. „*Az isteni gyermek* eljutott hozzám. Végtelenül érdekes könyve – nem csoda hogy az érdekesség csodája jön létre, ha két ilyen mértékben beavatott együtt munkálkodik. Mulattatná Önt, ha látná, hogy példányomnak lapjai mennyire teli vannak jelölésekkel és aláhúzásokkal”, írja Kerényinek (Mann és Kerényi, 1988, 109.). Jung és Kerényi eme első közös vállalkozása tehát nagy sikernek számított és vele egy életen át tartó munkabarátság vette kezdetét.

Szintén a kiterjedt társasági kapcsolatokkal rendelkező, és a szellemi összecsengésekre láthatóan érzékeny Jacobi lesz az, aki Kerényit és Szondit is összeismerteti. Szondi Lipót köre a 40-es évek elején a Stemmához fogható színvonalas tudományos baráti társaság volt. 1938-tól havonta egyszer szombat esténként tartotta Szondi igen népszerű „lakásszemináriumát” Anker közti otthonában, amin szűkebb tanítványi köre mellett a pesti intelligencia egyéb képviselői is rendszeresen feltűntek, többek között a pszichoanalitikusok, Hollós István, Bálint Mihály, Hermann Imre, Hermann Alice, Lévy Kata és Pető Endre (Benedek, 1992; Bürgi-Mayer, 1996.)

A két társaság között bizonyosan volt átjárás, amire Jacobi személye az egyik példa, aki legkésőbb 1938-ban már közeli kapcsolatban állt Szondival¹¹⁶. Kerényi Magda visszaemlékezése szerint valamikor 1938 vagy 1939 tájékán a hazalátogató Jacobi részt vett Szondi lakásszemináriumán, s „ott jutott arra a véleményre, hogy Kerényi Károlynak és Szondinak meg kell ismerkedniük egymással”¹¹⁷ (Bürgi-Mayer, 1996, 105.). Ennek szellemében el is vitte Kerényit a legközelebbi „nyitott ajtó” szemináriumra Szondiékhoz. Minden arra utal, hogy Jacobi ítélete helyes volt, mert Szondi és Kerényi között hamar bensőséges barátság fejlődött ki. Kerényi Magda is megemlíti Bürgi-Mayernek adott interjújában, hogy amikor 1940-ben Jacobi ismét meglátogatta őket, a férje „elragadtatva beszélt Szondiról” (Bürgi-Mayer, 1996, 105-106.).

Több minden utal arra, hogy baráti társaságának tagjait is összeismertette Szondival.¹¹⁸ Így például a genotesztet Kerényi szűkebb tanítványi körével, a Stemma-tagokkal is felvették, mint arról Dömötör Tekla és Szilágyi János György is említést tesz memoárjában (Dömötör, 1987, Szilágyi 2018, 217.). Brelich Angelo, Kerényi legkedvesebb tanítványa pedig rendszeres vendég volt Szondiéknál a 40-es években (részletesebben ld. Narancsik 2022b). Kerényinek írt

¹¹⁶ Ld. Jacobi levelei Szondihoz, Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹¹⁷ Kerényi megismerkedésüket 1940-re teszi Fülep Lajosnak írt levelében (Fülep, 2001, 324.).

¹¹⁸ A Kerényi-Szondi levelezést alapul véve úgy tűnik, barátaikkal kölcsönösen összeismertették egymást. Így például Kerényi révén került Szondi kapcsolatba Rusznyák Istvánnal, Szent-Györgyi Alberttel, Ferdinandy Mihállyal vagy a festőművész Vinkler Lászlóval.

levelében többek között beszámolt arról, hogy miként analizálta Szondi visszaeső alkoholizmusa miatt:

„[...] időközben volt egy meglehetősen súlyos alkoholista visszaesésem s erről – mikor egyszer nála voltam, – említést tettem neki. Erre ő elhatározta, hogy kivizsgálja ennek az okait s attól kezdve hetenként háromszor fogadott, megcsinálta velem vagy tízszer a 'test'-et, kivallatott életem legkülönbözőbb dolgairól, megvizsgált stb. – s végül olyan 'diagnózist' adott rólam ('önbűnképletem' kapcsán), amely először nem elégített ki, de aztán minél tovább gondolkoztam rajta, annál mélyebben meggyőződtem, s valahogy átalakította azóta egész önmagamról alkotott képemet. Ez nagyon jelentős esemény”.¹¹⁹

1945-ben, az akkor már Rómában élő Brelich, utólag értesülve Szondiék sorsáról, akikről még úgy tudta, hogy „kelet felé mentek”, a következőket írja Kerényinek:

„Szondit utolsó budapesti tartózkodásom alatt annyira megszerettem, hogy rosszul esett volna minden őt érő kellemetlenség s az is, ha elvesztettük volna az érintkezési lehetőséget. Vele való kapcsolatomban részben egybevágott, részben hozzá is járult ahhoz a megtisztulási folyamathoz, amely 44 elején alkalmassá tett a fogság olyan elviselésére,¹²⁰ amelyre bizonyosan nem lettem volna képes katonaperiódusom züllöttségében.”¹²¹

Kerényi és Szondi a 40-es években már rendszeresen találkozott. Kerényi gyakran felkereste őket, amikor óráit megtartani hetente felutazott Pestre, sőt oszlopos tagja lett a lakásszemináriumoknak is. Ez idő alatt ő és a felesége, Kerényi Magda is megismerkedett a sorsanalízissel. Az is előfordult, hogy - Szondi véleményét kikérve - pszichológiai tanácsadást végzett az illetőről készült ösztönprofilra támaszkodva. Legalább egy alkalomról tudunk, amikor a visszavonultan élő, már csak a tanítványokkal és pácienseivel érintkező Szondi lelátogatott hozzájuk Szegedre, s akkor Kerényi ottani baráti körének is bemutatta¹²². A levelezésük tanúsága szerint Szondi is merített a Kerényivel folytatott beszélgetésekből, sőt, két vonatkozásban hatása kardinálisnak mondható. Sok minden szól amellet, hogy Jacobi fontos kezdeti hatásával is számolva, elsősorban Kerényi lesz az, aki Szondi érdeklődését elmélyíti Jung pszichológiája iránt, mely úgy elméletalkotása, mint rendszere tudománytörténeti pozicionálása szempontjából döntő jelentőségű lesz. A másik Kerényi-hatás a „szellem” fogalmának bevezetését érinti. A Szondi-kutatás oldaláról eddig ismeretlen levéltári anyagok, így esetünkben Szondi személyes használatra szánt jegyzetei alapján

¹¹⁹ Brelich Angelo levele Kerényi Károlynak, 1943. 12. 11., DLM.

¹²⁰ Brelich 1944-ben német fogságba esett, ahonnan csak másfél év múlva szabadult.

¹²¹ Brelich Angelo levele Kerényi Károlynak, 1945. 10. 12., DLM.

¹²² Ld. Kerényi és Szondi levelezése, DLM, illetve másolatban Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

egyértelmű, hogy Kerényi is hozzájárult ahhoz, hogy a „szellemi” faktort – melynek gondolati előzménye korábbi munkáiban ugyan már felbukkant¹²³ - filozófiai rendszerébe *explicite* beépítette. Mint az „Ösztön és szellem” címmel meghirdetett konferencia keretében tartandó előadásához készített vázlatában 1942-ben megállapította:

„Hogy kerül a szellem a sorsanalízis asztalára? Ez a kérdés akkor merült fel először, amikor Kerényi közel 2 év előtt itt helyben tartotta első előadását a 'Mítosz eredetéről'. Ez az előadás tanítványaim és a sorsanalízis barátainak egy szűkebb körében konsternációt keltett. A macskajaj, amelyik ezt az előadást követte, igen mélyről jött, sőt még ma is tart! A konsternáció nem K-nak hanem nekem szólt. Azt kérdezték tőlem: nem féltém-e a sorsanalízist a mítosztól, sőt nem félek-e a bioszt összeházasítani a szellemmel? Röviden erre kell válaszolnom, annál is inkább, mert ma nyitják meg az előadássorozatot, melynek közös címe: Ösztön és szellem. Nem védekezni akarok, hanem hitet vallani. Én: voltam és maradok biológus. De: vajjon nincs-e kapcsolat a biosz [irracionális, tudattalan, ösztönök] és psyche [tudat birodalma], biosz és logosz [gondolkodás, logika birodalma], biosz és szellem [mítosz, vallás, etika, művészet] között?”¹²⁴

Jung-szimpatizánsok Kerényi baráti társaságában

Magától Kerényitől tudjuk, hogy eredetileg közeli barátja, Szerb Antal hívta fel Jungra a figyelmét még 1936-ban (Kerényi, 1984, 345.). Szűkebb körének egy másik tagja, a Szerbhez hasonlóan szenvedélyes olvasó Hamvas Béla is már korán felfedezte magának Jungot. Publikációiban az 1930-as évek elejétől a legkülönbözőbb témák kapcsán hivatkozik rá, sőt, rádióelőadásban is népszerűsítette nézeteit¹²⁵.

Azonban Jung megismertetéséért a legtöbbet - Jacobi mellett - egy bizonyos dr. Boda László tett. Személyéről keveset lehet tudni.¹²⁶ Bizonyos, hogy Kerényi baráti körébe

¹²³ Ezzel kapcsolatban lásd az életrajzi áttekintéseket (pl. Kiss 2014, 2016).

¹²⁴ Szondi jegyzetfüzete 1942-ből, Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹²⁵ Az *Ellenzék* „Rádió” rovatában szerepel a következő műsorkiírás 1943. november 3-án: „15.30: Nagy kortársaink. Hamvas Béla beszél Jungról, a lélektan megújítójáról”. *Ellenzék*, 1944. 64(247):6.

¹²⁶ Boda László Pál (1906. március 12, Lubotény - ?) a kispesti állami gimnáziumban érettségizett 1924-ben, 1924 és 1929 között matematika-fizika szakon járt a Pázmány Péter Tudományegyetemre, ugyanott pszichológiából doktorált 1939-ben. Értekezését „A Jung-féle lelki típusok” témából írta, bírálói Brandenstein Béla és Kornis Gyula voltak. (Doktori lap: ELTE Egyetemi Levéltár 1.f.I; doktori szigorlati jegyzőkönyv: ELTE Egyetemi Levéltár 8.I. A dokumentumokat dr. Tóth Krisztina volt szíves számomra kikeresni.). Boda tagja volt a Magyar Filozófiai Társaságnak, sőt, választmányi tagnak delegálták 1946-ban, az újonnan megválasztott elnök, a jogfilozófus Moór Gyula javaslatára. Érdekes lehet, hogy Moór Gyulát a következő szavakkal terjesztette elő a korelnök: „[...] a Társaság elnökéül régi tagunk, a jogfilozófia kiváló művelője, a Hóman-féle elnémetesítő kultúrpolitika mindenkor bátor és szókimondó ellenfele, Moór Gyula egyetemi tanár választassék meg” (Jegyzőkönyv a Magyar Filozófiai Társaságnak 1946. április hó 26-án a

tartozott és Jacobival is közelebbi kapcsolatban kellett hogy álljon, mivel Jacobit ő mutatta be Kerényinek (Kerényi és Brelich, 2021). Jung munkássága iránt a 30-as évek végefelé már komolyan érdeklődött. Erre utal Jung típusánáról készített részletes összefoglalása, mely könyvalakban is napvilágot látott (Boda, 1939). Írása népszerű lehetett, ugyanis gyakorta szerepelt a hivatkozott munkák között. Nem lehetett véletlen, hogy a kis könyvecskéről többek között Ferdinandy Mihály, Kerényi barátja írt méltató ismertetést. Ebben Bodát mint „a fiatal gondolkodónemzedék egyik nagyígéretű tagját” említi (Ferdinandy, 1939, 27.)¹²⁷. Szintén Bodától származnak a 30-as évek második felétől sorjázó részletesebb recenziók Jung és Jacobi munkáiról (Boda, 1936, 1940a, 1940b, 1941, 1948), melyek az *Athenaeumban* és a *Magyar könyvbarátok Diáriumában* jelentek meg. Az ő fordításában – feltehetően Jung hozzájárulásával – látott napvilágot az első Jung-írás, a *Föld és lélek* (1946), mégpedig a Hamvas szerkesztette *Egyetemi Nyomda kis tanulmányai* sorozatban. Szintén Boda ismerteti Jung második és egyben utolsó magyar nyelven kiadott könyvét, a *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába* (1948) kötetet is, melyből megtudjuk, hogy azt már korábban maga is lefordította, és a kéziratot ismerősi körben cirkulálta. Mint mondja, hosszú évekkel ezelőtt elsőnek fordította le magyarra „e könyvet ('habent fata libelli') s a fordítás kézírata több érdeklődő kezében megfordult. Az akkoriban Jungról még mitsem tudó olvasók egyöntetű véleménye a könyvről ez volt: 'mély, mint valami orákulum és izgalmas, mint egy detektív-regény'” (Boda, 1948, 25.).

Jacobi egy Junghoz írott leveléből az is kiderül, hogy a kötet fordítójaként eredetileg Boda jött volna szóba, de a háborús viszonyok miatt végül a Svájcban időző Nagy Péterre esett a választás.¹²⁸ Boda utolsó közleménye 1948-ban látott napvilágot, azt követően neve már sehol nem bukkan fel. Hogy Junggal személyesen is kapcsolatot keresett, azt a zürichi Jung Archívumban szerencsésen fennmaradt levele bizonyítja. Ebből értesülünk sorsának további kalandos alakulásáról. A levelet egyedülálló forrásértéke miatt is érdemes hosszabban idézni:

Bölcsészeti Kar V. számú tantermében tartott rendkívüli közgyűléséről. *Athenaeum* 1945-1946, 31-32:57-59. 57.o.)

¹²⁷ Ferdinandy ismertetését a következőképp vezeti be: „Annál kevesebben ismerik azonban C. G. Jungnak, egy svájci tudósak, új, komplex pszichológiáját, amely a freudizmus helyes meglátásain továbbépítve, de immár semmit sem tartva meg annak egyoldalú materializmusából, igyekszik a lélek életének mély problémáit felszínre hozni és megvilágítani. Így aztán nagy hálával tartozik a magyar tudomány a fiatal gondolkodónemzedék egyik nagyígéretű tagjának, Boda Lászlónak, aki pár hét előtt rövid, rendkívül világos és tiszta szerkezetű könyvet bocsátott közre, amelyben Jung lelki típusait ismerteti és magyarázza a magyar olvasók előtt” (Ferdinandy, 1939, 27.).

¹²⁸ Jacobi levele Junghoz, 1941. szeptember 6., ETH.

„D. Brinkmann¹²⁹ professzor úr kedvessége lehetővé tette számomra, hogy ezúttal Argentínából róhassam le tiszteletemet Önnél. 1939-ben kivonatot jelentettem meg Budapesten magyar nyelven egy előkészületben lévő terjedelmesebb műből a „Komplex pszichológia – Jung pszichológiai típusai” témájában. Az utóbbi években Budapesten meglehetősen sikerrel dolgoztam analitikus pszichológusként. Ezt a tevékenységemet most itt szeretném folytatni. Mendozában pillanatnyilag az egyetem szerződéses oktatója vagyok, művészetfilozófiáról adok elő, de remélem, néhány hónap elmúltával a pszichológia tanáraként működhetek majd. Felütésképpen előadásokat tartottam az egyetem által nyáron szervezett előadásorozat során Argentína egész területéről összegyűlt népiskolai tanárok előtt a jungi pszichológiáról – nyugodtan állíthatom, nagy sikerrel. A hallgatóság egészen fellelkesedett az analitikus pszichológia valóban tág perspektívái láttán. Magyarországon tizenöt év munkájával sikerült akadémiai és orvosi körökben ráirányítani a figyelmet a jungi pszichológia hatalmas eredményeire. Mivel a politikai és egzisztenciális körülmények Magyarországon lehetetlenné teszik, hogy önállóan tovább dolgozzak ott, ezért jelenleg analitikus pszichológusként végzett működésemet itt Argentínában szeretném még inkább kiterjeszteni.”¹³⁰

Boda tehát legkésőbb 1949-ben már Argentínába emigrált, könnyen elképzelhető, hogy Ferdinandy Mihály tanácsára, aki 1947-től 1950-ig a Mendozai Egyetemen a néprajzi és régészeti, majd a középkori történeti tanszék tanára volt. Gyanítható, hogy kezdetben Ferdinandy egyengette Boda ottani karrierjét. Mindenesetre a *Délamerikai Magyarság* napilap rövid beszámolója arra utalnak, hogy hamar egyetemi állást kapott. 1948-ban a „Hírek” rovatban szerepel a következő közlemény: „Uj magyar tanár a mendozai egyetemen. A mendozai egyetem tanárai sorába szerződtette Boda László festőművészt [sic!], aki az elmúlt héten tartott bemutatkozó előadásával megkezdte működését a szépművészeti akadémián” (1948. november 16., 7.). 1956-ban a „Hallottuk” rovatban hírt adtak arról, hogy két magyar, „Dr. Boda László mendozai egyetemi tanár, aki a filozófiai fakultáson és a művészeti főiskolán tanít” és Dr. Selye János is részt vett a buenosairesi iberoamerikai pszichoanalitikus kongresszuson (1956. augusztus 24., 6.). 1959-ben a „Látogatás a mendozai Ganz-gyárban” riportban kerül a személye említésre, példaként arra, hogy „a magyarok, kik hivatalos állás és egy fillér nélkül érkeztek Mendozába, valamennyien szépen megélnék és némelyikük a város tekintélyes polgára lett”. Itt már arról lehet hallani, hogy Boda három katedrát kapott az egyetemen (Fercsey, 1959. július, 10., 5.). Valószínűleg megélhetési gondjai nem lehettek, mert a lap még korábban hírt adott arról, hogy jelentős összeggel, 500 reallal támogatta a platanosi magyar nevelőintézet megvásárlását (1954. február 19., 6.).

¹²⁹ Kiléjét nem sikerült tisztáznom.

¹³⁰ Boda levele Junghoz, Mendoza, 1949. április 6., ETH.

Sajnálatosan életpályája további alakulásáról és jungi analitikus működéséről további dokumentumokat nem találtam. A témánk szempontjából azonban rendkívül érdekes, hogy Boda arról számol be, hogy még emigrációja előtt Magyarországon analitikus pszichológusként praktizált. A hazai sajtóban erre egyetlen utalást találtam. Dr. Dutka Mária interjút készített Bodával, ahol őrá „lélekelemző-orvos”-ként utalt (Dutka, 1946, 5.). Mindenesetre Boda története felhívja a figyelmet arra, hogy az elérhető publikációk nem feltétlenül adnak pontos képet a jungi irányzat hazai kiterjedéséről.

„Mikor tanulhatom meg a dolgot magánál?” - Jacobi Szondi körében

Ismeretes, hogy Szondi messzemenően támaszkodhatott a háborút megelőző időkre visszanyúló szakmai kapcsolataira, amikor Svájcban új egzisztenciát kellett teremtenie (ld. Kiss, 2016). Jacobi szerepéről részletesebben azonban - feltehetően az erre vonatkozó források hiánya miatt - nem történik említés a Szondi-irodalomban. Ő volt az, aki 1938 és 1940 között Heinrich Meng felé közvetített Szondi *Schicksalsanalyse* c. munkája kiadásának ügyében¹³¹, mely végül 1944-ben jelent meg. Szintén még a háborút megelőzően szorgalmazta, hogy Szondi előadást tartson Heinrich Biäsch vezetése alatt a zürichi egyetem keretében működő Institut für Angewandte Psychologie-ban (Alkalmazott Pszichológiai Intézet), melyre egyéb elfoglaltságai miatt végül nem került sor.¹³²

A történethez hozzátartozik, hogy Jacobi is élénken érdeklődött Szondi módszere iránt, és hamar bizonyos gyakorlatra is szert kellett hogy tegyen. Így például 1939-ben felvette Junggal (1939. 06. 01-én, majd azt követően 06. 20-án) és még két másik, a Jung köréhez tartozó kollégával (C. A. Meier és Hans Bänziger) a kétprofilos Szondi-tesztet, és az eredményeket elküldte Szondinak a következő kísérőszöveggel: „mellékelem a kért Jung-profilokat, tán érdekelni fogják. Nagyon hálás lennék viszont, ha diagnózisát én is meghallhatom. Persze minden irányban a legnagyobb diszkrécióra kérem! – Benedeknek az ígért Jung-képet elküldtem”.¹³³

Jacobi bekapcsolódott az Institut für Angewandte Psychologie-ben zajló vizsgálatokba is, ahol Szondi tesztjét 1939-től alkalmazták. A gyakorlat minden jel szerint az lehetett, hogy a

¹³¹ Jacobi levele Szondihoz, 1951. január 20., Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹³² Jacobi levele Szondihoz, 1939 [bizonytalanul kiolvasható dátum] február 20., Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹³³ Jacobi levele Szondihoz, 1939, Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

felvett profilokat Jacobi eljuttatta Szondinak, ő pedig postafordultával küldte az értelmezéseket. A munka előrehaladásáról Szondinak rendszeres beszámolót küldött: „[...] csináljuk a páciensekkel az összes eddig ismert reakciókat és teszteket azon megállapítás céljából, melyik az a metodus, ami a leghasználhatóbb. Azonkívül pedig speciell a multiple schlerose-kutatás számára keressük, hogy vajon ez a betegség tisztán szomatikus, vagy psychogen alapon, vagy hol található a gyökerei. – Sajnos nem tudtam a betegről több adatot mint amit mellékelek, kicsikarni. A tesztet sem tudtam többször megismételni, mert Hanselmann¹³⁴ csak pár napra akarta idekölcsonözni. Rém sajnálom, hogy maga olyan szigorú volt, és nem engedélyezett egyet számomra. – Egyébként megint elmerültem a tanulásban, ami az egyetlen vígasz a világ folyása mellett. Remélem Ön a szokott filozófiájával nézi továbbra is a vajúdat, de azért mégis gondol néha az idejövés tervére”¹³⁵ A következő levelében amellet, hogy tudósít a „multiple schlerosis genoteszt” eredményekről tartott beszámolója „óriási sikeréről”, megüzeni, hogy Szondinak az egyik beteggel kapcsolatos diagnózisa bámulatosan telibe talált. Ugyanitt írja, hogy reméli, ha majd májusban Pestre látogat szülei aranylakodalma alkalmából, meg tudják beszélni, „mikor tanulhatom meg a dolgot magánál, mert ez elszánt tervem”¹³⁶

Nem lehet tudni, vajon Jacobi terve megvalósult-e, azonban a genoteszt iránti lelkesedése hozzájárulhatott ahhoz, hogy Biäsch nagy örömmel fogadta az 1943-ban Svájcba érkező Kerényit, hogy Szondi megbízásából kurzust tartson náluk a sorsanalízisről.

A Szondi-Kerényi kapcsolat II. – „A valószínűtlen Sziget”¹³⁷

Amikor Kerényi 1942-ben Jung meghívására részt kívánt venni az Eranos konferencián, a kiutazást a háború miatt engedélyeztetnie kellett a minisztériumban. Így történt, hogy Lubi Géza államtitkár¹³⁸, látva, hogy „milyen jó összeköttetései vannak a svájci szellemi élettel”, felkéri, hogy állami fizetéssel, félhivatalos minőségben képviselje külföldön a hitlerizmussal

¹³⁴ A gyógypedagógiával foglalkozó Heinrich Hanselmann és felsége, Theresa Simon (később Wagner Simon) Szondit még a háborút megelőzően ismerték, vele közelebbi kapcsolatba álltak és módszerét bizonyos fokig elsajátították. Vö. Kiss, 2016.

¹³⁵ Jacobi levele Szondihoz, dátum nélkül, Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹³⁶ Jacobi levele Szondihoz, dátum nélkül, Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹³⁷ A koncentrációs táborból a caux-i menekülttáborba érkezett barátjának írta Kerényi: „Hála a sorsnak, amely mégis idehozott, erre a valószínűtlen Szigetre. Mellékeltem egy kérést a táborparancsnokhoz, hogy magyarul levelezhessünk, s azt is bizton remélem, hogy legkésőbb quarantaine-idő letelte után látjuk egymást”. Kerényi levele Szondinak, 1944. 12. 16., DLA.

¹³⁸ Kerényi 1965-ben Cs. Szabó László barátja révén került ismét kapcsolatba Lubi Gézával, aki akkor angliai emigrációban élt. Levelében hálás köszönetét tolmácsolta amiért 1943-ban „megmentette az életét”. Kerényi levele Cs. Szabó Lászlóhoz, 1965. ? 19., DLA.

szembehelyezkedő „másik” Magyarországot (Kerényi Magda közlése, in: Ramshorn-Bircsák 2009)¹³⁹. A szegedi elszigeteltsége miatt egyre jobban szenvedő Kerényi elvállalta a megbízatást, de a legkevésbé sem gondolt emigrációra. Mivel az állás nem követelte meg a berni tartózkodást, a Kerényi család a szenvedélyesen szeretett mediterráneumhoz közelebb, az olasz Svájcba tartozó Asconában bérelt házat Olga Fröbe-Kapteyn, az Eranos konferenciák szervezőjének segítségével.¹⁴⁰

A Kerényi és a Szondi család a svájci kiküldetés idején levelezés útján tartotta a kapcsolatot, rendszeresen eljuttatták egymásnak újabb munkáikat, nem feledkezve el a dedikációról¹⁴¹. Ez a helyzet a német megszállással természetesen megváltozott. A Thomas Mann-nal kiadott levelezésük előszavának mondatai érzékeltetik Kerényinek az otthoniak miatti aggodalmát és veszteségének valódi súlyát:

„A tanítványok mára szétszóródtak: fogoly és munkatáborokban vannak, ha élnek még egyáltalán [...] És akik régebben talán mesternek hitték magukat, ma félelmes magányban bolyonganak egy romvilágban, egyedül az árnyékukkal, mint az, aki a csalárd módon diadalmaskodó 'tudósok' házából még jókor kivonult. És jó, ha legalább még az árnyékuk megvan. Ha egyedüllétükben nem veszítették el gyökereiket is, melyekből a jövő számára valami talán sarjadhat még.” (Mann és Kerényi, 1988, 44.)

Kerényi csak utólag értesült arról, hogy Szondit családjával 1944-június végén a Kasztner-vonattal¹⁴² a bergen-belseni koncentrációs táborba deportálták, ahonnan 1944

¹³⁹ Ebben az időben a Kállay kormány „hintapolitikája” keretében a külügyminisztérium több politikailag nem kompromittált, nemzetközi hírnévű tudóst felkért, hogy a külföld számára informális úton képviselje, hogy létezik egy antifasiszta Magyarország is. Így került Kerényi barátai közül Törökországba Frey András, a *Magyar Nemzet* munkatársa, vagy Fredinándy Mihály Portugáliába (Kerényi Magda közlése, in: Ramshorn-Bircsák, 2009).

¹⁴⁰ Jung is örömmel üdvözli Kerényit Svájcban: „Nem kis meglepetés volt számomra a hír, hogy úgymond hivatalos kiküldetésben van Svájcban, még hozzá hosszabb időre. Muszáj gratulálnom Önnek, hiszen, amekkora megtiszteltetés Svájcban, hogy befogadhatja Önt a magyar szellemi élet képviselőjeként, ugyanannyira kellemes lehet Önnek személyesen, hogy változatosságként olyan országban élhet, amely nem áll hadban”. Jung levele Kerényinek, 1943. május 2., ETH, Zürich.

¹⁴¹ Szondinak a zürichi Intézetben megőrzött könyvtárában fellelhető Kerényi kötetek rendszerint tiszteletpéldányok voltak, mint arról a szerzői ajánlások tanúskodnak.

¹⁴² Kasztner Rezső (1906-1957) egy zsidó szervezet, a Budapesti Segélyező és Mentőbizottság egyik vezetőjeként 1944 tavaszán tárgyalásokat folytatott Adolf Eichmann megbízottjával mintegy másfél ezer zsidó megmentéséről. A megaállapodás szerint fejenként mintegy ezer dollárért 1684 főt nem Auschwitzba, hanem Svájcba szállított volna a vasúti szerelvény. Azok megsegítésére, akik nem tudtak ekkora összeget előteremteni – Szondi is közéjük tartozott - Kasztner gyűjtést rendezett. A „Kasztner vonat”, ahogy később a mentőakciót nevezték, 1944. július elején indult Budapestről, azonban az utasokat a megállapodással ellentétesen egy bergen-belseni különleges (a hírhedt koncentrációs táborhoz közeli) lágerbe vitték, s onnan csak több hónap után engedték át Svájcba. Szondi maga a következőképp számol be tanítványának, Balázs Péternek a történetéről: „Újpesten és Kispesten megindultak a deportálások és mi nyugodtan vártuk sorsunkat. Egy percre nem kételkedtem abban, hogy számunkra más sors vár. Ez be is következett. Az amerikai Vörös Kereszt és a Joint kezdeményezésére, csere keretében, 1600 zsidót Palesztinába indítottak. Én az egész mozgalomról nem tudtam és néhány nappal az indulás előtt kérdeztek meg, hogy hajlandó volnék-e velük menni. (Néhány jobb nevű magyar tudóst és művészt is kívántak ilymódon megmenteni). Egy héttel később már el is indult a csoport. A jelleg teljesen a deportálás

decemberében szabadult. Svájci orvosi körök, elsősorban C. G. Jung közbenjárására Svájcba, a caux-i internálótáborba vitték több magyar sorstársukkal együtt (a csoporthoz tartozott pl. Komlós Aladár is), majd onnan 1945-ben Oscar Forel meghívta a prangins-i privát elmeorvosintézetbe tudományos munkatársként (Bürgi-Meyer, 1996). A háborút megelőző időkre visszanyúló svájci kapcsolataira (lásd Kiss, 2016), és mindenekelőtt Kerényire támaszkodva, aki a segélyszervezetek mozgósításában, a hivatalos papírok intézésében és az álláslehetőségek felkutatásában is közreműködött, 1946 márciusában Szondiéknek sikerült Zürichbe átköltözni. Mint korábban már szó esett róla, a „szellemi környezetet a sorsanalízis befogadására” (Bürgi-Mayer, 1996, 107.) már Kerényi előkészítette azzal, hogy Szondi megbízásával annak megérkezése előtt tanítani kezdte a tesztet¹⁴³. „Bevezetés Szondi sorsanalitikus tesztmódszerébe” címmel tízszer két órás szemináriumot tartott két szemeszteren keresztül 1944-ben az Institut für Angewandte Psychologie-ban, úgy, hogy az utolsó két előadást már Szondi tartotta meg 1945 januárjában. Kerényi, aki eleve azzal a megállapodással vállalta a feladatot, hogy csak addig tarja a kurzust, míg Szondi maga oda nem érkezik, 1944-ben, még a caux-i internálótáborban tartózkodó barátjának sürgető levelet írt:

„Neked januárban részt kell vened a két előadáson, amely az én Szondi-kurzusomból még hátra van – és pedig mint előadónak (az engedélyt a hatóságoktól addigra megszerezzük). [...] Múlt csütörtökön [...] közöltem a hallgatósággal a hírt, hogy a klasszikus szerző visszatért az alvilágból s karácsony előtt már nem tartunk több órát, hogy karácsony után Te tarthass. Nagy örömmel és izgalommal - s némi előkészülettel – várnak. [...] Biäsch máris a legfelső idegenrendészeti hatósághoz fordult, hogy pszichológiai munkára felkérhessen”¹⁴⁴.

Ugyanebben a levélben megemlíti, hogy „Jolán számos kezdeti krach után sok tekintetben megbízható, jó barátnak mutatkozik, őszinte vágyal és sok bátorsággal a segítségére.”¹⁴⁵

jegyében állott, hetvenen és nyolcvan voltunk egy marhakocsiban és 10 nap után kiraktak minket az azóta hírhedtté vált Bergen-Belsenben. Itt éltünk teljes 5 hónapig. Az élet itt teljesen olyan volt, mint minden más németországi koncentrációs táborban: éhség és hideg, 100-an egy barakkban stb. A gyerekek, Péter és Vera, valamint feleségem, de jómagam is csontra fogytunk le. A koncentrációs táborban az élet számomra sok pszichológiai tanulsággal járt. Kora reggeltől a sötétség beálltaig 'lelkészkedtem', két pricc között egy 30 centiméteres hézag volt a rendelőm, jobbra-balra és felettünk emberek feküdtek a szalmazsákon, de ez egyáltalán nem zavarta az embereket abban, hogy nálam lelki megnyugvást keressenek. [...] Már-már azt hittük, hogy Bergenben éhen veszünk, amikor váratlanul csoportunkat vonatra rakták és 1944. december 7-én Svájcba vittek minket.” (Szondi, 1996, 122.

¹⁴³ Kerényi leánya, Kerényi Kornélia visszaemlékezése szerint Szondi részben azért bízta az apjára a tesztcsomagot, hogy kimenekítse azt Magyarországról (Kerényi Kornélia szíves közlése).

¹⁴⁴ Kerényi levele Szondihoz, 1944. 12. 16, DLA, Marbach.

¹⁴⁵ Kerényi és Jacobi az időszakos „krachok” ellenére baráti kapcsolatukat életük végéig megőrizték, s voltak idők, amikor a túlélés érdekében amolyan véd és dacsövetséget alkottak. Kapcsolatukra jellemző Jacobi 1945-ben írott levele: „Igazán össze kéne tartanunk mostanában, ebben a nehéz időszakban, és tudom, hogy Ön anélkül is így

Szondi az Institut für Angewandte Psychologie mellett a Schweizerische Aerzteverein für Psychoanalyse alkalmazásában is elkezdett oktatni és hamarosan elindította magánrendelését, és megkezdte sorsanalitikus működését.

Kerényi a későbbiekben is sokat tett Szondi munkáinak nemzetközi befogadtatása érdekében, így például könyvei olasz kiadásának előmozdításáért. Kerényi tanítványa, a háború után a római egyetem alkalmazásában álló Brelich Angelo vállalta a *Sorsanalízis* lefordítását, és ő keresett kiadót is, ami egyáltalán nem volt könnyű feladat.¹⁴⁶ Szintén Brelich fordította olaszra Kerényi és Jung egyik közös könyvét (*Bevezetés a mitológia tanulmányozásába*), ahogy korábban ő közvetített a testvére, Brelich Mario vezette ABC kiadó megbízásából Jung munkáinak magyarországi megjelentetése ügyében is.¹⁴⁷

Szondi egyébként hamar egzisztenciát teremtett Svájcban is, még ha a leveleiben annyira hiányolt, a magyarországihoz mérhető tudományos-baráti kört nem is tudott létrehozni. Ahogy Kerényi írja Fülepnek 1948-ban: „A könyvei nagypéldányszámban fogynak, bár a fényképparátus miatt szörnyű drágák: 70 svájci frank körül. Emellett mindinkább magányosodik, akár Te vagy én s úgy tűnik mindenki az 50 éven felüliek közül, aki az emberiségnek még valamit mondani tudna, ha adnának neki még néhány nyugodt évet” (Csanak, 2001, 324.).

Az emigráció éve alatt Kerényiék és Szondiék rendszeresen leveleztek, és családirag is összejártak. Baráti társaságuk - mely részben az emigráció előtti időkre nyúlt vissza, részben pedig Kerényi új ismerősi körét, elsősorban a „jungianusokat” jelentette – sok szálon kapcsolódott.¹⁴⁸

Együttléteikből mindketten profitáltak saját szakterületük felől nézve is. A korábban említetteken túl, könnyen lehet, hogy Szondi Kerényi közreműködésével alkotta meg a „Pontifex-én”¹⁴⁹ és az „anankológia” terminusokat – mely fogalmak központi helyet foglaltak el a háborút követően továbbgondolt elméletében.

tesz, hogy sok szót vesztegetne rá. Cserébe Ön is számíthat feltétlen összetartozásérzésemre, hiszen ezt Ön is tudja. Nem csak az teszi szükségessé az összetartást ebben a hideg és idegen világban, hogy ugyanazon eszmék felé törekszünk, és a szellem megvalósításában látott érdekünk, mint egyetlen megmentő a káoszban, hanem annak szomorú belátása is, hogy milyen kevés társra számíthat az ember ebben.” Jacobi levele Kerényihez, 1945. december 26., DLA, Marbach.

¹⁴⁶ Lásd Brelich Angelo levele Kerényi Károlynak, 1948.03. 25. ;1951. 06. 10., DLM.

¹⁴⁷ Lásd Brelich Angelo levele Kerényi Károlynak, 1943.12.11., DLM.

¹⁴⁸ Szondi és Jung körének kapcsolatáról részletesebben ld. Narancsik, ebben a kötetben.

¹⁴⁹ Egyik legismertebb munkájában, a *Religio academici*-ben a tudós magatartás étoszáról filozofálva, egy római *pontifex* alakját helyezi a középpontba (Kerényi, 1984). Ezt az 1938-ban megjelent tanulmányát, melyben nem titkoltan saját tudósi hitvallását fogalmazta meg, és általában is visszhangot keltett intellektuális körökben, nagy

Kerényi a maga részéről, mint láthattuk, mélyen érdeklődött Szondi pszichológiai nézetei iránt. A következőképpen ír Fülep Lajosnak 1948-ban: „Azt mindig sajnáltam, hogy Szondival nem ismertethettek meg. [...] Módszerét nagyjából megmutattam neked Rómában. Örülök, hogy nézeteivel egyet tudsz érteni. Én sokat tanultam tőle s meleg barátság köt össze vele [...]” (Fülep, 2001, 324.). Lackó felvetése szerint különösen Szondinak az ösztönök ellentétes kettősségéről szóló teóriája ragadta meg, melyben az antik isten-alakok ellentmondásos természetére vonatkozó nézetei pszichológiai alátámasztását vélte felfedezni (Lackó, 1999). Kerényi Fülep Lajosnak írt 1943-as levelében, melyben szellemi útkeresésének állomásait vázolja fel, Szondi nézeteit „anthropológiai szempontból” többre tartja Jungénál, majd egyébként rá jellemző kíméletlen kritikával hozzáfűzi, hogy a „filozófiai alap egyelőre mindkettőnél hiányzik, Jungnál a gondolatok koherenciája is” (Lackó, 1999, 168.).

Az emigrációjuk kapcsán még meg kell említenünk, hogy eredetileg mindketten szerettek volna hazatérni (Lackó, 1999). Kerényi az ügy érdekében mozgósította otthoni ismerőseit, nem csupán a saját, hanem Szondi érdekében is. Ide tartozik egy kis történet Szondi régi tanítványa, Noszlopi Margit (Noszlopi László felesége) kalandos vállalkozásáról, aki 1945 nyarán egy vöröskeresztes kocsin Pestről Zürichbe zakatolt, azért, hogy átnyújtsa Szondinak a tanítványok által kijárt kultuszminiszteri hazahívó levelet¹⁵⁰. Az alkalmat kihasználva Kerényi levélben részletes instrukciókkal látta el Noszlopinét arra vonatkozóan, kikhez kell fordulnia otthon Szondi és a saját ügyében. Konspirációs érzékkel, nem mulasztotta el figyelmeztetni, hogy miután tartalmát memorizálta, a levelet azonnal égesse el.¹⁵¹

valószínűséggel elküldte Szondinak is, akivel épp ekkortájt mélyülhetett el a kapcsolata. Megjegyzendő, hogy a latin-görög kulturális elemek megjelenése Szondi beszédmódjában általában is újdonságot jelentett a korábban hangsúlyosan ószövetségi motívumokhoz képest. Ezt a munkáját Herman Hessének is elküldi, aki lelkesen üdvözölte (Hesse és Kerényi, 1972).

¹⁵⁰ Lubi Géza levelét ld. Narancsik és Reinhard (2019).

¹⁵¹ Kerényi régi ismerőse, a frissen kinevezett a kultuszminiszter, Kereszturi Dezső, továbbá Szent-Györgyi Albert és Rusznyák István professzorok segítségét kérte Szondi érdekében is: „Azt kérem most tőlük és egyúttal szellemi felelősségem tudatában ajánlom is: Szondi Lipótnak, ha esetleg ő most nem akarna hazamenni – hiszen ön is tudja, mik a nehézségek – eszközöljenek ki a budapesti karnál egy meghívás, de minden körülmények között: professzori címet, mert ez az ő kimagasló tudományos kvalitásának minden emberi mérték szerint jár. Erről persze Szondival magával nem beszéltem, ő az itt leírt kérésről semmit nem tud, és kérem, hogy soha ne tegyen róla neki említést. Szent-Györgyi és Rusznyák, remélem, meg fogják e kérésnek a jelentőséget érteni. Nem, mint Szondi barátja, hanem mint Magyarország szellemi érdekeinek képviselője intézem ezt hozzájuk” (Kerényi levele Noszlopi Margithoz, 1945. 12. 08., DLA). Szintén mozgósítja az akkor már Princetonban működő Tolnay Károly barátját, aki régi pajtásához, Oltványi Imre pénzügyminiszterhez fordul segítségért. Levelében arra kéri, támogassa Kerényinek a Római Magyar Intézet élére történő kinevezését: „E levélben fel szeretném figyelmedet hívni arra, hogy a Római Magyar Történelmi Intézet értesülésem szerint kellő vezetés nélkül áll. Ez intézményt minden körülmények között meg kell menteni a jövőnek; az eljövendő generáció humanisztikus tanulmányainak [...]. Tágyi és személyi szempontból, nézetem szerint, csakis egy magyar tudós érdemes arra, hogy a intézetet vezesse.: Kerényi Károly ragyogó tehetségű kutató, aki jelenleg Tessinben (Villa Sogno) él. Beszétem Veled róla 1938-ban és tudom, hogy te is nagyabeccsüld műveit. Hassál oda, kedves Amerigóm, hogy Kerényire bízzák az intézetet és a m[agyar] tudományos érdekek képviseltét Rómában. Egy hete elküldött sürgönyömben ugyanerre kértelek”

Kerényiért a kommunista pártkörökben jól pozícionált tanítványai, Devecseri Gábor, Trencsényi-Waldapfel Imre is lobbiztak. Szondiért többek között Illyés Gyula próbált közbenjárni, ahogy ő segített Kerényi barátjának, a művészetfilozófus Fülep Lajosnak is katedrához jutni. A lobbizás meghozta az első eredményeket, még ha tartósnak nem is bizonyultak. Kerényit 1946-ban beválasztották az Akadémiára. A hazatérés reménye azonban az 1948-as politikai fordulatot követően már esélytelenné vált.¹⁵² Érdemi akadémiai pozíció megszerzése szóba sem jöhetett, miután Kerényit a kommunista párt főideológusa, Lukács György megtámadta a *Társadalmi Szemle* hasábjain, és azzal vádolva, hogy ugyan akaratlanul, de az „észellenes” „mítosz-atmoszféra” terjesztésével a fasizmus ideológiai előkészítését szolgálta (Lukács, 1948, 494-495.).¹⁵³ Kerényi az őt ért támadásokkal kapcsolatban tömören, csak ennyit írt Fülep Lajosnak: „Arra nem tudom rászánni magamat, hogy a tudományos 'irányt', amit követek, s amelyet barbárok, hülyék és megmerevültek irracionálisnak neveznek, külön magyarázzam és védekezzem” (Fülep, 2001, 142.). Majd 1954-ben tanítványának, Szilágyi János Györgynek négy szemközt Alexits György államtitkár bevallotta, hogy „az ideológiai megalkuvásra képtelen, a szókimondást erkölcsi kötelességének érző természete, s ugyanakkor széles körű nemzetközi tudományos tekintélye volt az együttes oka annak, hogy az országból való eltávolítását, emigrációba kényszerítését látták az egyetlen lehetséges megoldásnak” (Szilágyi, 1999, 51.). Révai József pedig röviden csak így értékelte Kerényi életművét az érdekében fellépő tanítványának: „Nagy csibész” (Szilágyi, 1999, 51).

5. fejezet: Szondi kapcsolata Junggal és Jung szellemi körével

Közismert, hogy Szondi saját irányzatát Freud és Jung iskolája közé helyezte el, ám mindmáig rejtély övezi ennek eredeti motívumait. Míg a pszichoanalízissel még medikusként kötött ismeretségéről bőven esik szó életrajzi visszatekintésében, s ennek nyomai tudományos

(Tolnay levele Oltványihoz, 1945. november 1.). Oltványi közbenjár Kereszturynál, azonban úgy nézett ki, hogy Kerényi az állást egyelőre nem kaphatta meg. Ennek ugyanis - mint arról Keresztury maga tájékoztatta Kerényit - a római papi intézmények miatt kánoni akadály volt, ti. második házassága nem volt egyházi (Kerényi levele Tolnayhoz, 1946. április 15., DLA).

¹⁵² Illyés Mária szóbeli közlése.

¹⁵³ Az a sajátos történelmi helyzetből adódóan kiélesedő ideológiai ellentétek miatt már a közismerten Hitler-ellenes Kerényinek a német szellemtudományok szellemében fogant „irracionális” is elfogadhatatlannak számított, emiatt már korábban is több támadás érte a hozzá különben közel álló progresszív sajtó részéről is (Lásd Szilágyi, 1982.). A méltatlan támadásokra is utalva írja Thomas Mann-nal kiadott levelezésük előszavában: „Úgy hittem, hogy aki felnyitja az emberek szemét a mitológia emberi-isteni játéknak nagy tanításai számára, az tisztít és humanizál” (Mann és Kerényi, 1989, 37). Mint Komoróczy Géza is rámutatott, Kerényi, Mann-hoz hasonlóan felismerve, hogy a koreszme „visszaél a mítosz világkép életformáló képességével”, a kortársaival szemben védelmezte a mítosz-kutatás függetlenségét (Komoróczy, 1999, 254.).

publikációiban is jól követhetők, addig Jung neve csupán jóval később, az 1940-es évek elején tűnik fel. Az 1941-ben elkészült *Sorsanalízis*ben (1942) olvashatjuk először azt a formulát, mely életművében egyfajta toposzként, mindvégig és változatlanul fennmaradt: „A módszer [az ösztöndiagnosztika] arra csábított bennünket, hogy vele kísérleti úton a mélyléleknek éppen azt a rétegét világítsuk át, mely réteg helyileg, egyrészt az egyéni tudattalannal foglalkozó pszichoanalízis (Freud) szokott munkahelye alatt, másrészt a 'kollektív' tudattalan, az u.n. archetypussal foglalkozó komplex-pszichológia (Jung) munkaterülete fölött lelhető meg a tudattalanban. A mélylélektannak ez a rétege a családi gének rétege.” (uo. 9.). Hogy Szondi miként jutott el Junghez, arról se ő maga, se a későbbi Szondi-kutatás nem szól. Mint azt az előző fejezetekben megkíséréltem felvázolni, minden valószínűség szerint Jacobi Jolán, majd Kerényi Károly lehetett ebben az esetben Szondi elsődleges inspirációs forrása. Persze nem zárhatjuk ki, hogy Szondi mintegy maga fedezte fel Jungot, ahogy a körébe tartozó vallástudósok és lelkészek is szóba jöhetnek, akik, ha nem is behatóan, de ismerték Jung munkásságát. Közülük kiemelkedik Noszlopi László, aki elsőként írt recenziót Jung Típusstanáról. Mindazonáltal Szondi munkáinak textuális elemzése az első feltevés mellett szól. Mint erről a következő fejezetekben szó lesz, Szondi Jung-recepciójában természetesen fordulatot hozott Svájcba költözése, a Jung-irodalom könnyen elérhetősége és a Jung-házaspárral és körükkel kialakult személyes kapcsolata.

Jung megjelenése Szondi munkáiban 1944-ig

Szondi 1936-tól számítható, ún. sorsanalitikus publikációiban Freud neve a kezdetektől és rendszerességgel felbukkan, Jungé azonban csak jóval később jelenik meg. Még nem szerepel az 1939-ben sokszorosításban terjesztett *Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből, I. rész Elmélet és metodika* c. jegyzetben, mely Szondi sorsanalitikus előadásait közreadó sorozat első kötete volt. Jungra első ízben a *Sorsanalízis* (1942) címmel csupán kéziratban fennmaradt, az előszó alapján 1941 júliusában elkészült munkában hivatkozik, s említésre méltó, hogy a szövegben már Kerényi¹⁵⁴ hatása is tetten érhető. Mint fentebb már említettük, itt szerepel először a sorsanalízis sajátos pozícionálása, melyre a szövegben később is visszatér, amikor felvázolja a „mélylélektan hármasságának térképét”. Mint írja, „aszerint, hogy egy-egy

¹⁵⁴ Így például valószínűleg az utóbbi hatásának nyoma, amikor Szondi a gépelt kézirat egyik szöveghelyébe autográf javításaként beiktatta a „mitológia” kifejezést. A tárgyválasztás kérdéskörének fejtegetésénél írja: „rejtett útjain – a vallások tanítása mellett – eddig csak a *mithológia* [kiemelés tőlem], a költők ihlete, a bölcselők okoskodásai és újabban a mélypszichológia merészelt bolyongani” (uo. 5.)

irányzat a mélyléleknek mely rétegeit választja munkahelyül”, beszélhetünk a mélylélektan ontogeneziséről (a freudi pszichoanalízis), a mélylélektan családi geneológiájáról (sorsanalízis) és a mélylélektan archeológiájáról vagy paleopszichológiájáról, mitológiájáról (a jungi komplex-pszichológia) (uo.).

Ebben a munkában szerepel először Jung „őskép” fogalma már a sorsanalízis kontextusába vonva: „[...] genotípusos megjelenése a génikus törekvésnek, ha valamely gén a benne ősidők óta örözt eredeti ’őskép’ formájában tud megjelenni” (uo. 20.). Ezen túlmenően a szerelmi választások kérdéskörének taglalásánál hivatkozik Jung animus-anima koncepciójára, Herman von Keyserling nálunk is megjelent *A házasságról* című népszerű kötetében található Jung-tanulmányra támaszkodva¹⁵⁵: „Minden ember tudatos Énjének kompenzációját mind fajtaságra, mind nemiségre nézve ’lelki kép’ (Seelenbild) formájában ott hordja a saját tudattalanjában. A tudattalannak ezt a rejtett lelki képét keresi és találja meg a szerelmes ember a párjában és ezzel egészíti ki önmagát. Így lesz a kiegészülni akarás szükségletének elmélete az a híd is, mely az eddig polárisan ellentett két álláspontot összeköti” (uo. 26.).

Az időben következő, 1943-ban közreadott, *Az én kísérleti elemzése* címet viselő jegyzetben alkalmazza Szondi először azt a tematikus fejeztagolást, mely a későbbi írásai jellegzetes vonásaként visszaköszön. *Az Én meghatározása a különböző lélektani irányzatokban* című fejezetben a következő alcímek szerepelnek: *Az Én a mélylélektan előtti irányzatokban*, *Az Én a pszichoanalízis felfogásában*, *Az Én a komplex-pszichológia felfogásában* és *Az Én a sorsanalízis felfogásában*. Más megközelítésekről itt nem is esik szó.

A kötetre jellemző, hogy Jung munkásságának a korábbinál jóval behatóbb ismerete, mindenekelőtt a *Lélektani típusok* alapos tanulmányozása sejthető, melyre Szondi több ízben hivatkozik.

Ez főként ott látható, ahol részletesen tárgyal bizonyos jungi fogalmakat, összevetve saját nézeteivel. Így például kritikai kiegészítésekkel átveszi az Önmagam (Selbst), az „infláció”, a „projekció”, az „archaikus azonosulás” (*participation mystic*) Jung használta terminusokat. A jelen tanulmány keretein túlmutat Szondi értelmezésének részletes elemzése, annyi azonban általánosságban elmondható, hogy helyenként Jungot félreértve helyezi el és veti össze azokat saját nézetivel. Erre példa az Én és az Önmagam, a *Lélektani típusokból* átvett meghatározása. *Az Én meghatározása a különböző lélektani irányzatokban* című fejezet *Az Én*

¹⁵⁵ Nem zárható ki, hogy a munkára Noszlopi hívta fel a figyelmét, aki több korai tanulmányában is hivatkozik rá.

a komplex-pszichológia felfogásában alfejezetében Szondi kiemeli a számára lényeges – a saját elgondolásaival összhangba hozható részét. Mint írja, ugyan Jung meghatározásában az Én csak a tudatos pszichét jelenti, de az Önmagam-ban már az Én mellett „tudattalan ösztönelemek is fellelhetőek”. „Az 'Önmagam' tudattalan elemei nyilván ösztöneredetűek, mert magukon hordják az ősi ösztönkettősségek bélyegét” (Szondi 1943, 6.). Továbbá: Jung az Önmagamban egyfajta „felsőbbrendűbb, eszményi személyiség mellett őszibb, archaikusabb hatóerőket is feltételez, melyek élesen elkülönülnek az Önmagam eszményi, ideális nagyságaitól. Az archaikusabb, őszibb törekvések Jungnál is antagonistái az Önmagam ideális törekvéseinek” (Szondi, 1943, 6.). Érdekes felfigyelni Szondi hangsúlyaira, melyek eltérnek Jung eredeti megfogalmazásától. Így például valóban jellemző Jungra az oppozicionalista felfogás, de a *Selbst* esetén nem beszél őszibb ösztöntörekvésekről, és kevésbé őszibb magasabb minőségekről, hanem a kettősséget az archetípus fenomenológiai jellemzőjének tekinti.

Egy másik jellemző vonása e korai munkáknak, hogy bizonyos átvételek esetében nem hivatkozik Jungra, illetve a különbségeket felnagyítja. Igen valószínű, hogy Jungot követve veti fel írásaiban a Szellem és a *Mahá-Átman* közötti analógiát, Jung ugyanis a *Selbst* és az upanisadi *Átman* koncepció közötti hasonlóságról hosszan értekezik a *Lélektani típusokban*. Szintén nem tesz említést Jungról az „archaikus azonosulás” fogalma kapcsán (itt Lévy Strauss-t említi, akire Jung is hivatkozik), holott ezek forrása valószínűleg szintén Jung fentebb idézett *Típustana* lehetett.

A *Módszertan és ösztöntan* címmel szintén 1943-ban megjelenő jegyzetben az archetípus fogalmának meglepően pontos értelmezését adja. Sőt, védelmébe veszi Jungot azokkal szemben, akik az archetípust öröklött képzeteknek tekintik, holott - mint Szondi Jung *Die Beziehungen* munkájára hivatkozva írja - öröklött pályák újraéledéséről van szó, nem pedig a kollektív lélekben öröklött képzetekről (uo., 30.).

Ebben az írásában veszi át - itt hivatkozás nélkül - Jung geológia metaforáját a kollektív tudattalan rétegeiről (uo., 102). Az ún. elsődleges génküzdelemről, vagyis a személyiségfejlődés korai időszakáról beszélve megállapítja: „A tudattalanban lappangó gének mindegyike oly ősi törekvést igyekszik életre szólítani, valósággal reinkarnálni, melyet az ősök egyike, az emberiség archaikus korszakában, vagy a fajok és népek, a törzsek és családok történetében valaha már reprezentált” (uo.). Szondi még a Jacobi könyvében szereplő ábrát is közli, mely szemlélteti a kollektív tudattalan rétegeit (uo., 155.).

Ez az első munka, amelyben „A mélypszichológia irányai” c. fejezetben részleteiben egybeveti a sorsanalízist, a freudi pszichoanalízist és Jung komplex-pszichológiáját, kiemelve azokat az elemeket, melyeket a sorsanalízis „tudományosan alátámasztott”, ill. melyekkel polemizál (uo. 150.). Részletesebb kifejtésre kerül az a gondolat – nevezetesen a sorsanalízis közbenső pozíciója a pszichoanalízis és a komplex-pszichológia között – mely már az 1942-ben jegyzetben is felbukkant.

Az Én eredete Jung „kollektív-psyche” elméletében című fejezetben ismét meglehetősen részletes áttekintést nyújt Jung irányzatáról. A pszichoanalízis önálló hajtásának tekinti, „mely a sorsanalízis előtt felismerte annak a ténynek a jelentőségét, hogy az elfojtott infantilis törekvések a tudattalannak csak egyik – bizonyos szempontból fontos – hányadát képezik és hiba volna az egész tudattalant kizárólagosan az elfojtott infantilis törekvések alapján meghatározni. Jung komplex-pszichológiája szerint a tudattalan két részből áll: személyes és kollektív tudattalانبól” (uo., 153-154). Az „ego philogenezise” aláírással közli Jung ábráját (uo., 155.), ugyanazt az ábrát, mely Jacobi könyvében is szerepelt (Jacobi, 2009, 51.). Az eredeti kéziratban Jacobinak az ego ontogenezisének bemutató ábráját is tervezte közölni, de ettől később eltekintett.

Érdeemes hosszabban idézni Szondi állásfoglalását Jung kollektív tudattalan elképzelését és terápiás hozzáállását illetően. A sorsanalízis Szondi olvasatában annyiban különbözik a jungi megközelítéstől, hogy míg az „a még jól megfogható családi geneologia exact törvényeit, a domináns és a recesszív átöröklés törvényeit viszi át a pszichológiába, ezzel szemben Jung a már alig felkutatható, és az emberiség őstörténetének homályában elvesző ősképekre építi fel az alapot, melyből a kollektív psziché ösztöntörekvéseit leszármaztatja” (uo., 156.) Továbbmenve úgy látja, hogy elméleti szempontból ugyan nincs lényeges különbség Jung kollektív tudattalanja és Freud *Es*-je között, a terápiás gyakorlatot tekintve mégis van: „Freud megelégszik az infantilis konfliktus feloldásával, Jung nem. Jung szerint a neurotikus ember teljes meggyógyítása ne álljon meg az infantilis konfliktusok oldásánál. A freudi terápia Jung szerint a fiataloknál talán még elegendő lehet a neurózist kiváltó és fenntartó szülőgyermeki összetűzések feloldására. Idősebb egyéneknél azonban, kik már túljutottak az anya konfliktusaikon, fel kell tárni a tudattalan mélyebb rétegeit is és a teljes gyógyulás érdekében szembesíteni kell az egyént a kollektív psziché archetípusaival is. Ezért jár el Jung a következőképpen: átveszi a freudi pszichoanalízis módszerét az infantilis konfliktusok (infantilis elfojtások) oldásának céljaira. De ezután – ott, ahol szükséges – egyéni módszerével igyekszik feltárni a kollektív pszichét és szembesíteni próbálja az egyént a tudattalanjából kitörni akaró

dinamikus archaikus törekvéseivel is” (uo., 157.) Végezetül hozzáfűzi: „Jung eme törekvéseinek helyességét gyakorlatilag nem bírálhatom, de elméletileg el kell ismernem. Mert: aszerint, hogy a psyche milyen rétegén akarunk kutató aknát ásni a lélek belsejébe, más és más anyagból készült ’fűrő’-val kell az egyes rétegeken áthatolnunk a mélypszichológia módszerét ugyanis mindig annak a rétegnek a sajátos keménysége és szerkezete fogja megszabni, amelyben a mélypszichológus dolgozik” (uo.). Következtetése egyértelművé teszi, miért látta szükségszerűnek Jung rendszerének integrálását: „a mélypszichológiának le kell hatolnia a génbilógiaailag determinált ősi ösztönösüzségletek ama rétegeibe, melyből ezek java még sose jutott fel a tudatba, tehát nem kerülhetett elfojtásra” (uo.).

Svájc – A Jung-kör

Szondi munkásságának hatástörténeti háttérét valószínűleg csak a kontinenseken átívelő, igen kiterjedt kapcsolatrendszere feltérképezése révén lehetne pontosabban megrajzolni. Bizonyos, hogy annak fontos része volt Kerényi ismerősi köre, melybe ő barátját mindjárt Svájcba érkezését követően bevezette. Itt annak egy kisebb, noha jelentős szegmensére, a Jung-körrel való érintkezésekre fogunk kitérni. Kerényi megélhetését jórész a Jung Intézetben végzett munkája és a szintén Jung révén elnyert Bollingen Alapítvány ösztöndíja biztosította. Így szinte természetes volt, hogy svájci barátai részben Jung munkatársai közül kerültek ki. Közéjük tartozott Hans Bänziger (1895–1956) és Carl Alfred Meier (1905 – 1995)¹⁵⁶, a Jung Intézet későbbi igazgatója, akik Szondiékkal is közeli barátságba kerültek. A „jungianusok” és „szondiánusok” között - a „két szekta” között, ahogy Kerényi ironikusan aposztrofálta a két társaságot (Kerényi és Brelich, 2020, 123.) – a személyes ismeretségek révén kezdetektől átjárás volt. Meier mint intézetigazgató, már 1952-ben felvetette, hogy Szondi előadást tartson náluk a sorsanalízisről. Hogy erre ténylegesen sor került-e, nincsenek adataink. Jacobi leveleiből azonban tudni lehet, hogy a Jung-tanítványok közül többen is megfordultak, s ő maga is részt vett és előadott Szondinak a pesti lakásszemináriumokra emlékeztető magánsemináriumain, ahol, miként azokat hirdette, „valamennyi pszichoterápiás irányzat” képviselőjét szívesen látta.¹⁵⁷

Ha Szondi kevésbé számontartott szellemi kapcsolataira gondolunk, külön említést érdemel az évente megrendezett nemzetközi Eranos konferencia, ahova a Szondi család

¹⁵⁶ Kerényi Kornélia személyes közlése.

¹⁵⁷ Jacobi levele Szondihoz, 1961. március 25., Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

Kerényit, aki ott rendszeres előadóként szerepelt¹⁵⁸, gyakran elkísérte. Szinte mindenki megfordult itt, aki a vallástörténet-vallásfilozófia területén tevékenykedett. A fennmaradt magánlevelezésekből tudható, hogy Szondi közelebbi kapcsolatba került az akkor már Tel-Avivban élő jungi analitikus Erich Neumannnal¹⁵⁹ (1905 – 1960), az egzisztencialista vallásfilozófus Martin Buberrel (1878 -1965), a vallástörténész Gerschom Scholemmel¹⁶⁰ (1897 – 1982), és az Eranos találkozók szervezőjével, Olga Fröbe-Kapteyn-nel (1881-1962).

Szondi és Jung személyes kapcsolata - Emma Jung és C. G. Jung levelei Szondihoz

Kerényi Magda visszaemlékezése szerint Szondi és Jung között szívélyes jó viszony volt, habár szorosabb kapcsolat nem szövődött közöttük (Bürgi-Mayer, 1996). A Szondi-hagyatékban fennmaradt néhány levél Emma Jungtól és C. G. Jungtól¹⁶¹ ezt megerősíteni látszik. Ide tartozik, hogy törekeny fizikai állapota miatt a háborút követő években Jung már kevésbé járt el otthonról. Az 50-es évek első felére datált levelekből úgy tűnik, Szondinak több alkalma adódott Emma Junggal találkozni, aki példának okáért Kerényi intézeti előadásait – melyek a pesti egyetemi óráihoz hasonlóan, itt is eseményszámba mentek - rendszeresen látogatta.¹⁶²

Emma Jung leveléből, melyben megköszöni Szondinak a részére eljuttatott írását, kiderül, hogy hallomásból már ismerték működését: „Nagyon örülök, hogy egy új és jelentős munkát tanulmányozhatok, s miután Berr úr már megismertetett az Ön nézeteivel, felkészülten fogok méginkább elmélyülni benne. Az Ön kutatásai és megfigyelései értékes és fontos kiegészítést

¹⁵⁸ Kerényi hamar az Eranos egyik legnépszerűbb szereplőjévé lépett elő, melyhez szuggesztív előadói stílusa is hozzájárult. „Eranos-előadásának visszahangja kitűnő, amennyire eddig értesültem. Az emberek nagyon élénkítőnek találták, hogy szabadon adott elő, és ezáltal egyáltalán nem tudott felmerülni az intellektuális görcsösség érzése, amely olykor jellemző némely felolvasott előadásra, főleg, ha még az előadásmód is rossz. És már az a mondás kering: Jungot a Luna-lányok körtánca, Kerényit a Héliosz-lányok kara vette körül! [...] Ebben a tekintetben 'hermafroditának' érzem magam”, írja Jacobi Kerényinek. 1943. szeptember 6., DLA, Marbach.

¹⁵⁹ Egyik levelükben közös betegükről konzultáltak, akinek Szondi még a bergen-belseni koncentrációtáborban nyújtott segítséget, akkoriban pedig Neumannhoz járt terápiába. Neumann elküldte Szondinak az általa felvett tesztprofil, melyet Szondi a tizenkét évvel korábbi képletre kitűnően emlékezve értelmezett. Szondi levele Neumannhoz, 1956. október 20., Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹⁶⁰ Scholem, aki Zürichben is megfordult Szondiéknál, fiával, Szondi Péterrel (1929-1971) is baráti kapcsolatban állt. Talán 1960-ban vagy 1961-ben ismerkedtek össze az Eranos konferencián. Közel hozhatta őket egymáshoz a Szondit foglalkoztató Walter Benjamin és Adorno személye, akikhez Scholem-et szoros barátság fűzte. Scholem felkarolta a tehetséges fiatal irodalomtudóst, így például meghívására néhány hónapot vendégprofesszorként Jeruzsálemben töltött 1968-ban. (Solange Lucas személyes közlése).

¹⁶¹ Emma Jungtól csupán egyetlen, C. G. Jungtól három levél maradt fenn, jelenleg a zürichi Stiftung Szondi-Institut-ban található.

¹⁶² Kerényi levelében Szondinak megemlíti, hogy előadásaira Emma Jung is eljár, „aki azonban sok tekintetben önállóan is messze előrejutott a férje által megkezdett úton”. 1944. december 16., DLA, Marbach.

nyújtanak a férjem életművéhez”.¹⁶³ Emma Jung volt az, aki közvetítette férjéhez Szondi kérését, hogy tanulmányával járuljon hozzá a mélypszichológiai irányzatokat bemutató kötetéhez.¹⁶⁴ A feladatnak, mint Jung válaszul írta, ugyan előrehaladott kora és a korlátozott teljesítőképesége miatt nem tud megfelelni, készséggel ajánl maga helyett egy erre alkalmas személyt. Egyúttal kérdezi, hogy esetleg októberben „prezentálhatná-e magát vizsgálati alanyként”, mondván, hogy „már régóta szerettem volna az Ön módszerét saját megfigyelésből megismerni”.¹⁶⁵ Sajnálatosan arról, vajon a találkozó létrejött-e, nem lehet tudni.

Néhány évvel később, az Eranos találkozón azonban alkalmuk volt hosszabb időt egymás társaságában tölteni (Bürgi-Mayer, 1996, 110.). Hazatérve Szondi mindjárt elküldi egy kis összefoglaló tanulmányát Jungnak, aki köszönő levelét így zárja: „fogadja a leglekötelezettebb hálámat annak a cikkének az átküldéséért, ami a sorspszichológiáról szól. Örülök ennek az áttekintésnek, mert az én koromban már különös megterheléssel jár, ha az embernek egy új tudományterületre kell beledolgoznia magát. Asconai találkozásunk kellemes emlékével maradok az ön alázatos szolgája [...]”.¹⁶⁶

Analízisben Szondinál

Szondit sajátos helyzete, úgymint a helyi szakmai csoportosulásokon való kívülállása is szinte predesztinálta arra, hogy úgy a pszichoanalitikusok, mint a Jung körének tagjai személyes problémáikkal felkeressék. Oscar Forel, Oskar Pfister, Olga Fröbe-Kapteyn vagy éppen Jacobi Jolán bizonyosan közéjük tartozott.

A Szondival folytatott konzultációkról a magánlevelezésekben fennmaradt beszámolók még töredékességükben is egyedülálló betekintést nyújtanak a korabeli terápiás-önterápiás kísérletekbe és Szondi munkamódszerébe.

Olga Fröbe-Kaptey¹⁶⁷ a 20-as években Junghoz járt analízisbe, majd egy hosszabb „önterápiás” időszakot követően, már az 50-es években, Szondihoz fordult útmutatásért. Hogy

¹⁶³ Emma Jung levele Szondihoz, 1952. március 15., Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹⁶⁴ *Heilwege der Tiefenpsychologie*, Bern, Hans Huber, 1956. A kötetben a következő irányzatok képviseltetik magukat: freudi pszichoanalízis (H. Meng), Jung analitikus pszichológiája (K. Binswanger), Szondi sorsanalízise (Szondi), Adler individuálpszichológiája (A. Müller), csoportterápia (H. von Schrotter), vallásos pszichoterápia (A. Maeder).

¹⁶⁵ Jung levele Szondihoz, 1952. július 24., Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹⁶⁶ Jung levele Szondihoz, 1955. február 7., Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹⁶⁷ Olga Fröbe-Kaptey (1881-1962) Londonban született. Apja feltaláló mérnökként a British Westinghouse Brake and Signal Company igazgatója volt. Anyja a feminizmus és társadalmi aktivizmus lelkes híve, baráti köréhez

vajon miről szóltak a beszélgetéseik, pontosan tudni nem lehet, de sejthető, hogy Szondi az „archetipikus” témákról a szülői örökségre irányította a figyelmét. Legalábbis erre utal Fröbe beszámolója egyik imaginációjáról, vagy, ahogy ő nevezte, „munkájáról”:

„Amikor hazaértem az önnél töltött órák elkezdtek működni. Négy este egymás után anyám eljött hozzám, amikor már az ágyban feküdtem. Fiatal volt, és úgy volt felöltözve, mint azon a képen, amelyiken az ölében ülök, de kalap nélkül. Mint egy fiatal lány jött, vidáman, jól nézett ki és odajött az ágyamhoz, mint anya a gyermekéhez. Csak itt már én voltam az öregebb asszony, aki az anyjává lett. Az ötödik este lehozta apámat is, fiatal volt, mint ő, mint a képen, ahol együtt vannak. Úgy viselkedtek, mint az én gyerekeim és beszélgettünk, teljesen kibékültek és annyira közel voltak egymáshoz, mint a házasságuk előtt. A kapcsolatunk egészen új volt és melegebb, mint valaha. Közülünk minden sötétség eltűnt. A hatodik este anyám eljött egy égő gyertyával a kezében, a másik kezében egy gyertyával, ami nem volt meggyújtva. Volt nála egy gyertyatartó négy gyertya számára, rátette az asztalra, berakta az égő gyertyát, meggyújtotta a másikat és azt mondta, hogy ez érted van, berakta a másik mellé. Aztán jött az apám, ő is kettő gyertyával egy meggyújtottal és egy meg nem gyújtottal, ezeket berakta a tartójába, és azt mondta, hogy ez a negyedik Eranosért van. Végül négy gyertya égett együtt. Számomra ez azt jelenti, hogy mindkét szülőm a tudatomba lépett, hogy az új kapcsolatom hozzájuk tudatos és az Eranos, mint a szüleim erejének eredménye, az ő kibékülésükön keresztül bennem létrejött és ezentúl tovább tud élni”.¹⁶⁸

Fröbe messzemenőig hálás volt Szondinak. Egy alkalommal, amikor Emma Jung társaságban említést tett Szondi egyik tanítványáról, aki „most náluk van kiegészítő analízisben”, Fröbe nem késlekedett megjegyezni, hogy ő ezt épp fordítva csinálta, „mégpedig rendkívüli eredményekkel”. Szondinak írt levelében a történethez hozzáfűzte: „Természetesen nem árultam el, hogy milyen problémákat dolgoztunk fel, de hangsúlyoztam, hogy mennyire értékesnek találtam azt a kiegészítést, amit az Önnel való munka során tapasztaltam. Jung azt mondta, hogy az én esetemben, oly sokévnnyi munka után, ezt nagyon is meg tudja érteni”.¹⁶⁹

tartozott Bernard Shaw és Peter Kropotkin. Az apa munkája miatt 1900-ban a család Svájcba telepedett át. Olga iparművészeti tanulmányokat végzett és művészettörténetet hallgatott a Zürichi Egyetemen. 1909-ben férjhez ment a fuvolista Iwan Hermann Fröbehez, akivel az első világháborút megelőzően Münchenben és Berlinben éltek, két leányuk született. A háború kitörésekor visszaköltöztek Zürichbe, ahol Olga irodalmi szalont tartott fenn, a „Kerekasztal”. Férje 1915-ben repülőbalesetben életét vesztette. 1920-ban költözött Asconaba, ahol apja számára villát vásárolt. Teozófiával és Védánta filozófiával kezdett foglalkozni. Mentálisan kritikus állapotba került, s Junghoz fordult segítségért. A nála töltött analízise hatására született meg benne a későbbi Eranos találkozók előképe. Az első találkozóra, melynek a Lago Maggiore partján álló villája, a Casa Gabriella adott helyet, 1933-ban került sor. A konferenciák szervezését a későbbiekben élethivatásának tekintette.

¹⁶⁸ Fröbe-Kapteyn levele Szondihoz, 1950. január 29., Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹⁶⁹ Fröbe-Kapteyn levele Szondihoz, 1950. augusztus 14., Stiftung Szondi-Institut, Zürich. A csak töredékesen fennmaradt – 1950 és 1959 közé eső időszakot átívelő - levelezésüket alapul véve Fröbe 1950 táján volt analízisben Szondinál, de alkalomadtán azt követően is konzultált vele. Szondi Fröbe iránti megbecsülésének ékes bizonyítéka a Révész Gézához írt levele, melyben arra kéri barátját, aki akkor az Amsterdami Egyetem professzora volt, hogy

Figyelemre érdemes a mód, ahogy Fröbe vegyítette Jung ún. aktív imaginációs módszerét és értelmezési szokásait a Szondi kínálta családi-transzgenerációs fókusszal.

Jacobi Jolán, aki 1950 elején fordult Szondihoz, nagyon hasonló módon gondolta tovább számára nyújtott értelmezéseit. Beszélgetésük tárgya vélhetően Jacobinak a svájci közegbe történő beilleszkedése lehetett. Az ülésre visszatekintő, megindítóan őszinte levelét érdemes itt hosszabban idézni:

„Úgy érzem, meg kell mondjam, mennyire hálás vagyok Magának azért az élményért, amelyben részesített. Ma már majdnem négy hete elmúlt, de még mindig a hatása alatt állok. [...] Teljesen furcsa érzéssel járok körül: mintha mellettem még egy ember haladna, egy számomra idegen lény, kinek figyelem lépéseit és tetteit. Ez a lény: a 'rossz ember' melyről Maga beszélt". [...] Ami teljesen ismeretlen volt előttem, és amire sosem gondoltam, hogy engem az emberek 'rossznak' tartanak, s hogy valószínűleg ez az oka sok nehézségemnek.¹⁷⁰ Kimondhatatlanul hálás vagyok, hogy ezt ilyen nyíltan a fejemhez vágta! Mert hiszen nem is az a fontos, hogy én tényleg 'rossz' vagyok-e, hanem hogy az emberek, vagy bizonyos emberek ilyennek látnak. [...] sok hibámat ismerem, pl. hogy türelmetlen vagyok, hogy sokszor erőszakos tudok lenni, hogy inszistálok, ha azt hiszem, hogy igazam van, hogy bosszút is tudok állni, ha megbántottak, stb. – de hogy jellemem vonása a rosszság, ezt sohase hittem volna. Még ma sem hiszem, sőt, tudom, hogy mennyire Hilfsbereit [segítőkész] vagyok, sokszor túlságosan, hogy utálom a hazugságot és a gyávaságot, hogy mennyire igyekszem kötelességtudó lenni a végsőkig és hogy milyen jó, odaadó és hálás barát tudok lenni. Ha tehát mind-e emellett rossz is vagyok, úgy itt – ebben magának teljesen igaza van – az el nem ismert, oly nagyon primitív, nárczista és egoista, szellemiekben nagyon üres anyámnak a lényé dolgozik bennem. Ez az a 'másik ember', akit most figyelek és egy-két csínjére már rájöttem, pl. hogy milyen Geltungstribe [érvényesülési ösztön] jelentkezik, ha úgy veszem észre, hogy nem vesznek megfelelően tekintetbe". Majd: "[...] ez a speciális környezet, melynek temperamentuma, életformája és életfelfogása olyan más, mint ami az én ideálom volt és amire törekedtem, valamint a sok nehézség és gond, ami nyom és amit ez a környezet nem enyhített, hanem elősegített, hogy ez hozta létre azt a tömértelen 'Ressentiment'-et [neheztelés], ami bennem felgyülemlt és konstellálta azt, amit joggal lehet 'Schatten'-nak [árnyéknak] nevezni." A

járjon közbe, hogy valamelyik holland egyetem Fröbét díszdoktorrá avassa a tudománynépszerűsítés terén nyújtott szolgálatai elismeréseként. Révész a kérés teljesítését nem vállalta, azzal a világos indokkal, hogy Fröbe munkásságát ő nem ismeri, s egyébként is csak tudományos teljesítményért szokás ilyen adományozni. Ld. Szondi levele Révész Gézának, 1952. és Révész Géza válaszelevele Szondinak, 1952. augusztus 11., Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

¹⁷⁰ Szondi értelmezése talán nem volt független attól, hogy akkoriban épp neheztelt Jacobira, mert úgy hitte, hogy ellene intrikált. Mint később bebizonyosodott, feltételezése alaptalan volt. Ld. Jacobi levele Szondinak, 1951. január. 20., Stiftung Szondi-Institut, Zürich. Meg kell jegyezni, hogy Szondi érzései Jacobit illetően általában is ambivalensek voltak. Mint Kerényi írta tanítványának, Brelich Angelonak, akit arra kért, segítsen olasz kiadót találni Jacobi és Szondi munkáinak, melyeket akár egy közös kötetbe lehetne foglalni: „erről azonban ne írd neki [ti. Szondinak] mert a kissé idegesítő Jacobi Jolánnal szemben vegyes érzelmei vannak” (Kerényi és Brelich, 2020, 123.).

levelét így fejezi be: „Fülemben vannak azonban még a maga szavai: 'ha tudná, hogy hányan és milyen rosszak voltak az emberek hozzám' és a kijelentése, hogy 'jónak lenni kifizetődik'. Azt hiszem nem mondta nekem mindezt hiába [...]”¹⁷¹

Mint arra a fenti beszámolók is példát nyújtanak, Szondi elképzelését az egyén tudattalanjában egzisztáló felmenőkről – gondolhatunk az „ősök várócsarnoka” vagy a „lelancolt ősök terme” regényes metaforákra – könnyen összhangba lehetett hozni Jungnak a megszemélyesülésre hajló komplexusokról alkotott nézetével, vagy az arra támaszkodó aktív imagináció technikájával. További kutatást igényelne annak kiderítése, vajon számolhatunk-e a terápiás gyakorlatot is érintő kölcsönhatásokkal Szondi és analitikus kliensei esetében.

Kitekintés: Jung reprezentációja Szondi írásaiban 1944 után

Minden jel szerint Jung el is olvasta Szondi munkáját, sőt, alkalomadtán hivatkozott az *Experimentelle Triebdiagnostikra* és a *Triebpathologiera* (Jung, 1975, 239.).

Szondi a maga részéről – az 1940-es évek elején sokszorosított előadásszövegeitől számítva az utolsó írásokig - következetesen említést tett Jung egyes teóriáinak saját elméletképzésére gyakorolt hatásáról. Ide tartozott a kollektív tudattalan családi tudattalan rétege, az infláció, a *participation mystic* fogalma, a pszichés folyamatok Silberer-Maeder-Jung nevéhez kapcsolódó jövőre irányuló prospektív funkciója, a szimbólumok és álmok megközelítése (lásd még Gyöngyössiné, 1990, 2001). A svájci emigrációban publikált munkáiban is fennmaradt a sorsanalízis korábban említett pozicionálása, ahogy a három irányzatot összevető egymást követő fejezetek is. Emellett érthető módon kibővült a hivatkozott Jung-munkák száma, s hozzájuk társult más, a Jung-körbe tartozó szerző is.

Azonban a már említetteken kívül számos olyan további koncepció is fedezhető Szondi elméletében, melyek legalábbis párhuzamba vonhatók Jung nézeteivel. Mivel a kérdés részletes kifejtése túlnyúlna a tanulmány keretein, csak utalni szeretnék arra, hogy az olyan – a svájci időszakban részletesen kidolgozott, Szondi elméletképzése szempontjából centrális – fogalmak bevezetésével, mint a „szellem”, a „hitfunkció”, a Pontifex-én avagy pontifex *oppositorum*, Szondi igen közel kerül Jung filozófiai és pszichológiai elgondolásaihoz, sőt, adott esetben szóhasználatához is. A Szondiéval rokon jungi fogalom, mint például a *Selbst*, mely a „magasan

¹⁷¹ Jacobi levele Szondihoz, 1950. február 19., Stiftung Szondi-Institut, Zürich.

funkcionáló” Pontifex-énhez vagy *pontifex oppositorum*-hoz hasonlóan az ellentéteket egyesítő teljes személyiséget avagy *coincidencia oppositorum*-ot jelöli, vagy a transzcendens funkció, mely Szondi transzcendencia én-funkciójához hasonlóan a tudatos-tudattalan közötti átjárást, ill. Jung esetében, az ellentétek feloldását is biztosítja, egyaránt szerepel a Szondi által legtöbbször idézett, 1921-ben megjelent *Lélektani típusok*-ban (1921), melyre már 1942-ben is hivatkozott.

Nem zárható ki, hogy szintén Jungot követve veti fel írásaiban a Szellem és a *Mahá-Átman* közötti analógiát, Jung ugyanis a *Selbst* és az upanisadi *Átman* koncepció közötti hasonlóságról hosszan értekezik a *Lélektani típusok*-ban. Ha így is volt, igen valószínű, hogy visszanyúlt az eredeti forrásokhoz. Benedek Szondi rendkívüli műveltségéről szólva egy helyütt megemlíti, hogy „a legmodernebb orvoslélektani kutatás közepette a hindu Aranyaka-Upanishadot, Platon Lakomáját és főként a Bibliát olvassa – és nemcsak olvassa, hanem közvetlen összefüggést is talál a maga munkája és az ókori szellem között” (Benedek, 1973, 96-97.).

Mindenesetre a fentiek alapján óvatosan felvethető, hogy Szondi törekvése saját nézetei markánsabb elhatárolására esetenként azzal járhatott, hogy kevésbé differenciáltan mutatta be Jung álláspontját. Erre nézve egy további példa az, ahogy Jung „individuálódott” egyénét jellemezte. Szondinak a mélylélektani iskolákat egybefogó hierarchikus rendszerében Jung önmagára ébredt individuuma a személyiségfejlődés utolsó előtti állomása. Felfogásában az önmagunkká válás ugyan szükséges az alkotói tevékenységhez, valójában nárcisztikus személyiséget eredményez, mert, mint írja, „minden individuáció önszereteten alapszik”, és azzal a veszéllyel jár, hogy „nárcizmus jéghegygé változtatja a személyes én hegyét, amelyen a lélek megdermed a magány hidegében” (Szondi, 1963, 59.). Ez okból van szükség a személyiségfejlődés következő állomására, a Szondi embereszményét megvalósító *homo elektor et humanisatorra*, „aki a kollektív emberszeretet útját választja, és ezzel megszabadítja magát [...] az önszeretet elmagányosodásától” (Szondi, 1963, 60.). Kétségtelen, hogy Jung esetében nem kapott olyan hangsúlyt a morális értékek szellemében választó én, illetve az univerzális emberszeretet eszméje, mint majd Szondinál, de a moralitás, az etikus választás kérdése ott is a korai írásoktól kezdődően jelen volt,¹⁷² és ez a szempont a már említett, Szondi részéről is gyakran idézett *Lélektani típusok*-ban is megjelent. Emellett Jung az individuációs folyamat természetes velejárójának tekintette az egocentrikus beállítottságon való túllépést, az

¹⁷² Jung 1913 januárjában így ír R. Loynak: „[...] felismertem: a neurotikus fantáziák zűrzavara és illúziója mögött mindig van egy olyan *konfliktus*, amelyet *morálisnak* nevezhetünk. Ezzel a felismeréssel új korszak kezdődött számomra: egybeesett a kutatás és terápia abbéli fáradozásomban, hogy a konfliktus okát és *ésszerű* megoldását megtaláljam. Számomra ezt jelentette a pszichoanalízis” (Jung, 2006, 265.).

empátiára való képesség kibontakoztatását, és egy eredendően reflektálatlan *szuperego* morál helyett egyfajta érett morál kialakítását (lásd Samuels, 1985). Valójában Jung az emberi kapcsolatokat az individuációs folyamat nélkülözhetetlen közegének tekintette. *Az indulatáttétel pszichológiája* című tanulmányában a következőképpen ír erről:

„[...] a lélek félig testi, félig szellemi szubsztancia, egy *anima media natura*, ahogy az alkímisták nevezik, egy hermafrodita lény, egyesítve az ellentéteket, de aki sose lehet individualitásában teljes, hacsak nem kapcsolódik egy másik individuumhoz. A kapcsolat nélküli ember nem teljes, mert csak a lélek révén nyerhetünk teljességet, s a lélek nem tud létezni másik oldala nélkül, melyet mindig egy 'Te'-ben talál meg” (Jung, 1946, 234-235.).

Akárhogyan is volt, biztonsággal állíthatjuk, hogy Szondi mindvégig komoly figyelemmel tanulmányozta Jung munkáit. Könyvtárában¹⁷³ ugyanis szinte hiánytalanul szerepeltek a korabeli Jung-kötetek, melyek belső fedőlapjára a nevét ráírta, a szövegeket pedig jellegzetesen erőteljes kiemeléseivel és széljegyzeteivel sűrűn annotálta.

Persze kérdés marad, és talán még a szövegek részletekbe menő filológiai összevetése révén is nehéz lenne eldönteni, vajon pusztán a közös szellemi hagyományból eredő, egymástól teljesen függetlenül előálló koincidenciáról, paralelizmusról van-e szó, vagy pedig Szondi esetenként Jung gondolati törekvéseiből is merítette inspirációt. Még ha az utóbbi eset állna is fenn, kétségtelen, hogy a Jungéval rokon gondolatok minden esetben egy új és originális szellemi alkotás részévé váltak. A jelenség értelmezésénél talán kiegészíthet bennünket Kerényi jóbarátja, Szerb Antal Friedrich Gundolftól átvett „produktív átvétel” fogalma, mellyel a pozitivista egyirányú-mechanikus hatásfelfogással szemben azt emeli ki, hogy a „szellemi átvételnél nem az a fontos, akitől átvesznek, hanem az, aki átvesz, mert ő fejt ki teremtő munkát és ő változik meg; nem az az érdekes, hogy mit vesz át egy alkotó, hanem hogy mit csinál belőle.” (Szerb, 1941, 328. idézi Havasréti, 2013, 151.)

Pszichobiográfiai kitérő - A Pontifex: Szondi önmeghatározásának „mitikus” elemei

Mint láttuk, Szondi saját iskoláját Freud pszichoanalízise és Jung analitikus pszichológiája közé helyezte el, és szándéka szerint egyúttal össze is kapcsolta a két irányzatot, ahogy azt a Szondi Intézet híd emblémája is jelképezi. „Te rajzoltad meg a hidat Freud és köztem, valamint a

¹⁷³ Jelenleg a zürichi Stiftung Szondi-Institut-ban van elhelyezve.

különböző pszichológiák között”, mondta állítólag Szondi a feleségének, aki nem titkolt nosztalgiával a budapesti Lánchídra is visszagondolva tervezte meg az emblémát (Bürgi-Mayer, 1996, 117.). Szondi felfogásában, míg Freud a személyes tudattalan, Jung a kollektív tudattalan, addig ő a családi tudattalan *felfedezője* lett volna (Szondi, 1973). Hogy pontosan miként jutott arra a döntésre, hogy a genotropikus választásról szóló elméletét a két pszichoanalitikus iskola közé sorolja, homályba vész. Ez az önmeghatározás először az 1940-es években megjelent munkáiban tűnt fel (Szondi, 1943), és attól kezdve változatlan formában fenn is maradt.

Az első ún. sorsanalitikus írásában, az *Analysis of Marriages*-ben azonban még szó sincs erről a pozícionálásról, ellenben sejthető, hogy munkájával valamilyen módon a freudi iskolához szeretett volna kapcsolódni, és ahogy sokkal később írja, az „öröklött neurózis pszichoanalízise” kívánt lenni (Szondi, 1973, 13.). Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az inceszt tabu témáját is hosszan taglaló tanulmány zárófejezetének konklúziója: „végső olvasatban minden szerelem gén-rokon szerelem, tehát incesztuózus szerelem” (Szondi, 1937, 89.). Műve egy friss példányát barátjának, a pszichoanalitikus Hollós Istvánnak dedikálta, „szeretettel és barátsággal” bejegyzéssel,¹⁷⁴ és a munkáját Freudnak is elküldte, joggal remélve elismerést azért, hogy Ödipusz-teóriáját ily módon a genetikával összekapcsolta. Az akkor már idős Freud távolságtartással válaszolt: örömmel üdvözölte, hogy oly sokat merített tanaiból, de új elméletét csak korlátozott érvényű, ámbar érdekes elgondolásnak tekintette. Ide kapcsolódik, hogy *Sorsanalízis és önvallomás* című kései életrajzi írásában Szondi beszámol arról, hogy a végső lökést az adta az *Analysis of Marriages* publikálásához, hogy az övéhez rokon gondolatokat fedezett fel Freud egyes írásaiban, a tudattalan ősi, a személyes életen túlmutató tartalmaira vonatkozóan (Szondi, 1973). Az *Analysis of Marriages* publikálásának idején Szondi valószínűleg nem ismerte még Jung munkásságát, melynek központi gondolata épp az „ősibb tudattalan” volt, sőt Freud bevallottan tőle vette át (lásd Freud, 1912-13, 1923, 1925), azonban figyelemre méltó, hogy a téma kapcsán erről utólag sem tett említést. Meglehet azért, mert a sejthetően nagy személyes jelentőséggel bíró visszatekintésében a saját munkássága és a freudi életmű genetikai kapcsolatát szerette volna újfent megerősíteni.

Mindazonáltal, talán nem volt független Freud elutasító magatartásától, hogy Szondi saját rendszerét épp Freud és Jung iskolája közé pozícionálta. Gesztusával tulajdonképpen Jungnak a *Lélektani típusokban* teoretizált megoldását követte, aki analitikus pszichológiáját

¹⁷⁴ Az említett példány az OSZK-ban található.

Adler és Freud egymást kiegészítő elméleti építménye mellé és fölé helyezte, abban az értelemben, hogy az ő rendszere, szemben az övékkel, képes az elméletet alakító szubjektív faktor felismerésére, és ily módon az ellentétes nézetek integrálására.¹⁷⁵ Hasonló szellemben, Szondi önmagát „hídépítő”-ként, csak éppen a freudi és jungi rendszer között tátongó „szakadék” áthidalójaként látta. Így ír sorspszichológiája küldetéséről:

„A két monisztikus gondolkodásmód e harcában — természet a szellem ellen és kauzalitás a finalitás ellen — maga az emberi lélekképről való tudás szakadt szét. A mélylélektan két iskoláját szakadék választotta el egymástól. [...] A törekvés, hogy kiutat találjanak ebből a krízisből, egyrészt Ludwig Binswanger létanalíziséhez, másrészt sorsanalízisünkhöz vezetett” (Szondi, 1963, 54.).¹⁷⁶

Utolsó munkáiban már valamennyi dinamikus iskolát egy rendszerbe foglalta, mindegyiknek kijelölve a maga helyét a nagy egészben:

„világosan látható, hogy a mélylélektan különböző irányzatainak történeti egymásutánja (a pszichoanalízis, az individuálpaszichológia, az analitikus pszichológia, az apellatív eljárás és a sorsanalízis) nem a véletlen szeszélyes játéka, de nem is személyes becsvágy eredménye, hanem az emberré válás területén folyó további kutatások természetes szükségszerűségének következménye. Már maga ez a tény is alapos érv a mélylélektan integrációja mellett.” (Szondi, 1963, 48.)

Ugyan kedves tapintattal hozzáfűzi, „Sigmund Freud korszakot nyitó Kolumbusz-szerepe az egyesült mélylélektanban is sértetlen marad” (Szondi, 1963, 48.), a hierarchikusan egymásra épülő elméletek betetőzése, mint erről már volt szó, Szondi sorsanalízise lesz. Megállapíthatjuk, hogy Szondi Junghoz¹⁷⁷ hasonló fordulattal oldotta meg az originális

¹⁷⁵ „[...] tökéletesen tudatában vagyok Freud érdemeinek, nem akarom ezeket kisebbiteni. Tudom, hogy amit Freud mond, sokaknak megfelel; s elfogadom, hogy ezeknek az embereknek tökéletesen olyan a pszichológiájuk, mint amit ő leírt [...]. Személyes hitvallásnak tekintem a pszichológiai működésemet. Ez az én személyes pszichológiám, az én elfogultságom, hogy olyannak látom a pszichológiai tényeket, amilyenek [...] De Freudtól és Adlertől is elvárom, hogy ugyanezt tegyék, és ismerjék el, hogy eszméik a saját szubjektív nézeteik. Amennyiben elismertük saját személyes elfogultságainkat, valóban hozzájárultunk egy objektív pszichológia kialakításához”, válaszolja Jung a saját és Freud nézetei közötti különbségre vonatkozó kérdésre a londoni Tavistock Klinikán tartott előadásán 1935-ben (Jung, 1991, 158-159).

¹⁷⁶Szondi ebben az esetben szintén eltúlozza a közte és Jung pszichológiája közti különbségeket. Jung ugyanis éppen a „természet és a szellem” egységét (lásd pl. szinkronicitás-elméletét, Jung, 1980), ill. a kauzális és a finalis megközelítés komplementaritását hangsúlyozta (lásd pl. Jung 2010). A *Lélektani típusokban* így ír a fantáziaképek értelmezése kapcsán: „[...] a fantázia egyaránt érthető kauzálisan és finalisan. A kauzális magyarázat felől a fantázia egy fiziológiai vagy pszichés állapot tünetének látszik, mely a megelőző események eredménye. A finalis magyarázat számára a fantázia szimbólumként jelenik meg, amely a meglévő anyag segítségével megpróbál egy meghatározott célt vagy sokkal inkább egy bizonyos jövőbeli pszichológiai fejlődési vonalat jellemezni, ill. megragadni [ford. módosítva NG]” (Jung, 2010, 428.).

¹⁷⁷ Jung például a következőképpen ír önéletrajzi visszaemlékezésében: „[...] én mindig úgy éreztem, meg kell válaszolnom olyan kérdéseket, amelyeket a sors már eleimnek is feltett, de még ma is megválaszolatlanok, vagy mintha befejeznem vagy akár folytatnom kellene olyan dolgokat, amiket a régi kor elintézetlenül hagyott ránk” (Jung, 1961, 283.).

alkotásra oly nagy súlyt helyező modern nemzedék általánosnak mondható problémáját, jelesül, a szellemi elődökkel való kapcsolat kérdését: a múlttal való kontinuitást megőrizve, az elődök érdemeinek elismerése mellett, végső soron a felvilágosodás fejlődés eszméjére hivatkozva lépnek túl mestereiken.

A „hídépítő” alakját Szondi egyúttal elméleti munkássága centrumába is beemelte a Pontifex-én fogalmának kialakításával (Szondi, 1954). Szondi felfogásában a személyiség fejlődése a Pontifex-én irányításával történik, vagyis annak a választó, „hatalmosztó” és integráló ének a révén, „amely képes áthidalni a lélek összes ellentétes pólusát” (Szondi, 1954, 20.). Érdekes itt idézni a Pontifex-én meghatározásának egy költői variánsát, mely Szondi jellemző beszédmódjától eltérő nietzschei retorikájával kevés kétséget hagy felfedezése személyes jelentősége felől:

„Az én önmaga sem nem mindenható isten, sem tehetetlen ember, hanem összekötő kapocs Isten és az ember között. Az én sem nem szellem, sem nem természet, hanem híd a szellem és az ösztöntermészet között. Az én sem nem objektum, sem pedig szubjektum, hanem közvetítő az objektum és a szubjektum között. [...] Ami a lélek összes ellentétpárját – mint egy hatalmas kereket a pólusain számos sugárral – hordozza, az az én, a *Pontifex oppositorum*, minden ellentétesség hídépítője. Ami a lélek ellentétpárjait egymáshoz igazítja, ami őket kölcsönös kiegészítésre kényszeríti, az az én, a kiegészítő és teljessé tevő. Ami az embert a tökéletességre kényszeríti, a férfi és a nő egyesítésére, a tökéletes kétnemű létre, az az én, a tökéletességre törekvő” (Szondi, 1954, 20-21.).

A fenti kérdéskör élete végéig foglalkoztatta. Utolsó nagy munkájában, az idős Freudhoz hasonlóan a bibliai Mózes történetéhez nyúlt vissza, az ő alakjában ismerve fel humanista emberideálja, a „Mózes-ember” ősképét, „aki mulasztásait szigorú törvényekkel igyekszik jóvátenni” (Szondi, 1969-1973, 43.) és „az emberiség új kivonulását vezetné az örök háborúk országából az örök béke országába” (Szondi, 1969-1973, 407.).

Itt érdemes megjegyezni, hogy több minden utal arra, hogy Szondi azonosult az iskolateremtő Freud alakjával. Így például – részben a felvilágosodás, részben a romantika kulturális toposzaiból merítve – hasonló motívumok fedezhetők fel az életművükhöz való viszonyukban: a külső befolyástól független, originális felfedezés mítosza,¹⁷⁸ a mű keletkezését meghatározó életrajzi elem központi szerepe,¹⁷⁹ a küldetéstudat és hősies küzdelem az elutasító akadémikus világgal szemben. Megállapíthatjuk, hogy Szondi nem csupán Freud „kolumbuszi”

¹⁷⁸Szondi laboratóriumi munkatársai és tanítványai beszámoltak arról, hogy meglepetésként érte őket Szondi „sorsanalízise”, mert egyáltalán nem avatta be őket abba, min is dolgozik. Ennek az volt az oka, hogy szeretett volna elkerülni mindenféle külső befolyást. Kiss Enikő Csilla személyes közlése.

¹⁷⁹Lásd Szondi *Sorsanalízis és önvallomás* című tanulmányát (Szondi, 1973).

szerepével azonosult, hanem a „kultúrhéroszi” szereppel is. Az *Analysis of Marriages* megjelenése után a szakma oldaláról számos kritika érte elképzeléseit, kiadója, Révész Géza, akivel eredetileg egy egész sorozatot terveztek a munkáiból, szintén elzárkózik a folytatástól. Szondi önéletrajzi esszéjében, több esetben is visszatér a fájó eseményhez:

„A tudattalan választási nyelvének gondolata nagyon korán — 1911-ben —merült fel bennem. [...] Néhányaknak az eszmém a legtisztább igazság kifejeződését jelentette, amely mellett megszállottként szálltak síkra. Mások számára mindez egy téveszme legszörnyűbb torzszüleménye volt. Már akkor, 1911-ben ugyanazt a tanulságot vontam le mindebből, mint később is. Azt gondoltam, hogy a vélemények ilyen nagyfokú megosztása bizonyítja, hogy valami sosem sejtett, kínos és elviselhetetlen dolgot érintettem meg, s éppen ezért folytatnom kell a munkát”, írja, kísértetiesen emlékeztetve Freudnak a pszichoanalízis fogadtatásáról szóló elbeszéléseire (Szondi, 1973, 86.; Freud, 1989).

Igen valószínű, hogy amikor a sorsanalízist, mint „kínos és elviselhetetlen dolgot” említi, valójában nem a sorsanalízis megítéléséről van szó, hanem önkéntelenül a freudi narratívához igazodik, ahogy a műért folyó *heroikus* küzdelem képével is, mely a svájci időszak kezdetén is visszatér. „Az ösztönök génteóriája talán még jobban schockirozza az ittenieket, mint 30 évvel ezelőtt az Ödipus-teória”, írja magyarországi tanítványainak 1945-ben, első nekik címzett levelében a koncentrációs tábor után (Narancsik, 1919a). 1946-ban Balázs Péternek hasonlóan nyilatkozik: „A küzdelem a sorsanalízisért még csak most kezdődik. Bármily nagy az érdeklődés – az ellenállás is egyre erősebb. Különösen a Jung kör fejt ki nagy ellenállást. De így van ez jól...”¹⁸⁰ (Szondi, 1973, 123.). Még ha a szakma részéről tapasztalt távolságtartás reális alapot is szolgáltatott Szondi elutasítottság élményéhez, narratívájának toposz-vonásai is jól kirajzolódnak. Hozzá kell tenni, hogy Szondi esetében a mű elfogadtatásáért folyó „hősies küzdelem” képe elhalványult, amikor sikerült Svájcban egzisztenciát teremtenie.

Aligha kétséges, hogy Szondi számára Freud élete végéig fontos referencia személy maradt.¹⁸¹ Munkássága kezdetétől az utolsó írásokig a maga oldaláról visszatérően reflektált rá, és az a benyomásunk támadhat, mintha egyfajta képzeletbeli párbeszédet folytatott volna vele – és ez a kapcsolat ambivalens érzésektől sem volt mentes. Így például aligha tekinthető véletlennek, hogy a fent említett írásában a mózesi „sorsproblémának” a Freudéhoz képest egy alternatív értelmezését kínálta (idézi Benedek, 1977, 97.), és miként Freud a *Totem és tabu*ban

¹⁸⁰ A Jung-kör „ellenállására” vonatkozóan máshol nem találtam utalást.

¹⁸¹ Szondi számára nem csak Freud személye, hanem a pszichoanalízis és a pesti pszichoanalitikus kollégák közössége is értékes volt. Habár egy idő után már nem merülhetett fel, hogy maga pszichoanalitikus legyen, hanem inkább a saját iskoláját kívánta létrehozni, mindig baráti viszonyt ápolt a pszichoanalitikus kollégákkal. Szondi pszichoanalitikus kapcsolatairól részletesebben lásd Narancsik és Reinhardt (2020).

tette, Szondi is „a kultúra kezdeti történetét” kívánta pszichológiai szempontból megírni ((idézi Benedek, 1977, 97.). Míg a *Káin, a törvényszegő, Mózes, a törvényalkotó* (Szondi, 1969-1973) felvezetésében a mítoszhoz forduló eljárása alátámasztásaként Freudra hivatkozik, miszerint „ő tanított meg minket a mélylélektanban, az Ödipusz-komplexusban”, hogy mitológiai alakokból lelki jelenségek jelképeit lehet megalkotni (Szondi, 1969-1973, 48.), addig a kötet 1968-as előszavának záró passzusában rezignáltan nyugtázza, hogy a sorsanalízis „túléli” a pszichoanalízist:

„A pszichoanalízis kutatásainak központi problémája az Ödipusz-komplexus. A sorsanalízis Káint állítja az emberi lét középpontjába. Az 'Ödipusz' már régen nem érvényesül az emberben, míg a Káin még mindig uralkodik. Ő irányítja az embert a bölcsőtől a koporsóig, a világot pedig a kőkorszaktól az atomkorig és még azon is túl” (Szondi, 1969-1973, 40-41.).

6. fejezet: „Asclepiosi szellemekkel közös utazás”¹⁸² - Kerényi kapcsolata Junggal és körével svájci emigrációja idején¹⁸³

„Életemben sorsszerű alakká vált”

Kerényi emlékei szerint ugyan Szerb Antal már az 1930-as évek közepe táján felhívta a figyelmét Jung írásaira, a személyes megismerkedésükig munkássága nem érintkezett Jung pszichológiájával. Így például véletlen egybeesésként említi, hogy a „lelki valóságok” (seelischen Realitäten) fogalmát, melyet az *A valláslélektan és antik vallás* (1936, 269.) tanulmányában kísérelt meg bevezetni a történeti vallástudományba, hasonló értelemben használja, mint Jung a „lélek valósága” (Realität der Seele) kifejezést (Kerényi, 1984, 345.). Az említett – egyébként egyetlen tematikusan valláspszichológiai tárgyú – dolgozatában Kerényi egyedül William Jamest nevezi meg, mint kimagasló képviselőjét a „nagy stílusú, úttörő vallástörténeti kutatásnak” (Kerényi, 1984, 268.), és a továbbiakban a vallásos élmény James által is képviselt nem-redukcionista felfogásához kapcsolódva tesz kísérletet az antik ember isten-élményének rekonstruálására.¹⁸⁴¹⁸⁵ Tehát elmondhatjuk, hogy miközben Kerényi például Freud redukcionista valláspszichológiai nézeteit egyértelműen elutasította, még Junggal történt megismerkedése előtt közeledett a pszichológia fent említett fenomenológiai vonalához, és ha epizódikusan is, de hivatkozási alapul vette azt saját mítoszfelfogása alátámasztásához.

¹⁸² Kerényi a Thomas Mann-nal folytatott levelezésükhöz fűzött előszavát a – a gyógyítás antik istenére utalva - következő megállapítással zárta: “Thomas Mann két utolsó levelében üdvözli a filológiai mítoszkutatásnak a pszichológiával való találkozását. Eszköznek minősíti ezt arra, hogy a mítoszt a politikai célokra használó felelőtlen hamisítók kezéből kivegyék és ’átfunkcionálják’ a Humánusba. Ő maga [...] már régóta semmi mást nem tesz. Tudatosan ’átfunkcionálni’ azonban csak azért tudott, mert ő maga a mítoszanyag elsődleges és spontán funkcionálásának színjátékát, a mitológia életét önmagában, azon az eredeti helyen, ahova tartozik, már átélte, s ezt a színjátékot, mint író [...] mutatta be. [...] olyasvalaki volt, [...] aki lehetővé tette a filológus és vallástörténész számára ezt az egyedülálló bepillantást. Csak ezáltal szabadult fel a mitológus a humanista valláskutatóban és lett kész asklepiosi szellemekkel közös utazásra a nagy mitológiai területére” (Mann és Kerényi, 1988, 46.).

¹⁸³ A fejezet egy korábbi publikációm kiegészített és módosított változata (ld. Narancsik, 2019).

¹⁸⁴ Brelichhez írt levelében is megemlíti Kerényi, hogy fiatal korában William James és később Frobenius volt rá komolyan hatással. 1949. február 15., DLA.

¹⁸⁵ Ha figyelembe vesszük, hogy a vallásos jelenségek egzisztencialista-fenomenológiai megközelítését valló Jung bevallotta James és Flournoy valláspszichológiai irányzatának folytatója, és a 30-as években az egyre inkább uralkodóvá váló pozitivistá-materialista felfogással szemben épp ő volt ennek a nézőpontnak a legjelentősebb kontinentális képviselője, meglepő, hogy a német nyelvterületen otthonosan mozgó Kerényi nem találkozott a munkáival. Ennek magyarázata lehet, hogy Jung döntően a 30-as évek második felétől kezdődően artikulálta valláskritikai nézeteit, s munkáiról az első hazai ismertetések is ekkortájt szaporodtak fel, talán nem véletlenül elsősorban a Jacobi, Kerényi és Szondi ismeretségi körébe tartozó recenzensek révén.

Hogy megértsük, miért lesz majd oly jelentős Kerényi számára a Jung pszichológiájával való találkozás, érdemes röviden felidézni szakterülete, a klasszika-filológia megújítására tett kísérleteit.

Kerényi már 1930-ban, a Philologiai Társaság közgyűlésén tartott programadó előadásában képviselte a természettudományok és az „emberi alkotásokkal foglalkozó tudományok” megközelítésének módszertani megkülönböztetését, és felhívta a figyelmet arra, hogy az ókortudománynak „a maga munkaterületén a humanitás nagy közösségének érdekét kell szolgálnia” (Kerényi, 1930, 38-39.), továbbá az „egész élő embert rekonstruálnia az antikvitas töredékeiből” (Kerényi, 1930, 23.). A német szellemtudományok talaján álló Kerényi abbéli meggyőződésében távolodott el az akkoriban uralkodó, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf nevével jelölt filológiai iskolától, „a tudni nem érdemes dolgok tudományától”, ahogy Hatvany Lajos jellemezte már 1908-ban az ókortudomány korabeli szellemi állapotát, hogy az ókortudomány létjogosultságát csakis az biztosíthatja, ha a ma emberéhez szól, és a mai egzisztenciánk felvetette problémákhoz kapcsolódik válaszaival. Ez a véleménye, ahogy Szilágyi János György, Kerényi közeli tanítványa is rámutatott, a szellemi-politikai légkör egyre nyomasztóbbá válásával csak megerősödött, és a szűkebb szaktudománya határain túllépő, szélesebb társadalmi rétegeket célzó későbbi munkaprogramját alapvetően meghatározta (Szilágyi, 1982). Ebben a szellemben írja 1934-ben:

„Ma a klasszika-filológiának, mint ókor tudománynak – az antik emberi lét tudományának – külső és belső kényszerűségből be kell lépnie az egzisztenciális tudományok körébe: tudatára kell ébrednie annak, hogy olyan kérdésekkel is foglalkozik, melyek az emberi létezés lényegével függnek össze, és az ennek megfelelő gondot és elmélyedést kell fordítania rájuk.” (Kerényi, 1934, 162-163.)

Kerényi szellemi útkeresése szempontjából fordulatot jelentett, amikor a 30-as évek elején felfedezte a Walter F. Otto által alapított frankfurti vallástörténeti iskolát, melyhez később maga is csatlakozott. Otto nézetei, miszerint a görög istenalakok ma is érvényes „világvalóságok”, amelyekkel a görögök „a vallás mély megrendüléseiben érintkeztek az isteneiken és mítoszaikon át” (Németh, 1940, 22.), megfelelő értelmezési keretet kínáltak Kerényi hasonló irányba mutató, de addigi inkább intuitív gondolkísérletének, mely az antikvitas humanista szellemű aktualizációjának lehetőségeire irányult. Hatással volt Kerényire Ottonak – a romantikus-nietzscheánus mítoszértelmezésben, ill. a Dilthey-i szellemtudományos tradícióban gyökerező¹⁸⁶ – „művészi tudományos” (Németh, 1941, 22.) módszere is, vagyis a

¹⁸⁶ Kerényi mítoszértelmezésének – Wagnerhez és általában a német koraromantikához visszanyúló kultúrtörténeti vonatkozásaira itt kitérni nem tudunk. Ennek egyes aspektusáról lásd Kocziszky Éva írását (Kocziszky, 1987).

vizsgálódás tárgyának nem pusztán a hagyományos tudósi távolságtartással, hanem a belehelyezkedő, a tárgytól való „megragadottság”¹⁸⁷ révén történő megértés ismeretelméleti lehetősége. A Kerényi képviselte tudósmagatartás szellemében mondta 1935-ben szegedi előadásában tanítványa, Honti János:

„A mi kutatásunk nem tudománytalan akar lenni, nem akar semmit sem elhanyagolni vagy kikerülni, amit a rendszeres kutatás elért [...] De nem csak tudós voltára támaszkodik a kutató, hanem – miután a tudós elérte célját és már vissza is fordulhatna – ember voltára. Mint ember keres emberi igazságokat és emberi élményeket, mint ember akarja átélni és meglátni a világ nagy valóságait úgy, ahogy más emberek mesében, eposzban, vallásban felismerték és átérték” (idézi Szilágyi, 1982, 258.).

Otto másik központi gondolata, miszerint az antikvitás megértése elsősorban az ókori ember vallásaként felfogott mitológia tanulmányozása révén történhet meg, Kerényi munkásságának szintén vezérelve lett.¹⁸⁸

A 30-as évek közepe táján ellenben már Otto bizonyos nézeteit is túlhaladottnak ítélte. Szilágyi szerint a magyar társadalom egyre nyomasztóbb atmoszférájára érzékeny Kerényi szinte kényszerítve érezte magát, hogy eltávolodjon korábbi mestere goethei klasszicizmusától, annak túlságosan „fényes” és ellentmondásmentes isten-alakjaitól, és a görög istenek Homérosz előtti megjelenési formái felé fordulva kimutassa azok „sötét”, „alvilági” aspektusát (Szilágyi, 1982). Az istenek összetett, ellentmondásos természetéről vallott korai nézeteit későbbi kutatásai fényében is igazoltnak látta. „Az én felfogásom volt a tisztább”, Otto nem akarta meglátni „az istenek keménységét”, a „világkeménységet”, „Apollón farkasvonását”, írja majd évtizedekkel később, 1959-ben Kövendi Dénesnek, a nemrég elhunyt mesterével való kapcsolatára visszagondolva (Lackó, 1993, 53.).

Visszakanyarodva kiindulópontunkhoz, Kerényi számára a Junggal történt megismerkedése több szempontból is meghatározó volt. Egyfelől, közvetítésével újra kapcsolatba került az európai szellemi élettel, mely az egyre mélyebb elszigeteltségben élő, de mindig is szellemi együttműködésre törekvő Kerényi számára valóságos megváltás lehetett, sőt, visszatekintve, találkozásukat egyenesen „sorszerűnek” látta, abban az értelemben is, hogy

¹⁸⁷ Otto Goethétől átvett fogalma, melyet Kerényi is előszeretettel használt a 30-as években.

¹⁸⁸ „Meggyőződésemm lett, és az is maradt, hogy e hagyományhoz való határozott odafordulásommal az antik lét egyik, a romantikusok tévedései nyomán más módon félreismert elemét – a vallásos elemet – oda helyezem, ahová való: a középpontba”, írja Kerényi Thomas Mann-nak (Kerényi és Mann, 1988, 36.).

abból „egy új haza következett” (Kerényi, 1984, 345.).¹⁸⁹ ¹⁹⁰ Másfelől, és ennek jelentősége sem volt kisebb, Jung pszichológiai megközelítése épp a régen keresett modern értelmezési keretet kínálta mítoszfelfogása számára. A kollektív tudattalan és archetípus fogalma alkalmas volt arra, hogy Kerényinek az időtlen „eszmékre”, „ideákra” „örök alakokra”, „világvalóságokra” (lásd pl. Kerényi, 1984, 428-429.) centráló mítoszértelmezési gyakorlatának tudományosan is elfogadható elméleti keretet adjon. A jungi szemlélettel való találkozás egyúttal fontos állomása volt annak a szellemi útkeresésnek, mely részéről a klasszika-filológia aktualizálásának programjához kapcsolódott, ahhoz a kérdéshez, miként tudná szaktudományát kortársai gyakorlati hasznára fordítani. 1961-ben a 30-as évekre visszagondolva írja, hogy akkoriban is „a kor konkrét szenvedésével” volt elfoglalva, és úgy gondolta, hogy a vallástörténeti kutatás „egy lehetséges, de legalábbis nem elhanyagolható védőeszköz” lehet „az inhumánus ellen” (Kerényi, 1984, 345.). Mint 1941-ben írja Jungnak:

„A mi munkaterületeink - az Öné, a pszichológia, és az enyém, a kultúrtudományos és mitológiai - keresztezik ugyan egymást, de sosem feledkezem meg róla, hogy nem vagyok pszichológus, és mekkora visszaigazolást jelentettek számomra az Ön úttörő pszichológiai eredményei. Ha most megkísérlem beépíteni őket az én kultúratudományos építményembe, az egy átfogó emberi és humanista szintézis értelmében történik, amire a mai embereknek éppenséggel nagy szüksége van. Úgy vélem, ebben egy véleményen vagyunk [...]”¹⁹¹

A Jung által is képviselt modern pszichológiai és fenomenológiai-egzisztencialista nézőpont átvételével lépett túl Otto neoromantikus, az isteneket középpontba helyező „teológiai” nézőpontján, s jutott el, Kerényi saját kifejezését használva, egy humanista antropológiai orientációhoz, vagyis ahhoz a gondolathoz, hogy a mítosz megértése valójában nem az istenek, hanem az ember önmegértéséhez járul hozzá. Az addig megtett utat Fülep Lajoshoz írt levelében így foglalja össze 1943-ban:

„A hová a görögség kutatójának el kellett jutnia, s ahová ép a vallásos, az abszolútummal meztelenül szembenálló ember megértésének el kell vezetnie: az az ember megértése. [...] S csak ez lehet az alapja egy új, igazi humanizmusnak. Ez az a cél, amelynek érdekében pszichológusokkal együtt dolgozhatok.

¹⁸⁹ Cornelia Kerényi-Ishler, Kerényi lánya visszaemlékezése szerint apja mindig nagy hálával gondolt Jungra, amiért olyan sokat segített neki svájci emigrációja idején. Kerényi íróasztalán elhelyezett három fénykép közül Jungé volt az egyik. A másik kettő Szondi Lipótot, ill. Hermann Hessét ábrázolta Thomas Mannal együtt. Később még Németh László portréjával egészült ki a kis galéria.

¹⁹⁰ Jung halálakor írt nekrológiájában a következőképpen tekint vissza kapcsolatukra: „Egy olyan személy méltatásakor, aki az ember saját életében sorsszerű alakká vált – sorsszerű olyan konkrét módon, hogy a találkozásból egy új haza következett – csak a személyes benyomásokból lehet kiindulni. Ez esetben a találkozás szót nem kívánom külön aláhúzni, hanem arra szeretnék rámutatni, ami ez a találkozás kezdettől és valamennyi ismétlődésekor volt: egy különleges baráti és gyümölcsöző kapcsolat” (Kerényi, 1984, 345.).

¹⁹¹ Kerényi levele Jungnak, 1941. 11. 10., Hs 1056:9530, ETH, Zürich.

És pedig ismersz annyira, hogy tudod: a telos, amely felé sorsom fejlődik, nem kitűzött cél. Hanem valami, amely felé kezdeteim kezdete óta sodródom s amely mindig csak annyival lesz világosabbá, amennyivel közelebb vagyok hozzá. Így találkozhatott 'filológiám' előbb az ethnológiával [...], s azután most a pszichológiával, amely végeredményben anthropológia kellene hogy legyen [...]" (Lackó, 1999, 167-168.).

Némileg más hangsúllyal ír valamivel később Alföldi Andrásnak:

„Te tudod legjobban, hogy tudományos kutatómunkám kezdettől fogva két síkon folyt. Az egyik a forráskutatás, az antik auktorok folytonos olvasásának, az ókori anyaggal való együttélésnek a síkja volt. A másik az 'emberkutatásé', a vallástudomány, ethnológia és pszichológia eszközeivel. Hogy publikációim mindinkább – bár sohasem kizárólag – erről a második síkról indultak ki, annak a külső okait szintén ismered. Sem Pécsen, sem Szegeden nem találtam meg a modern óorkutatás tudományos apparátusát. [...] Viszont ezen a másik síkon folyó kutatásaimnak köszönhetem, hogy egy logikus, tudományos út – az archetypus-kutatás útja hozott ki Svájcba s végeredményben talán az életemet mentette meg.” (Lackó, 1999, 103-104.)

Junggal történt megismerkedését követően – szellemi függetlenségét mindenkor megőrizve – Kerényi átvette azokat a jungi elemeket, melyek, tegyük hozzá, felfogásával eleve összhangban voltak.

Igen valószínű, hogy a Junggal közös munkái járultak hozzá ahhoz, hogy Kerényi egyfajta valláspszichológusi tekintélyre is szert tett, elérve az akadémikus pszichológia köreit is. Példának okáért, a Jung nézeteit is népszerűsítő, *A valláslélektan általános emberi alapjáról: eredet és alapítás a mitológiában* című tanulmánya helyet kapott a Harkai Schiller Pál¹⁹² szerkesztette *A lelki élet vizsgálatának eredményei* kötetben, mely - mint korabeli recenzense írta - „a tapasztalati lélektan keresztmetszetét és mai állását” (Petz 1943, 177.o.) kívánta bemutatni. Teológusként a pszichológia iránt is érdeklődő Petz - Jung korabeli megítélését jellemző kliséktől nem mentesen – jóindulatú iróniával így összegzi Kerényi tanulmányát recenziójában: „Kerényi, mint valláspszichológus Jung lélektanát teszi magáévá és mesteréhez hasonlóan szükség esetén teremtő fantáziával veti át magát a logika szűknek érzett korlátján” (Petz 1943, 179.).

Jung és Kerényi egymásra találásához jelentősen hozzájárulhatott, hogy eredetileg mindketten a német szellemtudományok talaján álltak, így a humán és természettudományok

¹⁹² Megjegyzendő, hogy Harkai-Schiller Kerényi tágabb baráti köréhez tartozott, és közlelről kísérte Kerényi és Jung egymásra találását. Sőt, maga is gondolt arra, hogy Jacobi Jolánhoz jungi analízisbe menjen. Ld. Jacobi levele Junghoz, 1940. 08. 11., ETH. Kapcsolatuk egészen Schiller tragikusan korai haláláig szoros maradt. Ld. Kerényi és Schiller levelezése, DLA.

módszertani vitájában a kettő különválasztását képviselték, és az akadémiai tudományosság területén mindinkább egyeduralkodóvá váló pozitivistá-materialista nézőponttal szemben a későbbiekben a fenomenológiai-hermeneutikai, ill. a vallásos élmény nem-materialista felfogását képviselő egzisztenciafilozófiai irányzatokhoz közelítettek.¹⁹³ Kerényi erre vonatkozóan írja Thomas Mann-nal folytatott levelezése 1944-es előszavában:

„Ennek a levelezésnek a kiadásával magányára keres vigaszt a közreadó. Megpróbál a gyökereiből, fejlődése korábbi szakaszaiból is feltárni valamit a maga számára. De úgy, ahogy egy filológiai-történeti és pszichológiai kutatóhoz illik: a közös átélésre és közös kutatásra hajlandók nyilvánossága előtt. A pusztán történeti filológia személytelenségét, amelyen maga is nevelődött, nem képes fenntartás nélkül elfogadni. Hiszen minden szellemtudomány mögött ott rejtőzik egy bensőségebb szellemi *élet*. Szellemi élet persze csak annyiban, hogy a léleknek mindama mélyebb vágya, amely szellemi munkában válik valóra, már magában véve szelleminek mondható. Ez azonban, főleg a klasszika-filológia egy részében, körülbelül 1870 óta minden bizonnyal nem igaz” (Kerényi és Mann, 1988, 44.)¹⁹⁴.

Kerényi és Jung munkássága közötti kölcsönhatások részletes elemzése e tanulmány keretein túlmutatna, így csak néhány kapcsolódási pontot említek. Így például Kerényi már az első közös munkájuk angol nyelvű kiadásában az archetípus korszerűbbnek számító fogalmára váltja a korábban használatos, eredetileg Goethétől származó „öskép” (Urbild) kifejezést, és ettől kezdve a fogalom beépül fogalmi rendszerébe. Számos esetben gondolatai legalábbis párhuzamba vonhatók Jung nézeteivel. A *Prótoporos Kóréban* (1941) például így ír a homéroszi istenalakok „igazságtartalma” kapcsán: „[...] az igazság mindig a lélekben merül fel, a világválóságok mint istenek, *lelki valóságok*. Történeti szempontból hozzáfűzhetjük, hogy a lelki valóságok megragadó jellege *az idővel együtt változik*.” (Kerényi, 1984, 428.) A vallásos élmény alapjául szolgáló istenkép történetiségének fenti pszichológiai felfogása azonos Jungnak a vallásos eszmék fejlődéséről találkozásuk idején már publikált nézeteivel (lásd pl. Jung, 2005). További hasonlóság fedezhető fel kettőjük – a mitológiai alakok, ill. a lelki tartalmak - értelmezési gyakorlata között. Elutasítják a reduktív-konkretisztikus interpretációs

¹⁹³Kerényinek a hermeneutika egyik képviselőjének tekinthető. Az ünnep jelentéséről szóló tanulmánya hatással volt Huizingára és a hermeneutika modern képviselőjére, Gadamerre is (lásd Kerényi-Brelich, 2020; Gadamer, 1987), akivel az olasz vallásfilozófus, Enrico Castelli által évente szervezett nemzetközi vallástörténeti konferenciákon találkozott (Spineto, 1999).

¹⁹⁴Ugyanennek a gondolatnak a további kifejtése: „A filológus feladata az [...] interpretáció marad [...]. Az interpretátor azonban, minél jobban interpretál, annál inkább szerv is, mint befogadó és mint továbbadó egyaránt: nem csupán tudatosan, de öntudatlanul is reagál és funkcionál. Egész lényé és léte, struktúrája és saját élményei az interpretációból kikapcsolhatatlan tényezőt képeznek. Kikapcsolni ezt a tényezőt nem lehet, de teljes fénybe állítani igen. Ahol a legbecsületesebb tudományos törekvések eredményeit ennyire e kutató személye határozza meg, aki, tudatos megfigyelő, és egyúttal öntudatlanul funkcionáló szerv, ott nem szabad és nem is lehet személytelenséget színlelni, sem a személyest eltitkolni.” (Kerényi és Mann, 1988, 45.)

irány kizárólagosságát, legyen szó a mítosz értelmének pusztán természeti, társadalmi vagy éppen pszichológiai jelentésekre redukálásáról, vagy a lelki jelenségek egysíkú, mint például a szexuális ösztönre történő visszavezetéséről. Ezzel szemben a tárgyukat analógiák révén világítják meg – Jung kifejezésével, amplifikálják – a legkevésbé sem törekedve arra, hogy egy végső, vagy kizárólagos jelentéshez jussanak el. Ellenkezőleg, értelmezési eljárásuk célja az a mitológéma vagy az adott egzisztencia szempontjából elgondolható legtágabb analógiás élménylehetőségek feltárása. Ez a felfogás nem független a kreativitással is szoros kapcsolatot mutató szimbólum-felfogásukkal, és a megértés, az interpretáció és jelentésadás folyamataiban a beleélés és átélés aktusának centrális szerepet szánó, a német létfilozófiához is visszanyúló nézeteikkel.

Mindenesetre a pszichológiai nézőpont jelentőségére utal Kerényi részéről az is, hogy a régen vágyott vendégelőadói szereplését a római egyetemen egy olyan témával készült megnyitni, melyben Jung és Szondi mélylélektani eredményeit párosította volna saját mitológiai kutatásaival, vagyis a modern lélektan eredményeire támaszkodva készült bemutatni saját, az „örök emberire” fókuszáló mítoszértelmezését egy olyan közegben, ahol különben Kerényi irányvonalával kritikus történeti-összehasonlító megközelítés uralkodott (Spineto, 1999, 60).

Munkabarátságukból azonban nem csupán Kerényi profitált, ahogy ez a levelezésükből is egyértelműen kitűnik. Thomas Mannhoz¹⁹⁵ hasonlóan, Jung¹⁹⁶ is inspirálóan hatottak Kerényi fantáziadús eszmefuttatásai, és saját témái kapcsán is sokat merített mítoszmagyarázataiból, ahogy ezt a munkáira való gyakori hivatkozásai is alátámasztják.

¹⁹⁵ Thomas Mann Kerényinek *A könyv és görögség* - című tanulmányára utalva írja 1935-ben: „Egészen sajátos, milyen ösztönző hatással vannak rám az Ön dolgai. Mialatt ezt is olvastam, máris nagyobb kedvem támadt a magam fonalainak továbbszövésére” (Kerényi és Mann, 1988, 77.). Megemlítendő, hogy Kerényi és Dobrovits Aladár is hozzájárult Mann József-trilógiája egyes alakjainak és helyszíneinek megformálásához (lásd Dömötör, 1987).

¹⁹⁶ „Írásai mindig összehasonlíthatatlan élvezetet okoznak, stimuláló bepillantást nyújtanak olyan mélységekbe, melyekhez én nem mindig, vagy még nem tudok eljutni. Az új könyve is utalások és megsejtések kincsesbányája, az alkímia és a tudattalan birodalmában tett vándorlásaim benyomásait és emlékeit idézik fel [...]”, írja Jung Kerényi *Napleányok* című tanulmánya kapcsán (Jung, 2015, 355.). Vagy máshol: „Mindaz, amit legutóbb Asklepiosról közölt velem, mély érdeklődést váltott ki belőlem. Rögtön a látogatása után felfedeztem egy traktátust, amelyet előtte sosem méltattam alaposabb olvasásra. [A traktátusban leírt] vízió arra emlékeztet, amit Ön mesélt Koronisról. Megkérhetném ezért arra, hogy írja meg röviden, melyek az idevágó helyek a szövegeiben? Szívesen hivatkoznám ezzel kapcsolatban az Ön kutatási eredményeit, ha megengedi. Lényegesen hozzájárulna olvasóm szellemi megerősödéséhez, ha a görög mitológia biztos talaját érezhetné a lábai alatt, amikor felfelé: eltéved ebben a zavaros káoszban. Ahogyan már mondtam Önnek, velem is ez történt. Már majdnem elveszítettem a bátorságomat arra, hogy publikáljam ezt a zürzavart”. Jung levele Kerényihez, 1944. július 6., ETH, Zürich.

Utolsó nagylélegzetű művét, a *Mysterium Coniunctionis* egyenesen Kerényinek *Az égei ünnepe*, a Faust második részének egyik jelenetét értelmező írása ihlette. Az évek alatt szokásukká vált, hogy Kerényi elküldte Jungnak az éppen elkészült dolgozatait, gyakran azzal a kéréssel, hogy kommentárt vagy éppen előszót írjon hozzájuk, amit ő egyéb elfoglaltságai miatt némi késedelemmel, de rendszerint elkészített (lásd Jung, 2015). Így követte első könyvüket mindjárt 1941-ben *Az isteni leány*, majd 1942-ben az *Einführung in das Wesen der Mythologie* (Bevezetés a mitológia lényegébe). Az utóbbi kötet sikerét bizonyítja, hogy több nyelvre lefordították és számos kiadást megélt, és majd ez lesz Kerényi első munkája is, amely 1948-ban megjelenik a háború utáni olasz kultúrtörténet meghatározó orgánumban, a *Vallástörténeti, etnológiai és pszichológiai tanulmányok* ún. Lila sorozatában (Spineto, 1999, 64.). Fülep Lajosnak is beszámol arról, hogy a Junggal együtt írt könyvük sikerének tudható be, hogy a kiadó készségesen és gyorsan hozza a 4-500 oldalas *Miti e miseri* kötetét (Csanak, 2001, 350.). Feltehetően közös írásaik is hozzájárultak ahhoz, hogy Kerényiről tudományos körökben egyenesen az a nézet alakult ki, hogy Jung iskolájához tartozik, ami ellen Kerényi jogosan tiltakozott (lásd Spineto, 1999).

„Már csak arra az egyetlen szóra lenne szükség”

„El szeretném azonban mondani, milyen gyakran gondolok arra, mi mindent köszönhetek Önnek morális és szellemi (ha nem is anyagi) értelemben stabil egzisztenciámmal kapcsolatban ebben az országban, és ezáltal a nagyvilágban is. Nemrégiben nyilvánosan is tanúságot tettem találkozásunknak a személyesen túli értelméről, ami számomra személyesen is sorsszerűvé vált [...]”¹⁹⁷, írja Kerényi Jungnak 80. születésnapja alkalmából 1957-ben. Való igaz, hogy Kerényi svájci beilleszkedése korántsem volt olyan zökkenőmentes, mint Szondié, sőt mindvégig kénytelen volt megmaradni - mint Brelich Angelonak magát aposztrofálta - „vándorló humanista és szabad előadónak”¹⁹⁸, akinek öttagú családját magántudósként, írásai, előadásai és alkalmi tudományos idegenvezetői munkái jövedelméből kellett eltartania (Kerényi és Brelich, 2020, 99.). Erre utalva mondta Szilágyinak 1948-ban, „tudod, milyen nehéz, hogy az embernek állandóan a legmagasabb szellemi szinten kell maradnia, hogy betevő falatját biztosítsa” (Szilágyi, 2020, 68.).¹⁹⁹ Ezzel együtt is, Jungnak sokat köszönhetett nem csupán

¹⁹⁷ Kerényi levele Jungnak, 1957. május 29., ETH, Zürich.

¹⁹⁸ Kerényi levele Brelichhez, 1944. július 27.

¹⁹⁹ Szilágyitól származik a következő anekdota is. A Capitoliumi Múzeumban sétálva mondta neki Kerényi: „Tudod, hogyha énnekem nem kellene egy nagy családot eltartani, akkor én idejönnék teremőrnék, és ha egy

„szellemi”, hanem „anyagi” téren is. Azt követően, hogy diplomáciai státusza megszűnt, többek között Jung támogatta, hogy a Bázeli Egyetemen a magyar lektori állást megkapja 1944-ben, barátjához, az egyetem kuratóriumi tagjához írt ajánlásával. 1947-ben, amikor a lektori pozíciót is megszüntették, szintén Jung segítségével nyerte el az amerikai Bollingen Alapítvány kétéves ösztöndíját, melyet a Junggal barátságban álló Mellon házaspár szponzorált, s mely összeg a megélhetési költségei felét fedezte.

A magánlevelezése tanúsága szerint Kerényi kész lett volna Magyarországra visszatérni, ha a pesti egyetemen professzori kinevezést vagy a Római Magyar Akadémián igazgatói állást ajánlanának neki. 1948 nyarat követően azonban ennek lehetőségével igazából leszámolt. Világossá vált számára az is, hogy Svájcban szakmájában egyetemi katedrát kapnia lehetetlenség lenne, részben a pszichológiát is ötvöző nézetei miatt.²⁰⁰ Németországba menni nem szeretett volna, az USA-ban pedig nyelvi akadályok miatt nem kívánt állást vállalni (Szilágyi, 2018).

Márhogynem kilátástalan helyzetében ismét Junghoz fordult segítségért. Egy 1948 szeptemberében írott levelében a következő álmáról számolt be neki: „Jung professzor cukorkával kínál. Köhögök. Különös cukorka ez, akár egy kék jégcsap. Jung professzor azt mondja, van még egy különleges cukorkája a számomra, ezt majd tőle magától kapom meg.” „Ön biztosan tudatja majd velem, hogy a ’különleges cukorka’ rendelkezésre áll-e számomra vagy sem, és biztosan nem veszi rossz néven tőlem ezt az elbeszélést”, írja levele végén. Majd nehogy félreértés essék, az utóiratban még hozzáfűzi: „További római lehetőségeim tekintetében azonban nagyon pesszimista vagyok, és szívesen szentelem magam az Ön szellemében bízva az intézeti tanításnak²⁰¹. Aggodalommal tölt el azonban egy másfajta

csinos nő jönne, akkor odamennék, és azt mondanám, hogy engedje meg, hogy elmagyarázzam ezeket a szobrokat, és akkor elmagyaráznám, és ha esetleg borralót szeretne adni, akkor azt mondanám, hogy köszönöm, csak a kötelességemet teljesíttem” (Szilágyi, 2018, 251.).

²⁰⁰ Egyetemi állást valóban nem tudott kapni, de számos egyetem hívta meg vendégelőadónak, ahol éppen a modern pszichológiai megközelítést is ötvöző mítoszértelmezése vonzotta a hallgatóságot. Így például több alkalommal tartott előadást a Freiburgi Egyetemen, ahol a nézetei iránt legtöbbször érdeklődők - mint az ott professzor Szilasi Vilmos barátja neki írta - „a pszichológusok, pszichiáterek vagy filozófusok, akik természetesen azért jönnek, hogy meghallgassák igen fontos gondolataidat a mitológiai és a pszichológiai kutatás összefüggéséről” (Szilasi levele Kerényihez, 1953. június 2., DLA). Hasonlóképpen felkérést kapott, nem mástól, mint a Goethe-Universität-hez tartozó Institut für Sozialforschung vezetőjétől, Theodor Adornótól: „Intézetünk a jövő félévben újra szervez egy előadássorozatot, amely a mélypszichológia és a társadalmi problémák határterülete körül forog. Megkísérelnénk megnyerni néhány embert, akiknek valóban döntő mondanivalójuk van ehhez. Magától értetődik, hogy Önre gondolunk” (Adorno levele Kerényihez, 1953. szeptember 22., DLA). Kerényi az előadását „Az archaikum problémája a régi görög társadalomban és a pszichológiában” témájában tartotta meg (Kerényi levele Adornóhoz, 1953. október 9., DLA). Adorno és Kerényi kapcsolata a levelezésük alapján már hosszabb múltra tekintett vissza. Könnyen lehet, hogy közös barátuk, Gerschom Scholem ismertette össze őket.

²⁰¹ Az 1948-ban alapított zürichi Jung Intézetéről van szó.

szellem jelenléte a kuratóriumban, a *di minorum gentium*, amely igyekszik az 'avatatlant' tanerőként a lehető legszerényebb körülmények között tartani. Egy szó, amely Öntől jön, bizonyára ugyanúgy segít majd, mint a múltban”.²⁰²

Noha Jung jól érzékelhette Kerényinek az álomból legalábbis ejthető ambivalenciáját²⁰³, elintézi, hogy Kerényi az Intézetnél kutatásvezetői pozíciót kapjon, a szokásosnál magasabb tiszteletdíjjal. Később is mindig készséggel, gyorsan és tárgyyszerűen segít, jól értve az átlátszó és helyenként már-már kínosnak mondható udvarlások, célzások mögött az egzisztenciális szorongatottság kényszerét. Többek között hozzásegíti a Bollingen alapítvány újabb kétéves ösztöndíjához. Erre azért is nagy szükség volt, mert mint Kerényi Jungnak írta, az onnan kapott 150 dollár volt „az egyetlen kiszámítható alapja anyagi fennmaradásunknak”, melynek elmaradása, „az az itteni egzisztenciám számára akkora megrázkódtatást jelentene, hogy nem tudom, miként is folytathatnám egyáltalán tovább a szellemi munkát”²⁰⁴. Az ösztöndíjat a későbbiekben - a görög mitológia alakjainak monografikus feldolgozásáért járó szerződés alapján – ugyan kétévente hosszabbítva, lényegében élete végéig folyósította az Alapítvány.²⁰⁵

A „mítosz átfunkcionálása” - Jung és a vallástudomány

Jung a következő szavakkal ajánlja figyelmébe Kerényit barátjának, Adolf Vischernek, a bázeli egyetem gerontológia professzorának:

„A saját területén úttörő elme. [...] valódi géniuszként érez rá a görög történetek struktúrájára és jelentésére. Valójában ez az oka együttműködésünknek. Mitológiai interpretációival [...] nem csupán rendkívül értékes párhuzamokat kínál a tudattalan pszichológiájához, hanem a lélektani meglátások valóságos kútfeje, és így nagy segítséget nyújt a tudattalan folyamatok értelmezéséhez. Kerényi nagy

²⁰² Kerényi levele Junghoz, 1948. szeptember 1., DLA, Marbach.

²⁰³ Alig számoltartott tény, hogy az intézeti munka a későbbiekben igen fontos szerepet kapott Kerényi életében, azzal együtt is, hogy egy idő után már terhesnek érezte. Nem sokkal Jung halálát követően ezzel kapcsolatban írja Carl Jacob Burckhardtnak: „Jung személyes érve az volt, amikor felkért erre az [intézeti] együttműködésre, hogy ilyen módon inkább segíthetem embertársaimat, mint az akadémiai iparban. Így fejezhettem volna ki hálámat a befogadó ország és választott hazám felé, ha a ma is fennálló kapcsolat nem alakult volna át pusztá előadásokká és vizsgáztatásokká, ami az akadémiai üzembről másolt forma, s amelyben egészen rossz a közérzetem” (Kerényi levele Burckhardtnak, 1961. november 23., DLA). Akárhogyan is volt, Kerényi szinte egészen az utolsó időkig aktívan részt vállalt az intézet ügyeiben: kurzusokat tartott, tananyagot dolgozott ki, felszólalt a közgyűléseken és helyenként segített elsimítani a botrányokat (lásd Kerényi és a Jung Intézet levelezése, DLA).

²⁰⁴ Kerényi levele Junghoz, 1949. június 20., ETH, Zürich.

²⁰⁵ Lásd Kerényi Károlynak a Bollingen Foundation-nal folytatott levelezését, DLM.

nyereség lenne bármelyik egyetem számára, mert eleven szellemet vinne magával, mely oly gyakran aggasztóan hiányzik a filológiai fakultásokon.” (Jung, 2015, 352.)

A fenti idézet rávilágít arra is, hogy Jung milyen értelemben hasznosította a maga számára Kerényi kutatásait²⁰⁶, és mint alább szó lesz róla, nem csak Kerényiét, hanem általában a vallástörténész kollégái munkáit.

A 20-as évek végétől számítva Jung nézetei bemutatásának új módszerét dolgozta ki. *Az aranyvirág titka* című alkímista-taoista traktátushoz a sinológus Richard Wilhelm felkérésére írt kommentárját követően általános gyakorlatává vált, hogy pszichológiai elgondolásait kultúrtörténeti párhuzamokon keresztül vezette fel, kezdetben keleti meditációs szövegekre, majd a 30-as évek végétől döntően alkímiai értekezésekre támaszkodva. A Kerényi tanulmányaihoz készített értelmezései ebbe a sorozatba illeszkedtek, tehát sok tekintetben egy már meglévő hagyományt folytattak.

Jung számára a keleti meditációs gyakorlatokról, az alkímiai processzusról vagy Kerényi esetében, a görög isten-alakokról szóló szövegek főként azért voltak érdekesek, mert az önanalízise, továbbá a terápiás munka során tapasztalt pszichológiai folyamatokkal felismerni vélt párhuzamok révén, felfedezéseit az egyetemes emberi tapasztalatok egyik változataként pozícionálhatta. Az analízis során felbukkanó szimbólumok és az azt kísérő benső folyamatok kulturális analógiáinak kimutatása egyúttal bizonyítékul szolgált Jung számára a kollektív tudattalan létezésére, illetve az individuációs folyamat egyetemességére. Sőt, alkalmasint Jung úgy találta, hogy a keleti gyakorlatok páciensei lelki folyamatainak a pontosabb megértéséhez is segítséget jelenthettek.²⁰⁷ Olyan is előfordult, hogy egy páciens álma kapcsán Jungot levélben megkereső kollégát az álomszimbólumok teljesebb megértése érdekében a Kerényivel közös munkáikhoz (Jung, 2015), sőt egyenesen Kerényihez irányította. Hozzáállása adott esetben lelkesítően hatott a szaktudósokra is, akik ily módon valósággal hasznára lehettek embertársaiknak. Jung „úgy hitte, hogy a kutatásaimat alapul tudja venni. Ez további kutatásra ösztönzött. Mivel ez azt jelentette, hogy a vallásos és mitológiai tradíciók pusztán történeti vizsgálata segítségére lehet a szenvedő embereknek, akikkel az orvosok és pszichoterapeuták foglalkoznak”, írja Kerényi (idézi Shamdasani, 2012b, 206.).

²⁰⁶ Részletesebben ld. Narancsik (2015).

²⁰⁷ A zürichi Pszichológiai Klubban Wilhelm Hauerrel a kundalini jógáról tartott közös szemináriumukon Jung például beszámol arról, hogy egy Indiában felnövekedett európai betegénél olyan tüneteket észlelt, melyek jelentését csak az után értette meg, amikor utólag kezébe került Sir John Woodroffe (alias Arthur Avalon) tantrikus szövegeket közreadó *The Serpent Power* című munkája (Jung, 1999).

A vallástudósok azon köreiben, melyeket Kerényihez hasonlóan foglalkoztatott, hogy miként tudnák tárgyukat saját koruk egzisztenciális súlyú kérdéseivel kapcsolni, Jung pszichológiai megközelítése valósággal forradalmi újdonságként hatott.²⁰⁸ Mint erről más vonatkozásban már szó esett, pszichológiai-fenomenológiai nézőpontjával alapvetően új interpretációs lehetőséget kínált a vallástudósok számára is, olyan médiumot, mely révén kikerülhetőnek tűnt mind a metafizikai, mind a naturalista-redukcionista narratíva. A mítosz és a szimbólumok funkciójának archetipikus megközelítése lehetővé tette a modern intellektuális számára a múlttal való kulturális és szellemi kontinuitás helyreállítását, melyet a posztfelvilágosodás kori pozitívizmus kultúrafelfogása radikálisan megkérdőjelezett.

Jung nézetei különösen visszhangra találtak az európai intelligencia azon köreiben, melyek a modernitás kulturális válságának egyik okát az instrumentális racionalitás egyeduralmi helyzetében látták, és így a racionális és irracionális státuszára vonatkozó évszázados vitában a kettő valamiféle integrációját gondolták megoldásnak. Jung és Kerényi ebben a vonatkozásban hasonló véleményen volt. Mivel a nem-racionálist a létezés struktúrájához tartozó kiiktathatatlan elemnek tartották, a tudós feladatát épp abban látták, hogy az irracionális elutasítása helyett, racionálisan gondolkodjon róla (Kerényivel kapcsolatban lásd Komoróczy, 1999).

Amikor Kerényi és Jung kapcsolatát Thomas Mann majd lelkesen üdvözli, hasonló okok miatt teszi, tisztán látva, milyen előnyei lehetnek a vallástörténet és a jungi pszichológia illetően találkozásának. Többek között ettől remélte a „mítosz átfunkcionálását a humánumba”, vagyis a mítoszt meghamisító, propagandacélokra használó hitleri Németország „álmítoszaival” szemben a mítosz humanista értéként történő megőrzését.

„Hogy ön tudományával összetalálkozott Junggal, a mitológia a pszichológiával, igen érdekes, örömdetes és a szellem pillanatnyi helyzetére rendkívül jellemző jelenség. [...] Régóta szenvedélyes barátja vagyok ennek a kombinációnak: mert valóban a pszichológia az eszköz arra, hogy a mítoszt kivegyük a fasiszta ködösítő kezéből és a humánus területére 'átfunkcionáljuk'. Éppen ez a kapcsolat reprezentálja számomra a jövő világát, olyan emberiséget, mely áldott onnan felülről, a Szellem felől és áldott a 'mélység felől, mely alatt hever'”, írja levelében 1941-ben (Kerényi és Mann, 1988, 109.).

²⁰⁸Az indológus Heinrich Zimmer állítólag amikor először olvasta Jung egyik „keleti kommentárját”, dühében földhöz vágta, annyira irritálta a pszichologizáló interpretáció. Kis idő múlva aztán újraolvasta, és megütközve vette észre, mennyire megvilágítja az általa tanulmányozott ind szövegeket: „Amit átéltem, az a hirtelen felismerés volt, hogy a szanszkrit szövegeim nem csupán nyelvtani és szintaktikai rejtvények, hanem ráadásul még értelmük is van. ... Sok kulcs létezik a szimbólumok megértéséhez, de minden időszakban csak egy-két ilyen elérhető – ha egyáltalán. Dr. Jung írásait olvasva éreztem, hogy ez az ember rátalált egy olyanra, ami a mi korunkhoz illik” (idézi Shamdassani, 2006, 160.).

Németh László, Kerényi közeli barátja, *Az isteni gyermekről* írt recenziójában hasonló szellemben foglalja össze a vallástudomány és a pszichológia találkozásának előnyeit, szembeállítva azt a mítoszt kisajátító és eltorzító nemzetiszocialista gyakorlattal:

„Az ember mítoszteremtő állat. Szüksége van rájuk és nem szabadulhat tőlük. Archetípusok – a Kerényi ősképei – dolgoznak benne. [...] A lélektan arra való, hogy a modern embernek a maga archetípusait megmagyarázza – velük összebékítse. Nagy konzervatív, tanító feladata van: az öntudat kapcsolatát az alája rétegzett múlttal fejleszteni és gondozni. Mert a mítoszoktól elszakadt lélek gyökértelen és veszélyben forgó. Ápolatlan archetípusai szörnyű bosszút állnak rajta: torz, kidolgozatlan mítoszoknak, szellemi járványoknak szolgálnak ki” (Németh, 1941, 22.).

Végezetül, ide kapcsolódóan még érdemes idézni Kerényi 1944-es levelét, melynek derűlátását Szondi szerencsés megmenekülése fölötti örömeinek tulajdoníthatjuk:

„Ennek a jelentős mélypszichológiai kutatónak,” – írja Mann-nak – „egy új, egzakt teszt-módszer feltalálójának megérkezése, a régi együttműködés Jung professzorral egy tiszta, az egyénit össze nem keverő paralelizmusban, és a svájci publikációs lehetőségek [...] reményt adnak rá, hogy a humanisztikus mitológusnak azt az üdvös feladatát, amelyet Ön a 'mítosznak a humánusba való átfunkcionálása'-ként jelzett, a teljesen megváltozott körülmények között is elvégezhessem.” (Mann és Kerényi, 1988, 113.)

Az Eranos-kör

Az előző fejezetben felvázolt, Jung és a vallástudomány képviselői között kialakult együttműködésnek a 30-as évek elejétől egyik fóruma lett az évente megrendezett, a mai napig fennálló úgynevezett Eranos²⁰⁹ találkozó, melynek vezéralakja akkoriban kétséget kizáróan Jung volt. Mint korábban már említettük, erre a sok tekintetben rendhagyó interdiszciplináris vallástörténeti konferenciára hívta meg Jung Kerényit 1941-ben.

Az Eranos találkozót beállottan a Junggal folytatott terápiája hatására 1933-ban indította útjára egy holland spiritiszta és teozófusnő, Olga Fröbe-Kapteyn (1882–1962). A Lago Maggiore partján, Asconában épített villája, a Casa Gabriella adott otthont az összejöveteleknek, melyek rendszerint két hétig tartottak, és az előadóknak egy-egy teljes délelőtt állt rendelkezésére nézeteik kifejtésére. Gyakorlatilag mindenki megfordult itt, aki a vallástörténet-vallásfilozófia területén jegyezte magát, de az etnológia, a művészettörténet, az

²⁰⁹ Az Eranos elnevezés – „bankett, melyhez mindenki hozzájárul”, ebben az esetben egy-egy előadással – Rudolf Otto, vallástörténész ötlete volt. Majd Kerényit kéri fel Fröbe, hogy írjon tanulmányt az eranos jelentéséről.

irodalom, sőt a természettudományok számos jeles képviselője is rendszeres előadója volt a találkozónak. A konferencia résztvevőinek listája, a teljesség igénye nélkül is impozáns: a vallástörténészek közül D.T. Suzuki, Heinrich Zimmer, Wilhelm Hauer, Giuseppe Tucci, Erwin Rousselle, Mircea Eliade, Henri Corbin, Kerényi Károly, Victor White, Paul Tillich, Martin Buber, Gershom Scholem, Gilles Quispel, Ernesto Buonaiuti, Leo Beck, Louise Massignon, a művészettörténész Herbert Read, az antropológus Paul Radin és a biológus Adolf Portmann, a fizikus Erwin Schrödinger.

Az előadók köre jellemzően ismeretségi alapon szerveződött, mindamelllett a végső döntés Fröbe kezében volt. Hogy Kerényivel személyesen is megismerkedjen, egyenesen Rómába repült. Kerényi Magda iróniát sem nélkülöző beszámolója szerint hosszú, komoly sétákat tettek kettesben az Örök Városban (Hakl, 2013). Fröbe a következőképpen számolt be együttlétükről Jungnak: „Nagyon kellemes volt találkozni Kerényi professzorral Rómában. Azon ritka tudósok közé tartozik, akiknek érzéke van a pszichológiához és a különböző kutatási területek szintéziséhez. [...] Úgy hiszem, hosszú időre értékes közreműködőt nyerünk személyében” (idézi Hakl, 2013, 338.).

Az összejövetelek kezdetben Fröbe érdeklődését tükrözve teozófikus jellegűek voltak, majd a találkozók „patriárkája”, Jung hatására (Hannah, 1976), fokozatosan akadémikus, és mindenekelőtt interdiszciplináris irányt vettek. Jung egyik régi, szívének kedves tervét valóra váltva, egyfajta „enciklopédikus projektté” fejlődtek.²¹⁰ Ámbár a témák döntően vallástörténeti kérdések köré szerveződtek, az előadásokat követő beszélgetések jellemzően a modernitás válságát elemző kultúra-kritikai irányt követték (Hakl, 2013). Alig túlzott Jung, amikor a zürichi Pszichológia Klubhoz intézett körlevelében a következőképpen reklámozta az Eranos konferenciát:

„Szeretném felhívni a figyelmüket ezekre az előadásokra, mivel azt gondolom, hogy különösen hasznosak lehetnek a pszichológiát tanulmányozók számára. Az előadások a filozófia, vallás és szimbólumtörténet aktuális kérdéseit érintik, olyan területeket, melyekhez a pszichológia folyamatosan eligazításért fordul. [...] Az 'Eranos-Tagung' valami egyedülállót nyújt manapság, mivel ez az egyetlen olyan európai platform, ahol az emberiség egészét érintő kérdésekről beszélgetnek a különféle országok képviselői” (idézi Hakl, 2013, 206.).

²¹⁰ Jung már 1913-ban így írt egy új pszichológiai szaklap szerkesztőjének: „Túl van az egyes ember képességén [...], hogy átlássa a szellemtudományok sokrétű területeit, mely szükséges ahhoz, hogy valami képünk legyen az elme összehasonlító anatómiájáról [...] Nem csupán a klinikai pszichológusokkal kell együttműködnünk, hanem a filológusokkal, történészekkel, régészekkel, mitológusokkal, folklóristákkal, etnológusokkal, filozófusokkal, teológusokkal, pedagógusokkal és biológusokkal is” (idézi Shamdasani, 2003, 19.).

Kerényi személyére visszatérve, elképzelhető, mit jelentett számára, hogy újra inspiráló szellemi közösségre és értő hallgatóságra talált. Az Eranos interdiszciplináris beállítottsága egyébként is közel állt hozzá, hiszen hasonló alapokon szerveződött a Stemma és később az 1936 és 1939 között megjelenő *Sziget* folyóirat alkotógárdája is. A *Sziget* programszerűen a tudomány és a művészet interdiszciplináris színtere kívánt lenni. Szerzői között ókortudós, folklorista, egyiptológus, filozófus és irodalmár egyaránt megtalálható, a tematikus számok vezérgondolatait – ahogy egyébként az Eranos összejöveteleken is – ki-ki a maga tudománya felől, egymás munkájához kapcsolódva közelítették meg.

Kerényi az Eranos találkozónak is hamar népszerű alakja lett. A *Mítosz és gnózis* címmel megtartott első előadása mindjárt nagy sikert ért el, és ettől kezdve 1950-ig rendszeres és közkedvelt résztvevője volt a konferenciáknak. Ő nyitotta meg az 1950-es találkozót, amikor van der Leuwe betegség miatt nem tudott eljönni.

Levelezése alapján látszik, hogy szinte valamennyi rendszeres résztvevővel volt kapcsolata. Népszerűségének köszönhető, hogy Fröbe hosszú évekig külön számított magánszemináriumain Kerényire.

Számos jelentős munkája az ide készített előadásaiból nőtt ki. Különösen sokat jelentettek az itt szövődő ismeretségek, melyekből nem ritkán további munkakapcsolatok születtek.²¹¹ Így például itt ismerkedett meg az amerikai kultúranropológus Paul Radinnal, akivel 1954-ben közös tanulmánykötetet jelentettek meg a szélhámos archetípusáról (*Der göttliche Schelm. Ein indianischer Mythenzyklus*), egyúttal ez volt Kerényi utolsó írása, melyhez Jung pszichológiai magyarázatot fűzött.

„Nálam a tudatalatti azonnal reagál” – Az analitikus Kerényi

Kerényi magánlevelezése helyenként valódi újdonsággal szolgál, így például felfedi tevékenységének egy eddig ismeretlen oldalát²¹², mégpedig analitikusi tevékenységét. Több minden utal arra, hogy Kerényi eljátszott a gondolattal, hogy jungi analitikussá képezi ki magát,

²¹¹ Így például életre szóló barátságot kötött Martin Buberrel és Gerschom Scholemmel. Lásd Kerényi és Buber, illetve Kerényi és Scholem levelezése, DLA.

²¹² Tudomásom szerint sem a Kerényi-irodalom, sem az analitikus pszichológia történetére vonatkozó publikációk nem tartalmaznak erre vonatkozó adatokat.

sőt, ekként praktizált is.²¹³ A magánlevelezésekből kibontakozó történet – ugyan annak érdemi kommentálása a tanulmány keretein túlmutat – egyedi betekintést nyújt úgy a jungi analízis, mint az analitikussá válás korai gyakorlatába is.

A történet előzménye, hogy Kerényi 1948-ban a Rómába emigrált Jung-tanítványnál, Ernst Bernhardnál²¹⁴, nem másnál, mint majd Frederico Fellini későbbi analitikusánál, terápiát kezdett. Bernhard 1935-ben a zsidóüldözés elől Berlinből menekülve telepedett át Rómába, ahol az Astrolabio kiadó munkatársaként került 1947 telén Kerényivel ismeretségbe annak régi tanítványa, a háború után a Római Egyetemen oktató Brelich Angelo révén. Amikor Kerényi 1948 nyarán ismét Rómában időzött, Bernhard meghívta magához. A látogatásról Jungnak is beszámolt. Levelét érdemes hosszabban idézni:

“Elmondta [Bernhard] azt is, hogy miközben Berlinből Olaszországba menekült, Svájcban érintkezésbe került Önnel is, és hogy Önnel, majd a későbbiekben is mindig az Ön szellemi befolyása alatt állva azóta is pszichológusként dolgozik. Munkáját korábban és még most is az asztrológiai módszerrel is végzi. Amikor aztán tavasszal – az említett alapítás napját követően – Rómában ismét találkoztunk, elkérte születésem pontos időpontját. Felállította a horoszkópot, majd igen finoman és találóan értelmezte azt. Én éppen periodikusan visszatérő migrénemtől szenvedtem, és egyébként is igen nehéz helyzetben voltam: súlyosan rám nehezedett a magyarországi szituáció mindinkább keletre tolódása és az anyagi nehézségek, amelyekkel Svájcban egyre inkább meg kell küzdenem. Nagyon le voltam törve, ezenfelül a sorsvárosomnak tekintett Rómában voltam, s éppen itt ajánlotta fel a segítségét barátságosan egy olyan pszichoterapeuta, aki az Ön tanítványának vallja magát. Hirtelen jött az elhatározás, hogy ’alávetem’ magam az analízisnek, amely egyben ’tananalízis’ is kell hogy legyen, mitológiai kutatásom tudományos kiegészítése, egyszersmind további előkészület az *Archetypal Images of Greek Mythology* című munkámhoz. Nálam a tudatalatti azonnal reagál. Az analízis május 25-én kezdődött”.²¹⁵

Mint arról a levelezésekből értesülünk, az analízis legintenzív időszaka 1948-ban zajlott. Kerényi római látogatásai idején, mintegy háromszor egy-egy hónapig, szinte napi

²¹³ Hogy Kerényi analitikusi gyakorlatba kezdett, talán nem volt független a korábban említett megélhetési gondjaitól. Már emiatt is fontos volt számára, hogy ne az analitikusokhoz képest alacsonyabb bérezésű avatatlan tanerőnek számíton.

²¹⁴ Bernhard (1896-1965) a zsidóüldözések elől 1935-ben elmenekült Berlinből, s miután nem kapott bevándorlási engedélyt Angliába, Rómában telepedett le. Berlinben kezdetben belgyógyászként és gyerekorvosként praktizált, majd 1933-tól pszichoterápiával kezdett foglalkozni. 1929 áprilisától 1931 augusztusáig Radónál járt analízisbe, majd Fenichelnél kontrollanalízist végzett. „Am aztán kb. egy év után átmentem Jung-analízisbe, mert ennek a tapasztalatnak is alá akartam vetni magamat. Aztán másfél évig Käthe Büglernél voltam analízisben, majd ca. 1 évig T. Sussmann-nál, később, miután magam is már több éve analizáltam, 1935 októberétől 1936 márciusáig Jungnál”. Rómában már jungi analitikusként praktizált, mint maga írja, Rómában „a tevékenységemet eddig Jung bizonyítványaira alapoztam.” Ld. Bernhard levele Kerényinek, 1949. február 9., DLA.

²¹⁵ Kerényi levele Jungnak, 1948. 09. 01., Kerényi Archívum, DLA.

rendszerességgel találkoztak.²¹⁶ A közbeeső időben Kerényi helyzetjelentéseket küldött Bernhardnak a magyarországi viszonyokról, állásai sorsáról, lelkiállapotáról, migrénjéről és álmairól. A legfőbb kérdés az volt, vajon miként tudná Kerényi átvészelni az előtte álló időszakot, amikor nem csupán saját, de családja egzisztenciája volt a tét. Megérthető, hogy a „közös nagy kísérletük” mellett, miként Kerényi az analízisére utalt, Bernhard asztrológiai előrejelzésére is fogékony volt. 1948. június 8-án el is küldi számára születésének pontos dátumát a következő szavakkal:

„Ezen a biztos alapon most már jobban meg tudja ítélni a helyzetemet: és meg is kérem rá, hogy tegye meg, mivel életemnek ebben a fordulópontot jelentő időszakában, amelyen Ön is velem együtt dolgozik, minden eddiginél nagyobb szükségem van jeladásra a sorsom irányáról. Az arra vonatkozó kilátásaimat, hogy lakos lehessen Róma téglavárosában, alapjaiban rázták meg a magyarországi vehemens támadások a kommunista oldalról.²¹⁷ [...] Nyugtalanság és nyugalom között ingadozom, miközben a nyugtalanság volna a jogos, és minden dolgomban, kivéve a közös nagy 'kísérletünket' (ezt a legmagasabb szellemi értelemben véve!), csak fél lelkesedéssel veszek részt. Vajon mit mondanak erről a csillagok?”²¹⁸

Érdekes látni, miként ötvözi Bernhard Kerényi helyzetének asztrológiai értékelésénél az életesemények konkrétumára vonatkozó előrejelzéseket a szituáció szimbolikus értelmezésével:

„Kérem, engedje meg, hogy azonnal arra próbáljak meg választ adni, ami a szívét nyomta. Mióta teljes szívvel és tudatosan hozzájárult [sic!] a nagy 'kísérlethez', amelynek Ön saját maga az elindítója, megfigyelje és anyaga is, ettől fogva minden Önre vonatkozó dolog innen nyer meghatározást és innen kell rá tekinteni. Hogyan is történhetne ez másképp, mint hogy főként a bizonytalanságok az uralkodók,

²¹⁶ Ezen túlmenően annak hosszát és menetét a rendelkezésre álló dokumentumok alapján biztonsággal rekonstruálni nem lehet. Minden jel szerint valamikor 1949 végén-1950 elején, Kerényi egzisztenciális helyzetének stabilizálódásával, lezárult. A szívélyes viszony fennmaradt, de ezt követően főként Kerényi könyveinek olasz kiadásáról leveleztek.

²¹⁷ Hogy a legbenső pártkörökön kívül álló számára mennyire áttekinthetetlen volt a magyarországi helyzet, még akkor is, ha valaki a pártközeli barátoktól folyamatos tájékoztatást kapott, mint ez Kerényi esetében történt, jól érzékelteti egy 1949. január 10-én, szintén Bernhardnak írott levele: „Ha a dolgok Magyarországgal február 1-jéig nem tisztázódnak, akkor itt fogok minden lépést megtenni, hogy február végén vagy legkésőbb március elején svájci papírokkal eljussak Olaszországba. Február végéig még előadásokat kell tartanom a C. G. Jung Intézetben. Úgy volt, hogy nem kaphatom meg a magyar katedrát Rómában, miután a magyarországi főmarxista, Georg von Lukács támadást intézett ellenem, kritizálva az egyik mitológiai munkámat. Most viszont azt mondják, mégis megkaphatom. Erre még egy támadás megjelent, szintén tőle, most már a budapesti kommunista párt hivatalos újságjában, a 'tudós K. K. ellen, aki ugyan személyes meggyőződését tekintve antifasiszta', ám a mitológia önmagában véve fasiszta ügy. Nem tudom megítélni, hogy ez az újabb támadás arra irányult-e, hogy megakadályozza a kinevezést, vagy arra, hogy utólag megkeserítse. Mindenesetre adott pillanatban egy papír sincsen a kezemben. Miközben az Önnel végzett munka és a munka az ottani könyvtárakban fontosabb most számomra, mint valaha. Szellemileg mozgékony, mégsem túlfeszített életszakaszban vagyok. Tehát páziencia! Kérem, amennyire tudja, tartsa ott is melegen az ügyemet”. Kerényi levele Bernhardhoz, DLA.

²¹⁸ Kerényi levele Bernhardnak, 1948. 06. 08., DLA.

hiszen nem csak egy új belső, hanem egy új külső életet is meg kell nyerni, meg kell érteni, meg kell ragadni és ki kell alakítani! És hogy melyik a nagy utazás, vagy ellenkezőleg, mégis csupán egy kicsi – vagy a kicsi és később mégis nagynak bizonyuló utazás – vagy melyik *volt* az, ezt alapvetően kizárólag belső átalakulásunk mutathatja meg számunkra, 'a főváros áthelyezésének' eredménye, néhány év vagy gyakran csak hosszú évek elteltével. [...] a csillagok azt mondják, hogy a legnagyobb nehézségeit, még hozzá nem jelentékteleneket, a június 20-ától június 27-éig tartó héten le fogja győzni. Főként a Neptunusz állt opozícióban az aszcendensével, amely a zavarokat és a komplikációkat okozta, ha nevezhetjük őket így. Szeptember első hetére vonatkozóan a csillagok állása a tranzitok révén feloldásokat mutat (az irányokat csak a döntő kiigazítás után látom majd), amikor is egyszerre csak újra kiéleződik a helyzet, hogy aztán október/november/december tartós megoldás ígéretét hozhassa". Majd levelét segítségét felajánlva fejezi be: „Vajon tehetek-e valamit Önért innen? Megkísérelhetem-e *innen* befolyásolni ellenfeleit a hazájában? [...] Mégsem szeretném feladni a reményt, hogy pont a római téglák vetnek majd véget ennek a kísértetbolyongásnak!”²¹⁹

Itt meg kell említeni, hogy Bernhard, aki maga is emigránsként élt Rómában, minden módon igyekezett sorstársa segítségére lenni: mozgósította kapcsolatait Kerényi római intézeti állásának ügyében, olaszországi beutazó vízumot intézet neki, s vette a fáradságot, hogy kiadó szobát kerítsen számára, ahol római tartózkodásai idején olcsón lakhatott. Cserébe Kerényi közbenjárt Jungnál Bernhard ügyében, aki szeretett volna valami hivatalos formát is adni analitikusi tevékenységének.

Mint 1948 decemberében Bernhardnak írta, valóban beszámolt Jungnak Bernhard tevékenységéről:

„[...] igen kellemes és érdekes volt az öregúrral, teázás közben, teljesen kötetlenül, kettesben lenni. Ez nekem is igazán kedvemre volt: egy helyzet, amelyben emberileg könnyedén és tudományos pontossággal megnyilatkozhatok. Mindenről akart tudni, pontosan, és az volt a benyomásom, hogy tényleg érdekelt, hogy megtudjon valamit az Ön tevékenységéről. Semmit nem hallgattam el előtte, még a kis összezörrenésünket sem, és hogy azután Ön is elmesélte nekem egy saját álmát. 'Akkor megértette a módszeremet!' – ez volt az idős mester végső szakértői nyilatkozata.” Majd így folytatja, vigyázva arra, hogy a Junggal történt beszélgetést ne lehessen a Bernharddal zajló terápia riválisának látni: „Elégedett volt, és még ahhoz is kedvet kapott, hogy mondjon valamit az álmairól – az újabbakról, ami objektív-tudományos szempontból számomra igen fontossá és tanulságossá vált. Ebben a több mint egy órában módszertanilag nagyon sokat tanultam, és saját nézőpontot nyertem, ahonnan látom a különbségeket, azonban kizárólag becsülni tudom mind az Ön, mind az ő egyéni módját”.²²⁰

²¹⁹ Bernhard levele Kerényihez, 1948. június 15., DLA.

²²⁰ Kerényi levele Bernhardhoz, Tegna, 1948. december 17., DLA.

Amikor Kerényi fél év elteltével Jungnál ismét látogatóban járt, analízise újfent szóba került. Bernhardnak is beszámolt az alkalomról: „Megint beszéltem Junggal a munkánkról, és újabb álmaimat is elmondtam. Az a véleménye, hogy amilyen gyorsan csak lehet, fordítsam a figyelmemet a gyakorlati munkára olyan emberekkel, akiknek igazán szüksége van a mitológiai ismereteimre. De még mindig nem látom ennek valós lehetőségét – valószínűleg azért sem, mert az egyetlen pszichológus, akivel úgy tudnék dolgozni, mint ahogy Jung gondolja, nem Zürichben, hanem Rómában van”.²²¹

Bármit is írt akkoriban Bernhardnak, minden jel szerint Jung tanácsát megfogadta. Így például 1949. június 20-án referál Jungnak egy közös ismerősükkel, bizonyos Anni Stauffacherrel folytatott beszélgetésekről, és kéri támogatását ahhoz, hogy azokat terápiás irányba terelhesse:

„A legutóbbi római tartózkodásunk ideje alatt és itt Tessinben családom barátjává vált [Stauffacher], és az álmait is megosztotta velem. Akadt köztük egy furjes álom, amely a Létó-mitológémák antik töredékeibe szinte így, ahogy van, beilleszthető volna. Én mindenesetre nagyon sokat tanultam belőle, sőt, a puszta anyagot tekintve még a Létóról tartott intézeti előadásaimban is felhasználtam őket. Ezt a körülményt előtte sem titkoltam, és az volt a benyomásom, hogy valamennyire még segített is rajta mindez. Viszont azt is bebizonyította, hogy amit legutóbbi beszélgetésünkön mondott nekem, sőt – én így fogom fel –, amit feladatomból tűzött ki, megállja a helyét. Persze Stauffacher asszonynál, aki nem volt a legjobb hangulatban, mielőtt engedélyt kapott volna rá, hogy meglátogassa Önt, pedagógiaiilag még néhány dolgot helyre kellett tennem. Ha Ön is úgy tartaná helyesnek, és útmutatást nyújtana számára a szigorú – nem mint most, a pusztán alkalmi – munkához, akkor az tudományos szempontból is érdekessé válhatna. Tisztán praktikus is kivitelezhető a dolog, mivel júliusban Stauffacher asszony és én is Rómában leszünk. Szerintem az a legnagyobb veszély St. a. számára, hogy minden tartás nélkül szétfolyik”²²².

Hogy Kerényi analitikusi tevékenysége nem csupán véletlenszerű és epizodikus maradt, jól látható egy Jungnak írt két évvel későbbi leveléből:

„Meg szerettem volna látogatni Önt [...], ám éppen a szemeszterzárás környékén az Intézet tanulói és hallgatói, valamint az álmaikat elem táró páciensek [sic!] is olyannyira igénybe vettek, hogy a felismerés bizonyossággá érett: életem ennek a periódusának ez az értelme [...], tudniillik az álmok élő mitológiájának tanulmányozása, amely nem vált még részévé semmilyen elméleti vagy pusztán-történeti mitológiának. Mintegy elárasztottak anyaggal és élményekkel, amelyek hozzátartoznak immár saját fejlődésemhez is. Ezek közül az élmények közül muszáj legalább az egyikre utalnom, a részleteket

²²¹ Kerényi levele Junghoz, Tegna, 1949. június 8., DLA.

²²² Kerényi levele Junghoz, 1949. június 20., DLA.

egyszer majd szóban kifejtem. Az egyik nőpáciensem, akit egy dionüszoszi álommal küldtek hozzám, aztán viszont a velem való munka során átesett egy teljesen szükségszerű nem-dionüszoszi fejlődésen, jelen volt az egyik előadásomon a Klubban Dionysosról. Ebben az előadásban még visszatartottam az igazán lényeges dolgokat, bár rendelkeztem már a rájuk vonatkozó történelmi adatokkal, de még nem a teljes, belső bizonyossággal. Előadásom után a páciensnő egy éjszaka leforgása alatt két álmot is látott. Mitológiai szempontból anonimek vagy álnevesek voltak, azaz nem álmódott a mitológiai lények nevével (eddiggi tapasztalataim szerint éppen az ilyen álmok azok, amelyek az archetipikus alapok szempontjából tanulságosabbak, nagyobb bizonyító erővel bírnak). A páciens hölgy felismerte az egyik álomban előadásom fő tartalmát. A második álmot nem értette meg, azonban ez az álom előadásom folytatását tartalmazta, amelyre még csak utalást sem tettem. Bizonyára megérti, mennyire magával ragadott az objektív-lelki tényező, miután majdhogynem óráról órára azok emberi fejlődését is megtapasztalom, akiket egy sorsszerű üzenet és a belső hajlandóság utamba sodor, magas szellemi színvonalon lévő emberek, akik mintegy predesztinálva vannak erre. Gyűjtöm ezeket a tapasztalatokat, és úgy tervezem, beavatom Önt is, amint nagyobb distanciával rendelkezem”.²²³

Kerényi beszámolójából kitetszik, hogy pontosan értette Jung archetípus-elméletét, amikor a mitológiára, mint a korabeli emberben is zajló lelki valóságra tekintett. Jung válaszevele, melyben a páciens és terapeuta közötti kapcsolat sajátos, mondhatni telepatikus vonásáról beszélt, Kerényi számára döntő jelentőségű volt:

„Az olyan emberrel, aki értő módon foglalkozik az örök képek ősvilágával, elkerülhetetlenül megեսnek azok a tapasztalatok, amelyeket Ön mostanában átél. Az ilyen ember túlnyúlik saját magán. Az ő esete igazolja a régi alkímisták nézetét, miszerint maior autem animae pars extra corpus est...²²⁴ Nagyon is igaza van: a banális álmokképek általában tanulságosabbak saját archetipikus hátterükre nézve, és nagyobb bizonyító erővel is bírnak, mint a 'mitologizáló' álmok, hiszen mindig gyanús, hogy azoknak valamilyen olvasmány áll a hátterükben. Az eset, amelyről beszámol, roppant érdekes: bizonyára az archetipikus modell konzekvens kibomlásáról van szó. Rendkívüli érdeklődésemre tart számot, hogy

²²³ Kerényi Junghoz, 1951. július 10., ETH.

²²⁴ Jung Michael Sendivogius (1566 – 1636), a lengyel orvos és alkímistát idézi: „a lélek nagyobbik fele a testen kívül van”. Kerényi egy Jacob Burckhardtnak 1961. dec. 18-án írt levelében is visszatér erre, a következő kommentárral: „Tulajdonképpen már el is kezdtem beszélgetni Önnel [ti. Burckhardttal], és mielőtt levele megérkezett volna, észrevettem egy közös pontot: Ön azt írta egyszer, abban bízik, hogy a lélek határtalan, rajtunk túlmutató és – határtalansága miatt – halhatatlan dolog. Bachofen ezzel egész biztosan egyet értett volna. Jung pedig, egyik hozzám írt tartalmas levelében, amelyet tőle kaptam, azt írta – még a legnagyobb pszichológusok is jobban szeretnek semmitmondó leveleket írni, mivel rettentően félnek megtenni azt, amit a pácienseiktől elvárnak: kiszolgáltatni magukat – azt írta tehát, egy alkímistát idézve (ezzel is saját magát fedte és védte meg a lehetséges közvetlenségtől): „Maior autem animae pars extra corpus est”. És ezt komolyan is gondolta. Egyetlenként tűnt ki kollégái közül azzal – én legalábbis nem találtam rajta kívül mást a hitvallásilag nem elkötelezett pszichológusok között –, hogy mélyen meg van győződve a lélek létezéséről. Ám természettudományos neveltetése, később pedig az orvosi diszkréció, illetve a gyógyítói tapintat miatt megszokta, hogy ezt a meggyőződését – mint sok minden egyebet is – üres, belsőleg sosem teljesen végig gondolt terminológiai rendszerrel fedje el” (Kerényi levele Burckhardthoz, DLA).

egyszer közelebbit is megtudják a tapasztalatairól. El tudom képzelni, hogy a mitológia kutatója számára a szembesülés az élő archetípusokkal igazán különleges élményt jelenthet. Velem is hasonló dolog történt; csak számomra a mitológiával való találkozás volt ilyen. Az élet intenzifikálódását és felemelkedését hozza [...]” A levél zárószöve csak alátámasztja, hogy Jung mintegy áldását adta Kerényi analitikus tevékenységéhez: „A lehető legnagyobb örömmel tölt el és szívből jövő gratulációk számára ad alkalmat, hogy ezzel egy időben bővül életének és munkásságának köre is!”²²⁵

Amennyire ez tudható, ezidőtájt Kerényi szeretett volna Jungnak beszámolni eseteiről, és „azokról az élményekről, amelyeket négy szemközti a legjobb megbeszélés”²²⁶. A tervezett találkozók azonban Jung ekkor már törekeny egészségi állapota miatt nem mindig valósultak meg.

Kerényi kvázi terápiás tevékenysége különben nem volt előzmények nélküli. Mint korábban szó esett róla, jól ismerte, használta, sőt tanította is a Szondi-tesztet. Egy Szondihoz írt leveléből, azonban az is kiderül, hogy nem csupán felvette a tesztet az érdeklődőkkel, hanem – a teszteredményekre támaszkodva – konzultációkat is folytatott az illetőkkel.²²⁷

²²⁵ Jung Kerényihez, 1951. július 12., ETH.

²²⁶ Kerényi levele Jungnak, 1951. szeptember 20., ETH.

²²⁷ Egy sajnálatosan csak hiányosan fennmaradt levélváltásában Kerényi egy „irtó nehéz” esetéről konzultál Szondihoz, egyfelől a teszteredményekre, másfelől az illetővel zajló beszélgetéseiről készített beszámolókra támaszkodva. A levelezés betekintést nyújt Szondi terápiás módszerébe is. Kerényi kliensének házassági nehézségeit, mely egyfelől a férj látens homoszexualitásával, másfelől az asszony anális karakterével (Pe) kapcsolatba hozott szintén látens homoszexualitásával magyarázott, az utóbbi esetében a homoszexualitást a „benne lappangó férfiből eredezteti, mely férfi kötődik a nőben lappangó férfihez, ill. a férfiak férfiasságához”. Tanácsa: „Legideálisabb megoldás volna, a benne lappangó férfit opertropizálni, másszóval férfi-opuszt teremteni. Ez azért nehéz, mert ha intellektuális lény, úgy igazi maskulin pályát nehéz volna találni. Ha orvos volna, a nőgyógyász-sebész, vagy urológiai sebész pályát ajánlanám. Mint pszichológus szocializálhatna pl. prostituáltak pszichológiájával, vagy kriminálpszichológiával. De hozzátesszi, hogy az ilyen vágyat nehéz tartósan kielégíteni, „az ilyen vágyak kielégítése az idő folytonosságában csak ’csodálatos vakációk’ nem pedig hétköznapiak. Viszont ki nem elégíteni és nem szocializálni annyit jelent, hogy megadja magát neurotikus sorsának. Láthatod, hogy valóban irtó nehéz esettel állunk szemben”. Lásd Szondi levele Kerényihez, 1945. 03. 11. és Kerényi levele Szondihoz, 1945. 03. 16., Szondi Archivum, Szondi Intézet, Zürich.

Konklúziók

Hosszú életműve során Jung számtalan, nem ritkán egymással ütköző kulturális, tudományos-tudományfilozófiai trendekhez és diskurzusokhoz kapcsolódott, és maga is rendkívül széles spektrumban fejtette ki hatását. Életműve sokszínűsége, összetettsége, olykor ellentmondásossága nemzetközi recepciójában is tükröződik. Jung hatása olyan egymástól távoli területeken jelenik meg, mint „az akadémikus pszichológia, pszichiátria és pszichoterápia, a hétköznapi pszichológia és a New Age pszichológia” (Shamdasani 2003, 3.). A magyar történelem olykor viharos fordulatai mellett ez a heterogentitás is hozzájárult ahhoz, hogy Jung munkásságának egyes vonulatai az 1948 előtti Magyarországon eltérő hatástörténeti dimenziókban jelennek meg. A pszichológia területéhez közelálló szakmai köröket tekintve Jung térnyerésének a következő főbb irányait azonosítottam.

(1) Gondolatrendszerének azon elemei - a skizofrénia gyógyítása terén elért eredményei, a szóasszociációs kísérletek és legfőképpen tipológiája -, melyek szervesen illeszkedtek a korszak főáramához tartozó kutatásokhoz, nálunk is gyorsan megjelentek, és tartósan beépültek az akadémikus pszichiátria, pszichológia és bölcsészet kánonjába. Elképzelhetetlen lett volna például az, hogy egy tipológiával vagy karakterológiával foglalkozó korabeli munka ne hivatkozott volna Jungra. Emellett az extravertió-introvertió fogalma a társtudományokban is megjelent, mi több, a közbeszéd részévé vált. Tudatelmélete, különös tekintettel a kollektív tudattalan és az archetípus koncepciójára – Freud tudatelméletéhez hasonlóan – a tudományos diskurzus fontos témáját képezte. Azonban a fent említett elemek átvételére az is jellemző volt, hogy szinte függetlenedtek a jungi *oeuvre* kontextusától, és emiatt gyakran eltorzultak, elveszítették az eredeti, mélyebb jelentésüket. A magyar Jung-recepció azonban itt nem tért el a nemzetközi gyakorlattól.

(2) Az egyházi körök Jung-recepciója szintén a nemzetközi trendeket követte, vagyis tükrözte a kereszténységben belüli konzervatív és reformpárti megosztottságot. Megpróbáltam ugyanakkor megmutatni, hogy a kor azon szereplői, akik Junggal (pl. Viszkok Lajos) vagy Jacobival (Noszlopi László, Zemplén György, Ervin Gábor) személyes kapcsolatba kerültek, természetszerűen pozitívabban ítélték meg nézeteit.

(3) A pedagógia hazai képviselői az 1920-as évek második felétől kezdődően számon tartották Jungot. Ennek hátterében megint csak a reformpedagógiai konferenciákon szövődő

személyes ismeretségek álltak, e konferenciáknak ugyanis Jung a kezdetektől rendszeres szereplője volt.

(4) A Jung-recepció egy legfontosabb bölcsészeti vonatkozása a néprajz és a klasszika-filológia területén megjelenő hatás.²²⁸ A 40-es évek második felétől megszorodó Jung-hivatkozások (pl. Alföldi, 1946; Marót, 1946; Förster, 1948; Cser, 1948; Ortutay, 1949) eredete jól beazonosítható: egyrészt a Kerényi-Jung együttműködés, másrészt a Kerényivel való személyes ismeretség.

(5) Végül fontos mozzanat a Jung-recepció és a freudi, valamint más pszichoanalitikus irányzatok kapcsolata. A szaklapok Jungot eleinte szóasszociációs kísérletei kapcsán említik, tehát a Freuddal való találkozást megelőzően. Miután azonban néhány évre meghatározó szerepet vállalt a pszichoanalitikus mozgalomban, Jung neve egy időre összefonódott a freudi pszichoanalízissel. A szakításukat megelőzően a szakmai források és a szélesebb közönség Jungot Freud szövetségeseként és vele *egyenértékű* munkatársként, az elválást követően pedig az *egyik* pszichoanalitikus iskola Freudtól magát függetlenítő képviselőjeként említik. Fontos látni, hogy a nem-pszichoanalitikus körökben nem a Freud által meghúzott demarkációs vonalra tekintettel, a hivatalos pszichoanalitikus történetírás szempontjainak megfelelően történik meg Jung elhelyezése. Ezekben a körökben Freud, Adler és Jung általában együtt említődik legyen szó akár a szaklapokról, akár a napisajtóról. Ehhez az adlerista és stekelista tudománypolitika is hozzájárult, ami megpróbálta minél jobb helyzetbe hozni a „disszidens” irányzatokat. Ha pedig a három iskolát nem-pszichoanalitikus szerzők hasonlították össze, akkor jellemzően inkább Jung (vö. *Lélektani típusok*) definíciójához, vagy a stekelisták önmeghatározásához igazodnak, semmint Freud értékeléséhez, ahogyan az megjelenik például *A pszichoanalitikai mozgalom történetében*. Ez azt jelenti, hogy Jung pszichológiáját az adleri és a freudi, vagy a stekeli és a freudi lélektan szintéziseként mutatják be. Kutatásaim így megerősítik Friedrich megállapítását, aki szerint a korabeli köztudatban - és tegyük hozzá, a tágabb szakmai köztudatban - élő kép a disszidens irányzatokról „nem egyezett a pszichoanalízis hivatalos szerveinek pszichoanalitikus-definíciójával” (Friedrich, 2018, 138.). További kutatások tárgyát képezheti a Freud-Adler-Jung triász recepciótörténetének és egymásra gyakorolt hatástörténetek rekonstruálása. Ezek a történetek Freudnak és Jungnak a disszertációban tárgyalt munkáiból indulnak ki. Későbbi alakulásuk azonban egyre inkább a pszichoanalitikus ortodoxia hatását tükrözi. Ezért fontos, hogy az 50-es évektől kezdődően a

²²⁸ Ezt megelőzően a néprajzi munkákban elsősorban a tipológia kapcsán említik Jungot (pl. Tomori, 1936).

pszichoanalízis konzervatív vonalával szembehelyezkedő pszichoanalitikus szerzők pszichoanalízis-történetükben (Thompson, 1950; Szondi, 1956; Alexander, 1966) egy-egy fejezetet szentelnek a disszidens iskolák alapítóinak. A Freud-Adler-Jung vonulat pszichológiatörténeti kodifikációjához például jelentősen hozzájárult Henri Ellenbergernek, Szondi jóbarátjának *The Discovery of the Unconscious* (1970) nagyhatású munkája. A sajtóban ennek humoros oldalával is találkozhatunk. Már-már szlogenné vált, hogy „azt Freud, vagy Jung, vagy Adler hivatott megállapítani és nem mi” – és ilyenkor olyasmire kell gondolni, „amelyek gyökere a tudatalatti rétegeibe nyúl le” (Sebestyén, 1942, 218.).

A 30-as évek nyilvános forrásainak alapján azt bizonyítottam, hogy Jung neve a művelt nagyközönség előtt ismert volt, s egyes tőle származó fogalmak, mint például a komplexus, az intraverzió- extroverzió, az archetípus a magyar közbeszéd részévé váltak. Reprezentatív *Az Est Hármaskönyve*, a kortárs filozófiai fejleményeiről adott tömör, máskülönben széles áttekintése, ami a pszichológia témakörére térve mondanivalóját így kezdte: „A lélektan legnépszerűbb nevei: Freud, Adler, Jung“ (sz. n., 1936, 141.).

A fentiek ellenére Jung tágabb életműve és az analitikus terápia irányzata kevésbé tudott hazánkban megjelenni. Ennek legfőbb okai a következők voltak. Először is Freuddal szemben Jung nem törekedett iskolaalapításra, és alig tett erőfeszítéseket arra, hogy irányzatát mozgalom formájában propagálja. Az 1916-ban létrehozott zürichi Pszichológiai Klub, vagy az 1948-ban megalapított Jung Intézet nem Jung, hanem Jung munkatársai, nem utolsósorban Jacobi Jolán erőfeszítéseinek volt köszönhető. A disszertációban amellett érveltem, hogy a magyar Jung-recepció főszereplője Jacobi Jolán volt. Jacobi előtt sem Jung, sem Jung-tanítvány nem adott elő nálunk, ezzel szemben Freud, később Anna Freud, Adler és Stekel is megfordult legalább egyszer Budapesten. A toborzást megnehezítette a földrajzi távolság, és részben a kulturális távolság is. Az is szerepet játszott, hogy Jung 1909-ben állását a Burghölzli Klinikán feladta, és ezután már semmiféle tudományos intézményhez nem kapcsolódott főállásban. Ugyancsak akadály volt Jung megismerésének, hogy az 1921-ben kiadott *Lélektani típusokat* követően csak a 20-as évek végétől kezdődően jelentek meg fontosabb munkái. Ezek azonban szűkölködtek a pszichoterápiás gyakorlatban jól hasznosítható esetbemutatókban. Ezen írások alapján nehéz volt képet alkotni Jung terápiás megközelítéséről. Végül az sem segítette Jung térnyerését, hogy hiányoztak a munkásságát bemutató összefoglaló munkák. Ebből a szempontból is Jacobi a kulcsszereplő, aki az első ilyen bevezetést elkészíti. Jacobi könyve rövid időn belül több kiadást megélt és számos nyelvre lefordították (Kerényi és Brelich, 2021).

A disszertáció egyik fontos végkövetkeztetése így hangzik: annak oka, hogy Jung terápiás irányzata Adler és Stekel iskolájához képest itthon nehezebben honosodott meg, nem elsősorban a pszichoanalitikus ellenpropaganda volt - bár ennek is szerepe lehetett benne -, hanem *a személyes összeköttetések* hiánya. Ahol a személyes kapcsolatok kialakultak – például a vallásfilozófusokkal vagy a reformpedagógusokkal - ott Jung recepciója azonnal kedvező fordulatot vett. A disszertáció centrális állítása az, hogy a korabeli forrásokból világosan látszik, hogy e tekintetben Jung közvetlen tanítványának, Jacobi Jolánnak a fellépése döntő szerepet játszott. Jacobi a már meglévő széleskörű kapcsolati rendszerét felhasználva már a 20-as évek végétől kezdődően népszerűsítette Jung nézeteit Magyarországon. A korábbinál hitelesebb képet alakított ki Jung nézeteiről, és a 30-as évek végén, 40-es évek elején Pesten tartott ismeretterjesztő előadásai áttörést hoztak Jung hazai térnyerésében. Jacobi disszeminációs erőfeszítésének, ambícióinak, kiemelkedő társas hatékonyságának eredményeként beindult a „hálózatosodás”. Döntő mozzanat volt Kerényi Károly, Szondi Lipót és Harkai Schiller Pál megnyerése. Hármójuk rendkívül tág, a különböző politikai és intellektuális frontokon átívelő kapcsolatrendszere és hatása révén Jung munkássága eljuthatott a korabeli intelligencia legszélesebb rétegeihez.

Figyelembe véve Jacobi Jung iránti elkötelezettségét és a rá jellemző céltudatosságot, valamint a hazai szakemberek részéről a jungi analízis iránt felélénkült érdeklődést, a 40-es évek elején komoly esély volt egy, az analitikus pszichológiát felkaroló társaság megalakulására. Ennek reménye a zsidóüldözések, majd a kommunista diktatúra miatt hosszú évtizedekre elszállt. Pléh Csaba (1998) a magyar pszichológia történetéről szólva hagyománymegszakadásokról beszél. Az analitikus pszichológia prominens képviselőinek többsége emigrációba kényszerült, vagy a holokauszt áldozata lett. Az itthon maradt szimpatizánsok közül sokan állásukat veszítették és kiszorultak a hivatalos szellemi életből. Jung irányzata azonban, hogy Mérei pszichoanalízissel kapcsolatos megjegyzését használjuk, „a katakombákba szorulva” tovább élt. Ez adhat magyarázatot arra, hogy a Pszichiátriai Társaság munkacsoportjaként az elsők között alakult meg a Komplex-pszichoterápiás Munkacsoport 1980-ban, noha - szemben más pszichoanalitikus gyökerű irányzattal – a jungi pszichológia nem rendelkezett a háború előtt itthoni egyesülettel.

A disszertációban másodlagos források híján csupán főbb vonalaiban tudtam felrajzolni az 1948-as politikai fordulatot megelőző magyarországi Jung-recepciót. A disszertációban elkülönített recepció dimenziók alapján többféle irányban lehet majd elindulni. Az elsődleges források, a levéltári kutatások továbbra is kulcsszerepet kell hogy játszanak. Jung hazai

befogadása ugyanis – mint arra a disszertációban erre rámutattam - jórészt informális kapcsolati hálózatokon keresztül történt. A korabeli publikációkban azonosítható hatástörténeti epizódok ezek ismerete nélkül megbízhatóan aligha értelmezhetők. A Jung-recepció tanulmányozása arra figyelmeztet – s ez más pszichoanalitikus iskolák esetében is releváns lehet -, hogy ez a hatástörténet nem ragadható meg csupán egy-egy szempontot kiragadva – legyen szó akár politikai beállítottságról, akár pszichoanalitikus ellenpropagandáról, akár „piaci” helyzetről. Számos, időben is változó, egymással gyakran interferáló elem konstellációját érdemes szem előtt tartani.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

A levéltári források lelőhelyei

Brelich Archívum, Róma

Kerényi Archívum, Deutsches Literaturarchiv Marbach

Jung Archívum, Eidgenössische Technische Hochschule Zürich

Ferenczi Archívum, Freud Museum, London

Kézirattár, Magyar Tudományos Akadémia

Dr. Szondi Lipót Emlékalapítvány, Budapest

Felhasznált irodalom

- „Ma az embert nem gyermekszobáján át, hanem társadalmi összefüggésében kell vizsgálni és megérteni“. *Világosság*, 1946, május 6., 7.
- A lámpalázzról tartott előadást a magyar kiküldött a londoni pszichoterápiás kongresszuson. *Magyarország*, 1938. augusztus 4., 8.
- A Magyar Individualpszichológiai Egyesület ülése jegyzőkönyvének kivonata 20. ülés, 1929 január 25. Sz. Zechmeister Ida: C. G. Jung svájci ideggyógyorvos lélektani kutatásait ismerteti. *A Jövő Utjain*, 1929, 4(2):79.
- A neurosisok pathogenesise Freud tanának világításában és a psychoanalytikai módszer. Budapesti kir. Orvosegyesület. (XII. rendes tudományos ülés 1908 márczius 28.-án). *Orvosi Hetilap*, 52(15): 255-56.
- A psychosexualis impotentia analtikai értelmezése és gyógyítása. Budapesti kir. Orvosegyesület, XXI. rendes tudományos ülés 1908 november 7.-én. *Orvosi Hetilap*, 52(47): 867-68.
- Adatok a tényállás lélektani diagnosisához. Budapesti kir. Orvosegyesület, XI. rendes tudományos ülés 1908 márczius 21.-én. *Orvosi Hetilap*, 52(14): 241-42.
- Alexander, I. E. (1990). *Personology. Method and Content in Personality Assessment and Psychobiography*. Durham and London: Duke University Press.
- Alföldi A. (1946). A varázslás lélektani alapja (The psychological foundation of sorcery) *Ethnographia*, 57: 19-29.
- Angyal L. (1935). A schizopreniás gondolkozási zavarokról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 8(34.): 366-370.
- Arday P. (1941): Müller-Freienfels R.: Menschenkenntnis und Menschenbehandlung. (Könyvismertetés). *Magyar Pedagógia*, 50(1-2): 254.
- Astor, J. (1998). Some Jungian and Freudian perspective on the Oedipus myth and beyond. *The International Journal of Psychoanalysis*, 79: 697–712.
- B. C. (1930): Kempelen A.: Az ifjúság lélektanának alap vázlat. (Könyvismertetés). *Magyar Pedagógia*, 39(1-2): 167.
- Bair, D. (2003). *Jung – A Biography*. New York: Back Bay Books.
- Balázs D.: A penelope ember. *Lélekkutatás. Orvosanalitikai társadalomtudományi, Jogtudományi és Pedagógiai Szemle*, 4(1): 27-29.
- Barabási A.-L. (2003). *Behálózva*. Budapest: Magyar Könyvklub.

- Barna B. - Gerevich J. (2018). Csáth Géza vonásagressziója és morfinizmusa. In: Kőváry Zoltán (szerk.): *Alkotás és élettörténet - Pszichobiográfia a kreativitáskutatásban* (248-271). Budapest: L'Harmattan Kft.
- Benedek, I. (1973). Szondi II. *Új Írás*, 13(11): 91–100.
- Benedek I. (1978). Szondi In: uő., *A gyógyítás gyógyítása. Orvosi, orvostörténeti tanulmányok* (249-283). Budapest: Gondolat.
- Benedek L. (1940). Elnöki megnyitó. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 13(1-4): 3-8.
- Berman, E. (1996). Review Essay. The Ferenczi Renaissance. *Psychoanalytic Dialogues*, 6(3): 391-411.
- Béjác K. (szerk.) (2022). *Kerényi Magda válogatott levelei és írásai*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2022.
- Bischler, W. (1936). Contributions psychologiques et psychanalytiques a l'étude de la Religion. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 8(3-4): 323-346.
- Bittenbinder M. (1927). Jung: A libidó változatai és szimbólumai. Wandlungen und Symbole der Libido. Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des Denkens. 2. Auflage. Wien: Deutike. (Könyvismertetés). *A Jövő Utjain*, 2(3): 44-45.
- Blaskovich E. (1927). Az „Uj Iskola“ intuitív-beleélő módszere a középiskolában. *A Jövő Utjain*, 2(4): 28-32.
- Boda I. (1930). A „tudattalan“ problémája és spekulációs szellemű vizsgálatának veszélyei. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 3(3-4): 148-160.
- Boda I. (1933). Lélektan és karakterológia, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 6(1-2): 87-93.
- Boda I. (1934). A személyiség végső biopszichés jegyei. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 7(3-4): 23-66.
- Boda L. (1936). Jung. *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*, 2:51-52.
- Boda L. (1939). *A Jung-féle lelki típusok*. Dolgozatok a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem philosophiai seminariumából. 29. kötet (k. n.), Budapest.
- Boda L. (1940a). C. G. Jung: Psychologie und Religion. Zürich, Rascher, 1940. *Athenaeum*, 26(2-3): 192-194.
- Boda L. (1940b). Dr. Jolan Jacobi: Die Psychologie von C. G. Jung. Zürich, Rascher, 1940. (Könyvismertetés). *Athenaeum*, 26(1): 91-92.
- Boda L. (1941). C. G. Jung - K. Kerényi: Das göttliche Kind, in mythologischer und psychologischer Bedeutung. Leipzig, Pantheon Akademische Verlaganstalt, 1940. (Könyvismertetés). *Athenaeum*, 27(1): 96-98.
- Boda L. (1948). C. C. Jung a mélylélektan nagymestere. *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*, 1: 21-25.
- Bodrog M. (1991). Száz éve született Jolande Jacobi. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 47(2): 233-235.

- Bókay A. (1991). Sorsfordulók a pszichoanalízisben: Az 1924-es Rank-vita mint a közép-európai hermeneutikus pszichoanalízis önállósodásának kezdete. *Thalassa*, 2(1): 25–43.
- Bos, J. – Groenendijk, L. (2007). *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel: Freudian Circles Inside and Out*. New York: Springer.
- Böszörményi Z. - Halász J. - Kraft F. (1948). Új projectiós személyiség-vizsgálati módszer (Thematic Apperception Test) és annak jelentősége a pszichiatriában. *Orvosi Hetilap*, 89(25): 390-394.
- Brachfeld O. (1938). Merre tart a pszichoanalízis? *Korunk*, 13(6): 481–488.
- Brandenstein B. (1943). A filozófia jövője. A Magyar Filozófiai Társaság vitaülése 1943. május 4-én (Hamvas Béla, Joó Tibor, Zemplén György, Angyal Endre, gróf Révay József és Bárány Brandenstein Béla hozzászólásaival). *Athenaeum*, 29(3-4): 324-340.
- Brellich A. (2016). Miért a vallástörténet? *Enigma*, 23(88): 91–114.
- Brenner J. (1912). Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa. Budapest: Eggenberger.
- Broch-Jacobsen, M. – Shamdasani, S. (2012). *The Freud Files: An Inquiry into the History of Psychoanalysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brome, V. (1967). *Freud and his Early Circle. The Struggles of Psycho-Analysis*. London: Heinemann.
- Bürgi-Meyer, K. (1994). Szondi élete és munkássága Svájcban 1944-1986. *Pszichológia*, 14(2):157–168.
- Bürgi-Meyer, K. (1996). Emlékezés a Szondi-családra. Interjú Kerényi Magdával. *Thalassa*, 2:105–117.
- Cambray, J. (2003). ‘Jung and Ferenczi – the emergent conversation’. Introduction. *Journal of Analytical Psychology*, 48: 453–456.
- Casement, A. (2008). Freud Meets Jung: A Centenary Celebration. Sexuality: Hysteria or Complex. *Jung Journal*, 2(2): 85–88.
- Casement (2007). *Who Owns Jung?* London: Karnac.
- Czoniczer G. (1945). Orvosképzés és lélekelemzés. *Orvosok Lapja*, 1(4): 218-224.
- Csabai I. (1941). Ferdinandy Mihály: Mi magyarok. (Tíz tanulmány a magyar történelemből). Bp. Rózsavölgyi kiadása, 1941. (Könyvismertetés). *Protestáns Szemle*, 50(1-12): 318-320.
- Csanak, D. (szerk.) (1998). *Fülep Lajos levelezése IV*. Budapest: MTA Könyvtára-MTA Művészettörténeti Kutató Intézete.
- Csanak, D. (szerk.) (2001). *Fülep Lajos levelezése V*. Budapest: MTA Könyvtára-MTA Művészettörténeti Kutató Intézete.
- Csermely P. (2005). *A rejtett hálózatok ereje*. Budapest: Vince Kiadó.

- D. I. [Dékány István] (1934). Jellem és kielégülés. *Athenaeum*, 20(1-3): 59-64.
- Darabos P. (2002). *Hamvas Béla - Egy életmű fiziognómiája, 2. kötet*. Budapest: Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet.
- Deák Zsolt (Szerk.) (2017a): *Jung nálunk I-II. Magyar szerzők jungi analitikus írásai*. Budapest: Ursus Libris.
- Deák Zs. (2017b). Bevezetés. In: uő. (szerk.), *Jung nálunk - Magyar szerzők jungi analitikus írásai, I.* (15-21). Budapest: Ursus Libris.
- Deák Zs. (2017c). C. G. Jung hatása a pszichoanalízisben és az analitikusan orientált pszichoterápiában. In: uő. (szerk.) *Jung nálunk - Magyar szerzők jungi analitikus írásai I.* (119-140). Ursus Libris, Budapest.
- Décsi I. (1908): Gondolatolvasás, álomfejtés I-II. *A Hét*, 1908. ápr. 26., 273–274. és máj. 3., 286–288.
- Décsi I. (1910). Képzelt betegek. *Pesti Napló*, 1910. február 6., 13-14.
- Décsi I. (1914). Orvosi dolgokról. *Világ*, 1914. június 28., 37.
- Dékány I. (1932). Az emberi jellem alapformái (Kritikai bevezető egy etikai karakterológiához Spranger bírálata alapján). *Athenaeum*, 18(1-4): 10-47.
- Dékány I. (1935). A jellem történetisége. Megjegyzések egy történet karakterológiához. *Athenaeum*, 21(1-4): 36-58.
- Dékány I. (1938). A missziós lélek és a nevelő lelki alkat. *Athenaeum*, 24(3-6): 166-185 .
- Deutsch E. (1929). A nevelési tanácsadásról. *Budapesti Orvosi Újság*, 27(9): 280-285.
- Devecseri G. (1981). *Antik tanulmányok II*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Dósai Révész M. (1911). Associációs vizsgálatok elmebetegeknél. *Budapesti Orvosi Újság*, 9(25): 455-456.
- Dömötör T. (1975). *Honti János*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Dömötör T. (1987). *Táltosok Pest-Budán és környékén*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Drob, S. L. (2012). Jung, Kirsch, and Judaism: Mystical and Paradoxical Transformation. *Jung Journal: Culture & Psyche*, 6(1):35–55.
- Dutka V. (1946). A tömegek bűnözésre hajlamosak, meg kell őket gyógyítani. Beszélgetés egy lélekelemző-orróssal. *Világ*, 1946, július 7., 5.
- Eishold, K. (2002). Jung, Jungians, and Psychoanalysis. *Psychoanalytic Psychology*, 19(3): 501–524.
- Eissler, K. R. (1953). Interview with C. G. Jung. Unpublished manuscript (in German). Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington.
- Előd I. (1943). Mátrai László: Jellemtan. (Könyvismertetés). *Katolikus Nevelés*, 35(12): 280-281.

- Előd I. (1944). Zemplén György: Jellem és sors a modem karakterológiában. Különlenyomat a Ciszterci Hittudományi Főiskola és a Ciszterci Tanárképző Főiskola 1942—43-as Évkönyvéből. (Könyvismertetés). *Katolikus Nevelés*, 36(3): 68-69.
- Előd I. (1948a). Lénárd Ferenc: A lélektan útjai. Budapest, Franklin-Társulat, 1947. (Könyvismertetés). *Bölcseleti Közlemények*, 11: 73-74.
- Előd I. (1948b). Noszlopi László: A meghamisított szellem korszaka. Pantheon-kiadás, Budapest, 1947. (Könyvismertetés). *Bölcseleti Közlemények*, 11: 74-75.
- Erős F. (2004). *Kultuszok a pszichoanalízis történetben. Egy Ferenczi-monográfia vázlata*. Budapest: Jósöveg Műhely.
- Erős, F. (2007): „Veszélyes expedíciók”: Freud, Ferenczi, az okkultizmus és a telepátia. In: uő., *Trauma és történelem: szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok* (121-131). Budapest: Jósöveg Műhely.
- Erős F. (2011). Pszichoanalízis és forradalom. *Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben*. Budapest: Jósöveg Műhely.
- Ervin G. (1934): *Az emberi természet sebei és gyógyulásuk. Doktori értekezés*. Gépirat. Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Kara, Budapest.
- Ervin G. (1941). Herbert Werner Rüssel: Das Lob der rechten Einsamkeit. Leipzig, Pantheon Akademische Verlagsanstalt, 1941. (Könyvismertetés). *Athenaeum*, 27(4): 443-444.
- Ervin G. (1943). *Kultúra és emberiség*. Budapest: Jelenkor.
- f. n. (1914). Gött T.: Psychotherapia a gyermekgyógyászatban. (Könyvismertetés). *Budapesti Orvosi Újság*, 12(36): 455-456.
- f. n. (1938). „A Jövő Útjain” Adler-Emlékszám. (Könyvismertetés). *Néptanítók Lapja*, 71(4): 145.
- f. n. (1915). Claparède E.: A pedagogia terén e század elejétől kezdve felmerült legfontosabb újítások. (Könyvismertetés). *Néptanítók Lapja*, 48(49): 4.
- Falzeder, E. (2012). Freud and Jung, Freudians and Jungians. *Jung Journal: Culture & Psyche*, 6: 24–43.
- Falzeder, E. (2015a). The story of an ambivalent relationship: Sigmund Freud and Eugen Bleuler. In: Uő, *Psychoanalytic Filiations: Mapping the Psychoanalytic Movement* (177–198). London: Karnac.
- Falzeder, E. (2015b). My grand-patient, my chief tormentor: a hitherto unnoticed case of Freud’s and the consequences. In: Uő, *Psychoanalytic Filiations: Mapping the Psychoanalytic Movement* (19–48). London: Karnac.

- Faragó L. (1943). *Andreas, Angyal: Karl Hugo Meltzl, ein Vorläufer der neueren Religionsgeschichte und Kulturphilosophie*. Klny. a Südostforschungen-ból. é.n. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 29(3-4): 347-348.
- Farkas J. L. (2006). Az idő berendezése (Veres András: Távolodó hagyományok). *Holmi*, 18(7): 976-983.
- Feldmann S. (1926): *A nő ösztönelete. Pszichoanalitikai tanulmány a szexuálpatologia köréből*. Budapest, Mai Henrik és Fia.
- Feldmann S. (1927). Előszó. In: Stekel, W., *A fejfájás, migrén és egyéb ideges fájdalmak*. Budapest: Mai Henrik és Fia.
- Feldmann S. (1930). *A férfi ösztönelete. A születéstől az apaságig nemi, társadalmi és erkölcsi vonatkozásban. A pszichoanalízis fejlődése napjainkig*. Budapest: Mai Henrik és fia.
- Ferdinandy M. (1939). Boda László: A Jung-féle lelki típusok. (Könyvismertetés) *Magyar Nemzet*, 1939. augusztus 27., 27.
- Ferenczi S. – Jones, J. – Groddeck, G. (2010). *Ferenczi Sándor levelezése Ernest Jonesszal és Georg Groddeckkel*. Szerk. Erős Ferenc, Kovács Anna, Székács Juditközreműködésével. Budapest: Thalassa Alapítvány – Imágó Egyesület.
- Ferenczi S. (1912). "Az elmebetegségek psychikus mechanizmusa." (Recenzió). In: Csáth Géza: *Egy elmebeteg nő naplója (225-226)*. Szerk. Szajbély Mihály. Budapest: Magvető, 1978.
- Ferenczi S. (1913). Jung libidó-elméletének bírálata. In: *Ferenczi Sándor (181–191)*. Vál., s. a. r., bev. Erős Ferenc. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi S. (1914a). Indulatáttétel és magábavetítés. In: *Ferenczi Sándor (75–84)*. Vál., s. a. r., bev. Erős Ferenc. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi S. (1914b). A neurózisok pszichoanalitikus tanának haladása (1907- 1913). In: Uő, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból (281–299)*. Szerk. Linczényi Adorján. Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi S. (1916). Erotikus és jellembeli vonások keveredése. In: Uő, *A pszichoanalízis haladása (69–70)*. Budapest: Dick Manó, 1920.
- Ferenczi S. (1919). Technikai nehézségek egy hisztéria-eset analízisénel. (Megfigyelések a rejtett onániáról és „onánia-equivalensekről”). In: *Ferenczi Sándor (164–168)*. Vál. és s. a. r.: Erős Ferenc. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi S. (1928). A pszichoanalízis és a kriminalitás. In: Uő, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból (360– 384)*. Szerk. Linczényi Adorján. Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi S. (1930). A relaxáció elve és a neokatarzis. Ford. Kertész Tivadarné. In: Uő, *Technikai írások*

- (1921-33) (71–86). Budapest: Animula, 1997.
- Ferenczi S. (1996). *Klinikai napló 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ferriere, A. (1926). A lelkitípusok gyerekkorban. *A Jövő Utjain*, 1(3):10-14.
- Ferrière A. (1930). Az egyéni lélektan jelen helyzete és jövője. *Néptanítók Lapja*, 63(1-2): 18.
- Focher L. (1932). Pollak F.: A schizophreniásokról, különös tekintettel az első gyermekkorra. (Könyvismertetés). *Budapesti Orvosi Újság*, 30(3): 57-58.
- Focher L. (1934). Heum E.: Az egyéniség és a közösség szerepe. (Könyvismertetés). *Budapesti Orvosi Újság*, 32(15): 345-346.
- Focher L. (1935). Stekel, Adler, Jung és Frank lélektana. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 8(2): 25-33.
- Fortune, C. (2003). The analytic nursery: Ferenczi's 'wise baby' meets Jung's 'divinechild'. *Journal of Analytical Psychology*. 48: 457–466.
- Fortune, C. (2018). Georg Groddeck's influential friendship with Sándor Ferenczi. In: Dimitrijević, A. – Cassullo, G. – Frankel, J. (ed.), *Ferenczi's Influence on Contemporary Psychoanalytic Traditions. Lines of Development: Evolution of Theory and Practice over the Decades (78–84)*. London, New York: Routledge.
- Földi M. (1942). Élő örökség. *Ujság*, 1942. május 10, 4.
- Freud, S. – Abraham, K. (2002). *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham, 1907–1925*: Ed. by Ernst Falzeder. London: Karnac.
- Freud, S. – Ferenczi S. (2000–2005). *Levelezés*. Szerk. Eva Brabant és Ernst Falzeder, Patrizia Giampieri-Deutsch közreműködésével, Haynal André tudományos irányításával. A magyar kiadást s. a. r. Erős Ferenc és Kovács Anna. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó.
- Freud, S. – Jones, E. (1993). *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Ernest Jones, 1908–1939*. Ed. by R. A. Paskauskas. Cambridge, MA: Belknap Press/Harvard University Press.
- Freud, S. – Jung, C. G. (1974). *The Freud–Jung Letters: The Correspondence between Sigmund Freud and C. G. Jung*. Edited by William McGuire. Princeton: Princeton University Press.
- Freud, S. (1912-1913). *Totem és tabu*. Budapest: Göncöl Kiadó.
- Freud, S. (1914). A pszichoanalitikai mozgalom történetéhez. In: *Sigmund Freud művei I. Önéletrajzi írások (65–117)*. Budapest: Cserépfalvi, 1993.
- Freud, S. (1923). Two Encyclopaedia Articles. In: uő, *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud Vol. 1-24. Volume Set (3912–3935)*. New York: W. W. Norton & Company, 1976.
- Freud, S. (1925). Önéletrajz. In: Freud, S., *Önéletrajzi írások (11–82)*. Budapest: Cserépfalvi Könyvkiadó, 1989.

- Friedrich M. (2008). Csáth Géza, Otto Gross és a Freud – Ferenczi levelezés. In: Erős Ferenc, Lénárd Kata, Bókay Antal (szerk.), Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis Budapesti Iskolájának történetéről és hatásáról (373-394). Budapest: Thalassa Alapítvány.
- Friedrich M. (2018). Pszichoanalízis a pódiumon. (Pszichoanalízis magyar hírlapokban 1910 és 1939 között) Doktori értekezés. PTE BTK.
- Fülöp R. (1922). A pszichoanalitikus mozgalom Európában. Bécs a pszichoanalízis bölcsője. *Napkelet*, 3(14-15): 11-12.
- Füst M. (2002). *Összegyűjtött levelei*. Budapest: Fekete Sas Kiadó.
- G. Lázár K. (1929). Allgemeine ärztliche Zeitschrift für Psychotherapie u. psych. Hygiene. (Ismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2(1-2): 181-182.
- Gadamer, H. G. (1984). *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat.
- Gartner P. (1943). *Válságos lelki élmények*. Budapest: Novák Rudolf és Társa.
- Gartner P. (1949). *Lélektan és kórlélektan mélypszichológiai megközelítésben* Budapest: Novák Rudolf és Társa.
- Gerencsér I. (1943). Jung C. G.: Psychologie und Religion. Die Terry Lectures 1937. Gehalten an der Jale University. Rascher Verlag. Leipzig. 1942. (Könyvismertetés). *Bölcseleti Közlemények*, 9: 173-174.
- Gerencsér I. (1944). A vallásos élmény és Isten létezése. *Bölcseleti Közlemények*, 10: 49-70.
- Gergő E. (1940). A tehetség elméletéhez. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 13(1-4): 137-139.
- Gigler K. (1944). P. Rófh Antal S.: Új szempontok a típuskutatásban. Budapest, 1944. A Korda kiadása. (Könyvismertetés). *Katolikus Nevelés*, 36(10): 216.
- Glück Gy. (1920): Mohr C.: A psychoanalysis lényegéről és therapiás jelentőségéről (Könyvismertetés). *Budapesti Orvosi Újság*, 18(39): 611-612.
- Czoniczer G. (1945). Orvosképzés és lélekelemzés. *Orvosok Lapja*, 1(4): 218-224.
- Gyimesi J. (2011): *Pszichoanalízis és spiritizmus*. Budapest: Typotex.
- Gyöngyösiné Kiss E. (1990). A sorsanalízis helye a mélylélektanban. In: PMMF Tudományos Közleményei, Pécs, 114–116.
- Gyöngyösiné Kiss E. (2001). Szondi Lipót sorsanalízise. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 56(1):13–34.
- Gyöngyösiné Kiss, E. (1999). *Szondi Lipót*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Hajós K. (1948). Az asthma bronchiale psychosomaticus vonatkozásai. *Orvosi Hetilap*, 89(5): 65-71.
- Hakl, H. T. (2013). *Eranos: An Alternative Intellectual History of the Twentieth Century*. Bristol: Equinox.

- Halasi-Nagy J. (1942). A mai filozófia. A Magyar Filozófiai Társaság vitaülése 1941. okt. 7-én. (Hamvas Béla, Mátrai László, Zemplén György, Ortway Rudolf, Földes-Papp Károly, Ervin Gábor, Kráhl Vilmos és Báró Brandenstein Béla hozzászólásaival). *Athenaeum*, 28(1): 37-63.
- Hamvas B. (1932). Marcell Mihály: A bontakozó élet. (Könyvismertetés) *Protestáns Szemle*, 40(1-12): 554-557.
- Hamvas B. (1940). Walter Konrad: Der Untergang des Materialismus und die Grundlegung des biomagischen Weltbildes. Leipzig, Hummel, 1939. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 26(2-3): 185-187.
- Hamvas B. (1941). Bevezetés a modern karakterológiába / Pál Antal. (Könyvismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 14(3-4): 163-164.
- Hamvas B. (1941). Scientia sacra. Írás és hagyomány. *Athenaeum*, 27(4): 366-381.
- Hamvas B. (1947). Meditáció. *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*, 1: 3-5.
- Hannah, B. (1976). *Jung: His Life and Work*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Harkai Schiller P. (1934). Wolfgang Köhler: Psychologische Probleme. Berlin, Springer, 1933. (Könyvismertetés). *Athenaeum*, 20(4-6): 258-259.
- Harkai Schiller P. (1941). Élmény és mű / Mátrai László. (Könyvismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 14(1-2): 78-80.
- Harkai Schiller P. (1942). Máday István: Individuálpszichológia. (Könyvismertetés) *Magyar Pedagógia* 51:139-142.
- Harmat, P. (1994). *Freud, Ferenczi és a pszichoanalízis budapesti iskolája*. Budapest: Bethlen Gábor Könyvkiadó.
- Hárs Gy. P. (1993). Urbs Liberi que. A Budapesti Pszichoanalitikus Iskola regénye. *Múlt és Jövő*, 2:39-48.
- Hárs Gy. P. (2008). Pszichoanalízis a Nyugatban (I). *Múlt és Jövő*, 1: 61-83.
- Hárs Gy. P. (2018). Jung és a szimbólumai – egy történet és egyes következményei. *Kaleidoscope*, 9(17): 310–325.
- Hárs György Péter (2019). Carl Gustav Jung magyarországi fogadtatása. *Műhely*, 42(3): 39-58.
- Havasréti J. (2013). *Szerb Antal*. Budapest: Magvető.
- Havasréti J. (2017). Jung-hatások és motívumok Szerb Antal irodalomtörténeti írásaiban. In: Deák Zs. (szerk.), *Jung nálunk I.* (95-108). Budapest: Ursus Libris.
- Haynal, A. – Falzeder, E. (2002). Introduction. In: *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham: 1907–1925 (25–45)*. Ed. by Ernst Falzeder. London: Karnac.
- Haynal, A. – Falzeder, E. (2003). Ferenczi and Jung: some parallel lines? *Journal of Analytical Psychology*, 48: 467–478.

- Henderson, D. (2015). Freud and Jung: The creation of the psychoanalytic universe. *Journal of Analytical Psychology*, 48: 453–456.
- Hermann I. (1947). Probleme des Unbewussten / Brinkmann, Donald. (Könyvismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle* 16(1-2): 48-49.
- Hermann I.(1974). A magyar pszichoanalitikai és individuálszichológiai mozgalom kezdete a Freud-Jung-levelezés tükrében. *Orvosi Hetilap*, 115(50): 2999-3002.
- Hogenson, G. B. (1983). *Jung's Struggle with Freud*. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press.
- Hollós I. (1936). Freud és az önmegismerés. *Az Est hármaskönyve*, 1936, 129-135.
- Hort D. (1939). Az „európai”. *Korunk*, 11: 962–966.
- Hort D. (1943). *Jellem és társadalom. (Szociálkarakterológia)*. Budapest: Szerzői magánkiadás.
- Horváth L. (2012). Fantazmatikus önaffectió és aktív imagináció – adalékok a fantázia fenomenológiájához. *Nagyerdei Almanach*, 3(5): 93-117.
- Illyés Gy. (1995). Illyés Gyula levelezése feleségével, 1946-47. I. rész. *Magyar Szemle*, 4(11):1171–1178.
- Incze Gy. (1932). Kísérleti adatok az elgondolt, de ki nem mondott betűk, szótagok és szavak regisztrálásához. A M. Uir. Ferenc József Tudományegyetem törvényszéki Orvostani intézetének közleménye. *Orvosi Hetilap*, 76(4): 71-74.
- Ivánka E. (1941). Arisztotelizmus. A Magyar Filozófiai Társaság vitaülése. 1940. december 3-án. (Halasy-Nagy József, Noszlopi László, Ervin Gábor, Gerencsér István, gr. Révay József, Sármándi Sándor és Báró Brandenstein Béla hozzászólásaival). *Athenaeum*, 27(2):170-186
- J. és Zs. (1932). Bumke: A hallgatás gyógyító hatása. (Könyvismertetés). *Budapesti Orvosi Újság*, 30(30): 704-705.
- Jó J. (1933). Neugarten: A lelki baj (neurosis), mint az élettal való összeütközés megnyilatkozása. (Adat a serdülőkor és a nemi visszafejlődés kora idegbajainak kérdéséhez). (Könyvismertetés) *Budapesti Orvosi Újság*, 31(40): 907-908.
- Jó J. (1933). Stransky: Az egyénhasító elmezavar (schizophrenia) tanának haladása. (Könyvismertetés). *Budapesti Orvosi Újság*, 31(25): 570-572.
- Jones, E. (1983). *Sigmund Freud élete és munkássága*. Ford. Félix Pál. Budapest: Európa.
- József A. (1958). „Új szocializmust! Hort Dezső könyve”, in: uő., *Összes Művei, III. kötet* (176—179). Budapest.
- Jung, C. G. – Ferenczi S. (2021). Carl Gustav Jung és Emma Jung levelei Ferenczi Sándorhoz (s. a. r. Narancsik G.). *Imágó Budapest*, 10(3): 118-141.

- Jung, C. G. – Kerényi, K. (1940): *Das göttliche Kind in mythologischer und psychologischer Beleuchtung*. Leipzig: Pantheon.
- Jung, C. G. – Kerényi, K. (1941a): *Das göttliche Mädchen. Die Hauptgestalt der Mysterien von Eleusis in mythologischer und psychologischer Beleuchtung*. Amsterdam–Leipzig: Pantheon.
- Jung, C. G. – Kerényi, K. (1941b): *Einführung in das Wesen der Mythologie. Gottkindmythos eleusinische Mysterien*. Amsterdam: Pantheon Akademische Verlag.
- Jung, C. G. – Neumann, E. (2015). *Analytical Psychology in Exile-The Correspondence of C. G. Jung and Erich Neumann*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1999). *The Psychology of Kundalini Yoga*. New Jersey: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1896-1899). The Zofingia Lectures, in *The Collected Works of C.G. Jung*, ed. Sir Herbert Read, Michael Fordham and Gerhard Adler, executive ed. William McGuire, trans. R.F.C. Hull, 21 volumes. Supplementary Volume A. London: Routledge and Kegan Paul; Princeton, NJ: Princeton University Press, 1983.
- Jung, C. G. (1907, 1908). Trois lettres inédites de Jung à Ferenczi. *Le Coq-Héron*, 1992, 123.
- Jung, C. G. (1921): *A lélektani típusok általános leírása*. Budapest: Scolar, 2010.
- Jung, C. G. (1946). Az indulatáttétel pszichológiája. In: uő, *A pszichoterápia gyakorlata*. Budapest: Scolar Kiadó, 2002.
- Jung, C. G. (1946): *Föld és lélek*. Budapest: Egyetemi Nyomda.
- Jung, C. G. (1947): *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Budapest: Bibliotheca.
- Jung, C. G. (1951). *Válasz Jób könyvére*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992.
- Jung, C. G. (1961). *Emlékek, álmok, gondolatok*. Budapest: Európa, 1987.
- Jung, C. G. (1973). *Letters. Volume I, 1906–1950*. Ed. by Gerhard Adler, Aniela Jaffé. Trans. R. F. C. Hull. Princeton: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1975). *Structure and Dynamics of the Psyche*. Princeton, N.Y.: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1980). *The Archetypes and the Collective Unconscious*. Princeton, N.Y.: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1994). Theodore Flournoy. In: Uő, *From India to the Planet Mars: A Case of Multiple Personality with Imaginary Languages (ix–x)*. Commentary by Mireille Cifali; edited and introduced by Sonu Shamdasani. Princeton: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (2002). *A pszichoterápia gyakorlata*. Budapest: Scolar.
- Jung, C. G. (2005). *A nyugati és keleti vallások lélektanáról*. Budapest: Scolar.
- Jung, C. G. (2006). *Freud és a pszichoanalízis*. Budapest: Scolar.
- Jung, C. G. (2009). *The Red Book. Liber Novus*. Ed. by Sonu Shamdasani. Trans. Mark Kyburz, John Peck, and Sonu Shamdasani. New York: W. W. Norton & Company.

- Jung, C. G. (2015). *Az elmebetegségek pszichogenezise*. Budapest: Scolar.
- Jung, C. G. (2018). *Az átalakulás szimbólumai*. Budapest: Scolar.
- Jung, C. G. levelei Ferenczi Sándorhoz (1907, 1908). Ford. Vajda Júlia. *Thalassa*, 1992, 3(1): 140–142.
- K. F. [Kozmutza Flóra] (1934). Carl Gustav Jung: Wirklichkeit der Seele. Zürich, Rascher, 1934. (Könyvismertetés). *Athenaeum*, 20(4-6): 256-258.
- k. i. (1935). Az irodalom országútján. *Literatura*, 10: 217.
- Kálmán P. (1940). Das Doppelleben des Kindes / Simon, Therese. (Könyvismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 13(1-4): 154-155.
- Kalsched, D. (1996). *The Inner World of Trauma. Archetypal Defences of the Personal Spirit*. London: Routledge.
- Kalsched, D. (2003). Trauma and daimonic reality in Ferenczi's later work. *Journal of Analytical Psychology*, 48: 479–489.
- Kecskés P. (1936). Lélektan. *Bölcseleti Közlemények*, 2: 89-103.
- Kemény F. (1932). Nevelők nevelése. *Néptanítók Lapja*, 65(18): 725.
- Kempelen A. (1933). Aufbau der Welt des Jugendlichen / H. Ruppert. (Könyvismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 6(1-2): 136-139.
- Kerényi K. – Gulyás P. (1989). *Adj ideákat az időnek! Kerényi Károly és Gulyás Pál barátságának dokumentumai*. Budapest: Kráter Kiadó.
- Kerényi K. (1930). Az örök Antigóné. In: Kerényi, K., *Hallhatatlanság és Apollón-vallás* (162–172). Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1984.
- Kerényi K. (1930). Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok. In: Kerényi, K., *Hallhatatlanság és Apollón-vallás* (37–53). Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1984.
- Kerényi K. (1934). Ókortudomány. In: Kerényi, K., *Hallhatatlanság és Apollón-vallás* (150–161). Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1984.
- Kerényi K. (1936). Valláslélektan és antik vallás. In: Kerényi, K., *Hallhatatlanság és Apollón-vallás* (263-275). Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1984.
- Kerényi K. (1971). „A Vigilia beszélgetései – Amit Kerényi Károly mond”. *Vigilia*, 2:124–126.
- Kerényi K. (1984a). *Hallhatatlanság és Apollón-vallás*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Kerényi K. (1984b). *Wege und Weggenossen. 2. köt.* München: Langen Müller.
- Kerényi M. (1984). Pszichológia – Mitológia: C. G. Jung és Kerényi Károly kapcsolata. In: Bójác K. (szerk.), *Kerényi Magda válogatott levelei és írásai* (255-264). Budapest: Gondolat Kiadó, 2022.

- Kerényi K., Brelich A. (2020). *Az elysioni aszfodéloszok közt. Kerényi Károly és Angelo Brelich levelezése 1935-1959*. Szerk.: Valero, S., Nagy A., Varsányi, O. Budapest: L'Harmattan.
- Keve, T. (2015). The Jung-Ferenczi Dossier. *The American Journal of Psychoanalysis*, 75: 94–109.
- Keyserling, Hermann (1927): *Könyv a házasságról. A házasság értelmezése kiváló kortársak felfogása szerint*. Budapest: Nova Irodalmi Intézet.
- Kirsch, T. B. (2000). *The Jungians: A Comparative and Historical Perspective*. London: Routledge.
- Kirsch, T. B. (2014). Jung/James Kirsch correspondence. *International Journal of Jungian Studies*, 6(3): 254–260.
- Kiss, E. (2014). Szondi Lipót szakmai életútja — a sorsanalízis és a szondi-teszt megszületése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69 (3): 595-602.
- Kiss E. (2016). In memory of Leopold Szondi on the 20th anniversary of his death. *Szondiana. Journal of Fate-Analysis and Contributions to Depth Psychology*, 36 (1):45-49.
- Kocziszky É. (1987). A mitológus Kerényi Károly. *Valóság*, 30(7):84–99.
- Kollarits J. (1907). A hysteria újabb elméletei czimmel Aschaffenburg (Köln). *Orvosi Hetilap*, 51(49): 877.
- Komoróczy G. (1999). Út a mítoszhoz. In: Szilágyi, J. Gy. (szerk.) *Mitológia és humanitás: Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára (252–274)*. Budapest: Osiris.
- Kornis Gy. (1924). Ranschburg Pál: Az emberi elme I-II. Bp., Pantheon, 1923. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 10(1-3): 50-53.
- Kovács V. (1933). Kiképzőanalízis és kontroll-analízis. In: Kovács V.: *Fortunatus öröksége*. Összeáll. Szilágyi Júlia. Budapest: Párbeszéd Könyvek, 1993.
- Kovai M. (2016): *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó.
- Kozmutza F. (1925). Nemzetközi értekezlet egy „új nevelési rendszer” ügyében. *Magyar Pedagógia*, 34: 62.
- Kozmutza F. (1933a): Schmitz O. A. H.: Wege zur Reife. (Könyvismertetés). *Néptanítók Lapja*, 66(2): 41.
- Kozmutza F. (1933b): Wickes F. G.: Analyse der Kindesseele. (Könyvismertetés). *Néptanítók Lapja*, 66(1): 24.
- König, Ch. (2006): Welhe humane Wissenschaft? In: Schlesier R., Martínez R. S. (ed.), *Neuhumanismus und Anthropologie des griechischen Mythos. Karl Kerényi im europaisches Kontext des 20. Jahrhunderts* (149–160). Locarno: Rezzonico Editore.
- Kőváry Z. (2009). Morfium, matricídium és pszichoanalízis : Témák és variációk Csáth Géza és Kosztolányi Dezső életművében. *Thalassa*, 20(2): 3-38. szám

- Kőváry Z. (2014). *Pszichobiográfia*. Budapest: Oriold és Társai.
- Kulcsár I. (1939). Elmebetegek psychotherapiájának értéke és veszedelmei. Budapest Székesfőváros Szent János közkórháza elme- és idegosztályának közleménye. *Orvosi Hetilap*, 83(4): 78-82.
- Kühár F. (1929). A vallásos lélek típusai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2(1-2): 83-103.
- Lackó M. (1993). Sziget. Kerényi Károly levelezéséből. *2000*, 5(1):47–59.
- Lackó M. (1996). Sziget és külvilág. Kerényi Károly és a magyar szellemi élet. In: Lackó, M., *Sziget és külvilág* (305–334). Budapest: MTA Történettudományi Intézet.
- Lackó M. (1999). Kerényi-levelek. In: Szilágyi J. Gy. (szerk.), *Mitológia és humanitás: Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára* (145–208). Budapest: Osiris.
- Lakatos P. (1918). Viszonvlasz. *Magyar Pedagógia*, 27: 434.
- Lehner F. (1940). Thurnwald, Richard: Der Kultur hinter grund des primitiven Denkens. (Könyvismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 13(1-4): 173.
- Lehner F. (1941). A személyiségvizsgálatok funkcióértéke. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 14(1-2): 40-62.
- Lukács Gy. (1948). Kerényi Károly: Napleányok. *Társadalmi Szemle*, 3(2):491–495.
- Máday I. (1925a). A schizophrénia pszichológiájáról. *Budapesti Orvosi Újság*, 23(34): 1020-1029.
- Máday I. (1925b): Schilder P.: A schizophrénia és paraphrenia lélektana. (Könyvismertetés) *Budapesti Orvosi Újság*, 23(51): 1528.
- Máday I. (1941). *Individuálpszichológia*. Budapest: Pantheon.
- Main, R. (2006). Religion. In: Papadopoulos, Renos K. (ed.), *The Handbook of Jungian Psychology - theory, practice and applications* (296-323). London-New York: Routledge
- Makkai S. (1914). A vallás lélektana. *Protestáns Szemle*, 26(1-10): 424-443.
- Makkai S. (1947). A személyes lelkigondozás alapkérdései. *Theologiai Szemle*, (nyári körlevél) 13-26.
- Mándy S. (1945). M. C. D'Arcy SJ.: The Mind and Heart of Love. Lion and Unicorn. A Study in Eros and Agape. London, Faber & Faber, 1945. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 31-32: 45-46.
- Mann, T. – Kerényi K. (1988). *Beszélgetések levélben*. Budapest: Gondolat.
- Mann, T. (1936). Európa és a humanizmus (ford. Faragó László). *Apollo*, 2:177–179.
- Marót K. (1945). Survival és Revival. *Ethnographia*, 56: 1-9.
- Mátrai L. (1933). Nietzsche jelentősége korunk filozófiai gondolkodásában. *Athenaeum*, 19(1-3): 21-32.
- Mátrai L. (1942). A magyarság lelki arca. Magyar néplelektani rajzok. Budapest, 1942. *Athenaeum*, 28(4): 458-560.
- McFarland Solomon, H. (2003). Freud and Jung: an incomplete encounter. *Journal of Analytical Psychology*, 48: 553–569.

- Mester J. (1940). Nemzet nevelői szempontok a mai társadalmi lélektanban. *Magyar Pedagógia*, 49(1): 248-249.
- Mészáros A. (1942). Gondolatok a lélekről. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 15(1-4): 111-113.
- Moravcsik E. E. (1910). Az associatiót elősegítő és gátló tényezők. *A Magyar Filozófiai Társaság közleményei*, 33-36(1): 1-28.
- Moravcsik E. E. (1915). A paranoiás elmebetegségekről. *Orvosi Hetilap*, 59(26): 351-354.
- Naményi L. (1941). Charakter, Blutgruppe und Konstitution / Schaer. (Könyvismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 14(3-4): 165-164.
- Narancsik G. (2015). Jung mandalái és az Eranos köre. *Keréknyomok*, 2015, (9): 99-112.
- Narancsik G. (2018a). Freud szelleme Jung Vörös könyvében (bővített változat). In: Kőváry Zoltán (szerk.): *Alkotás és élettörténet - Pszichobiográfia a kreativitáskutatásban* (61-94). Budapest: L'Harmattan Kft.
- Narancsik G. (2018b): Sors és mítosz. Kerényi Károly kapcsolata Szondi Lipóttal és C. G. Junggal a 30-as és 40-es években. *Imago Budapest*, 7 (1): 48-89.
- Narancsik G. (2021). „Freud nem az apám” Carl Gustav Jung és Emma Jung levelei Ferenczi Sándorhoz. *Imágó Budapest*, 10(3): 93-117.
- Narancsik G. (2022a). Szondi Lipót és Szilasi Vilmos barátsága a levelezések tükrében. *Szondi filozófiai forrásaihoz*. In: Csókási K., Teleki Sz. Á. (szerk.): *Sorsunk – jelenünk. Tanulmányok Prof. Dr. Kiss Enikő Csilla köszöntésére*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Narancsik G. (2022b). Brelich in Fate Analysis. The Angelo Brelich-Leopold Szondi Relationship in the Light of Letters. *Historia Religionum*, 14: 125-139.
- Narancsik G., Reinhardt M. (2019): Szondi Lipót levelezéséből I. 1945 – 1949: Remények és kétségek. *Lélekelemzés*, 14 (1):51-82.
- Narancsik G., Reinhardt M. (2020). „Eltörött a magyar korsó, s száz cserepe százfelé vetődött”. Szondi Lipót pszichoanalitikus kapcsolatai levelezése tükrében. *Lélekelemzés*, 15(1): 115-144.
- Németh L. (1941). A teremtő lélek tudománya. (Jung és Kerényi könyvéről). *Híd*, máj. 27. 22.
- Noszlopi L. (1931). C. G. Jung: Psychologische Typen. Zürich, Rascher u. Cie. 1930. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 17(4-6): 224-225.
- Noszlopi L. (1932). *A szeretet. Etikai tanulmány*. Az Akadémia filozófiai könyvtára. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Noszlopi, L. (1935a). Lélekelemzés és katolikum. *Az Emberismeret különszáma*, 2(1): 64 –67.
- Noszlopi L. (1935b). A pszichoanalízis közeledése a keresztény lélektanhoz. *Katolikus Szemle*, 49(3): 129-138.
- Noszlopi L. (1936). A házastárs megválasztásának lélektana. *Katolikus Szemle*, 50(9): 555-562.

- Noszlopi L. (2012/1937): *A világnézetek lélektana*. Budapest: Szent István Társulat, 2012.
- Noszlopi L. (1938). A fiatalok életfelfogása és az életfelfogás nevelése. *Magyar Pedagógia*, 47: 28.
- Noszlopi L. (1941a). A családi önzés. *Magyar Pedagógia*, 50(1-2): 364.
- Noszlopi L. (1941b): Az egyén erkölcsi tulajdonságainak kísérleti lélektani észlelése. *Athenaeum*, 24(4): 382-395.
- Noszlopi (1944). Tudat és tudattalan. A Magyar Filozófiai Társaság vitaülése 1943. október 12-én (Marosi Nádai István, Harkai Schiller Pál, Zemplén György és Bárány Brandenstein Béla hozzászólásaival). *Athenaeum*, 30(1-2): 3-55.
- Noszlopi L. (1945): A néplélek megbetegedésének sorstényezői és ösztönteória. In: Noszlopi L. (szerk), *A közelmúlt lelki tömegfertőzései* (41-65). Budapest: Pantheon.
- Noszlopi L. (1947a): Az emberi sors lélektani jellemzői. *Vigilia*, 9(12): 553-558.
- Noszlopi, L. (1947b). *Sorselemzés és kísérleti ösztöndiagnosztika*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Nyírő Gy. (1931). *Psychoanalysis*. Budapest: Magyar Szemle Társaság
- Nyírő Gy. (1933). Viszkok Lajos: A modern pszichoterápia főirányai. (Könyvismertetés). *Protestáns Szemle*, 243.
- Ortutay Gy. (1949). A magyar néprajztudomány elvi kérdései. *Ethnographia*, 60: 1-24.
- P. Németh F. (1938). A jellem és nevelés problémája. *Katolikus Nevelés*, 30(5): 135-136.
- Pál A. (1941): *Bevezetés a modern karakterológiába*. Debrecen: Nagy Károly Grafikai Műintézete.
- Paneth, G. (1985). *A labirintus járataiban. Pszichiátria, kultúra, klinikum*. Budapest: Magvető.
- Paskauskas, R. A. (1988). Freud's break with Jung: the crucial role of Ernest Jones. *Free Associations*, 1(11): 7-34.
- Pátzayné Liebermann L. (1942). Paracelsica / Jung, C. G. (Könyvismertetés). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 15(1-4): 124-126.
- Paulsen V. (1926). Modern lélekkutatás és az új nevelésszeme. *Néptanítók Lapja*, 59(13-14): 3.
- Petz Á. (1943). Világnézet és C. G. Jung lélektana. (Kritikai megfontolások Jacobi Jolán: Die Psychologie von C. G. Jung című munkája kapcsán.) *Bölcseleti Közlemények*, 9: 125-147.
- Pfeifer Zsigmond (1926): Freud és a pszichoanalízis. *Korunk*, 1926, február–december, 329–336.
- Pléh Cs. (1998): Hagyomány és újítás a pszichológiában: tanulmányok. Budapest: Balassi.
- Pléh Cs. (2005). The Catholic Tradition at the beginnings of Hungarian Psychology: Harkai, Dienes, Schütz. *Hungarian Studies*, 9(1): 187-197.
- Prohászka L. (1929). Pedagógia mint kultúrfilozófia. *Magyar Pedagógia*, 38(1-2): 23-42.
- r. m. (1935). Enyvvári Herbert, a derű mestere. *Literatura*, 10: 107-108.
- r. m. (1932). Tudósok szemével. *Ankét a tudományok és a szépirodalom határmesgyéjéről. Literatura*, 7: 558-562.

- Rabinovszky M. (1934). Táncstudomány mint társadalomtudomány. Sachs, Curt: Eine Weltgeschichte des Tanzes. (Könyvismertetés). *Századunk*, 9(9): 160.
- Radin, Paul – Kerényi, Karl – Jung, Carl Gustav (1954): *Der göttliche Schelm. Ein indianischer Mythen-Zyklus*. Zürich: Rhein Verlag.
- Ramshorn-Bircsák A. (2009). Beszélgetés Kerényi Magdával, Kerényi Károly özvegyével. (Interjú). In: Uő., *Mítosz és mű. Kerényi Károly mitológia- és műhely-koncepciójának, az 1930-as, 1940-es évek regényirodalmának és a korszak tudományos életének összefüggései*. Bp., ELTE BTK. Disszertáció.
- Ranschburg P. (1932). A nemi ösztön pedagógiája. *Magyar Pedagógia*, 41(1-4): 2.
- Révész G. (1918). A. Schütz: Zur Psychologie der bevorzugten Associationen und Denkens. (Fortschritte der Psychologie und ihrer Anwendungen. hrsg. K. Marbe IV. Bd. pp. 187-265.) (Könyvismertetés). *Athenaeum*, 4(1): 69-72.
- Roazen, Paul (2005). An interview with Michael Fordham. *Journal of Analytical Psychology*, 2005, 50, 19–26.
- Róheim G. (1917). A kazár nagyfejedelem és a turul-monda. *Ethnographia*, 28(1): 58-82.
- Róheim G. (1918). Psychoanalysis és ethnologia. *Ethnographia*, 29(1): 49-90.
- Románné Goldzieher K. (1947). ifj. Balázs Dezső és Hajnal Richard: Ember. Jellem. írás. Embermegismerés. írástértelmezés. Lélektan. Budapest, (é. n.) Novák R. (Könyvismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 16(1-2): 62-63.
- Rósa L. (1932). Adatok az idegesség, a hasonló neműek iránti nemi érdeklődés és a tébolyodottság közötti összefüggésekhez. *Budapesti Orvosi Újság*, 30(20): 256-261.
- Rudnytsky, P. (2011). Rescuing Psychoanalysis from Freud. The Common Project of Stekel, Jung and Ferenczi. In: Uő., *Rescuing Psychoanalysis from Freud. And Other Essays in Re-vision* (31–72). London: Karnac.
- Samuels, A (1985). *Jung and the Post-Jungians*. London, Boston and Henley: Routledge and Kegan Paul.
- Samuels, A. (1993). *The Political Psyche*. London New York: Routledge.
- Schmidt F. (1934). A pszichoanalízis és a pedagógia. *Katolikus Nevelés*, 26(8): 226- 234.
- Schütz A. (1916a). Kiemelkedő szótársítások. Aquinói Szent Tamás Társaság 1916. jan. 26.-i Felolvasó ülés. *Religio*, 2: 143-145.
- Schütz A. (1916b): Kiemelkedő szótársítások. Aquinói Szent Tamás Társaság 1916. jan. 26.-i Felolvasó ülés 1916. január 26-án. *Religio*, 3: 203-332.
- Sebestyén K. (1942). Széljegyzetek egy önéletrajzhoz. *Budapesti Szemle*, 263(779): 211-298.
- Sedgwick, D. (2008). Winnicott's Dream: Some Reflection on D. W. Winnicott and C. G. Jung.

- Journal of Analytical Psychology*, 53: 543–560.
- Shamdasani, S. (1998). From Geneva to Zürich: Jung and the French Switzerland. *Journal of Analytical Psychology*, 43: 115–126.
- Shamdasani, S. (2003). *Jung and the Making of Modern Psychology: The dream of a Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shamdasani, S. (2005): Jung stripped bare by his biographers, even. Karnak, London, N.Y.
- Shamdasani, S. (2012a). Introduction. In: C. G. Jung, *Jung contra Freud. The 1912 New York Lectures on the Theory of Psychoanalysis* (vii–xxi). Princeton: Princeton University Press.
- Shamdasani, S. (2012b). *C. G. Jung: A Biography in Books*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- Slatinay E. (1938). Nikolai Berdiaeff: Die menschliche Persönlichkeit und die überpersonlichen Werte. Wien, Bermann-Fischer, 1937. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 24(1-4): 128-129.
- Slatinay E. (1938): Berdiaeff N.: Die menschliche Persönlichkeit und die überpersonlichen Werte. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 24(1-4): 128-129.
- Soltész J. (1944). Joan Evans: Taste and Temperament. A brief study of psychological types in their relation to the visual arts. London, J. Cape, 1939. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 30(1-2): 86-88.
- Soltész J. (1947). Taste and Temperament / Evans. (Könyvismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 16(1-2): 43-45.
- Somogyi J. (1939): Rohracher H.: Karakterologia. (Könyvismertetés) *Magyar Pedagógia*, 48(1): 208.
- Spineto, N. (1999): Kerényi Károly és a vallástörténeti tanulmányok Olaszországban. In: Szilágyi J. Gy. (szerk.) *Mitológia és humanitás: Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára* (52–87). Budapest: Osiris.
- Steif A. (1940). Erich Rothacker: Die Schichten der Persönlichkeit. Leipzig, Barth, 1938. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 26(2-3): 194-196.
- Stekel, W. – Freud, S. (2007). The Stekel–Freud Correspondence. Ed., trans. by Jaap Bos and Paul Roazen. In: J. Bos – L. Groenendijk, *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel: Freudian Circles Inside and Out* (163–201). New York: Springer.
- Stekel, W. (2007). On the History of the Analytical Movement. In: J. Bos – L. Groenendijk, *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel: Freudian Circles Inside and Out* (131–162). New York: Springer.
- Stepansky, P. E. (1976). The Empiricist as Rebel: Jung, Freud, and the Burdens of Discipleship. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 12: 218–239.
- Sz. n. (1936). Barangolás a dzsungelben. *Az Est hármaskönyve*, 141-143.

- Szabó A. (2016). *Phenomenology and Psychosomatics: A Jungian and Post-Jungian Approach*. Doktori disszertáció. Debrecen, DE BTK.
- Szautner E. (2017). Az analitikus pszichológia története és fogadtatása Magyarországon. In: Deák Zs. (szerk.), *Jung nálunk I.* (25-40). Budapest: Ursus Libris.
- Szendi Z. (1990): „...hogyan az ember közben a megcsodálttal teljes összhangban van” (Kerényi Károly - Thomas Mann: Beszélgetések levélben). *Jelenkor*, 33(12):1012-1017.
- Szerb A. (1980). *A világirodalom története*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Sziget I-III*. 1935–1939. (2000). Budapest: Orpheusz Kiadó.
- Szigeti J. (1947). Szerb Antal. *Forum*, 2(1): 35-47.
- Szilágyi J. Gy. (1982). *Paradigmák*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Szilágyi J. Gy. (2016). Egzisztenciális tudomány. Interjú szilágyi János Györggyel. *Enigma*, 87:28–123.
- Szilágyi J. Gy. (2018). *Örvények fölé épülő harmónia. I. Tudományban élni*, Budapest: Gondolat, Szépművészeti Múzeum.
- Szilágyi J. Gy. (2020). *Elváló utak*. In: Severino, V., Nagy A., Varsányi O. (szerk.), *Az elysioni aszfodéloszok közt. Kerényi Károly és Angelo Brelich levelezése 1935-1959* (61-72). Budapest:, L’Harmattan.
- Szilágyi J. Gy. (szerk. 1999). *Mitológia és humanitás. Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szilágyi V. (1957). C. G. Jung „komplex-pszichológiájának” világnézeti alapjai. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1(2–4):305-334.
- Szondi L. (1939). *Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből, I. rész elmélet és Metodika*. Sokszorosításban megjelent.
- Szondi L. (1942). *Sorselemzés*. Kézirat
- Szondi L. (1943). *Az Én kísérleti elemzése. Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből, III. kötet*. Budapest: Diószegi sokszorosítása.
- Szondi L. (o. d.). *Kísérleti ösztöndiagnosztika. Harmadik rész: Általános ösztöntan*. Kézirat.
- Szondi, L. (1954). Ember és sors. In: *Ember és sors (három tanulmány)* (5–41). Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1996.
- Szondi, L. (1956). A mélylélektan integrációja. In: Gyöngyösiné Kiss, E. (szerk.), *Szondi Lipót* (115–137). Új Mandátum Könyvkiadó: Budapest, 1999.
- Szondi, L. (1963). Az emberré válás útja. *Thalassa*, 2(5):39–60, 1996.
- Szondi, L. (1968). Szabadság és kényszer az ember sorsában. In: Gyöngyösiné Kiss, E. (szerk.), *Szondi Lipót* (41–114). Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.

- Szondi, L. (1969-1973). *Káin a törvényszegő – Mózes a törvényalkotó*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1987.
- Szondi, L. (1973). Sorsanalízis és önvallomás. *Thalassa*, 7(2):5–38, 1996.
- Szondi L. (1996). Szondi Lipót levelezéséből. *Thalassa*, 7(2):112-125.
- Szummer Cs. (1991). Jung, a nagy időutazó. *BUKSZ*, 1:49.
- Szummer Cs. (2013). Okkultista hatások a pszichoanalízisben: Jung, Ferenczi és Freud viszonyulása a „természetfelettihez”. *Lélekelemzés* 2(1): 45-63.
- Tarcsay I. (1940). Jacobi J.: Die Psychologie von C. G. Jung, Zürich, 1940. Rascher Verlag. (Könyvismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 13(1-4): 145-146.
- Tarcsay I. (1943). Ernst Aeppli: Lebenskonflikte. Zürich, Rentsch, 1942.; - Franziska Baumgarten: Beratungen in Lebenskonflikten. Zürich, Rascher, 1943. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 29(3-4): 378-380.
- Tiefenthaler J. (1927). Gálffy László (ford.): Cherles: Isten közelében. (Könyvismertetés) *Katolikus Szemle*, 41(5): 322.
- Tomori V. (1935). Paraszttipológia vagy parasztismeret? *Magyarságtudomány*, 1: 69-76.
- Tudományos ülések. Budapesti kir. Orvosegyesület, XV. rendes tudományos ülés 1911. május 27-én. Associációs vizsgálatok elmebetegéknél. *Budapesti Orvosi Újság*, 9(25): 455.
- Urbán Gy. (1946). H. A: Hodges: Wilhelm Dilthey. An Introduction. London, Kegan, 1944. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 31-32: 38-41.
- Várad J. (1936). Noszlopi L.: Jellemlátás és jellemigézés. (Könyvismertetés) *Magyar Pedagógia*, 45: 161.
- Varjas S. (1914). Freud S.: Totem und Tabu. (Könyvismertetés) *Huszedik század*, 1: 691-695.
- Várkonyi H. (1927). Karakterológiai kérdések. *Katolikus Szemle*, 41(9): 530-543.
- Várkonyi H. (1928). A lélektan mai állása II. *Athenaeum*, 14(3-4): 44-58.
- Várkonyi H. (1946). Lélektani antropológia és pedagógia. *Magyar Pedagógia*, 53-55: 16.
- Vas I. (1985). Kérdések a Válaszról -Széchenyi Ágnes interjúja. *Kortárs*, 29(6): 87-101.
- Vasady B. (1927). A valláspszichológia fejlődésének története II. *Theologiai Szemle*, 3(5-6): 194-232.
- Végh M. (1924). Robert H. Thouless: An introduction to the Psychology of Religion. Cambridge, 1923. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 10(1-3): 62-63.
- Vértés O. J. (1935). Die Ursachen der Kriminalität und der Verwahrlosung bei Kindern und Jugendlichen / Schweizer Eugen. (Könyvismertetés) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 8(1-2): 211-212.
- Vida, J. E. (2003). A dialogue of unconscious: A contribution to the panel ‘Jung and Ferenczi – The Emergent Conversation’. *Journal of Analytical Psychology*, 48: 491– 497.

- Viszkok L. (1933). *A modern pszichoterápia főirányai. (Freud, Adler, Jung).* Az Evangélikus Teológusok Ifjúsági Körének kiadása.
- Vita-est a Magyar Individuál-Pszichológiai Egyesületben. *Magyarság*, 1929. február 10.
- Vitéz S. (1941). A hysteria és a zárt intézet. *Budapesti Orvosi Újság*, 39(46): 542-547.
- Z. I. [Zechmeister Ida] (1929). C. G. Jung: Analytische Psychologie und Erziehung. Drei Vorlesungen, gehalten in London, 1924. (Könyvismertetés) *A Jövő Utjain*, 4(1):37-38.
- Zemplén Gy. (1939): *Karakterologia és szenttamási etika.* Vác.
- Zemplén Gy. (1941). Exisztenciális karakterológia. *Athenaeum*, 27(3): 246-263.
- Zemplén, Gy. (1943). *Jellem és sors a modern karakterológiában.* Különlenyomat A Ciszterci Hittudományi Főiskola és a Ciszterci Tanárképző Főiskola 1942-43-as Évkönyvéből. Veszprém.
- Zemplén Gy. (1947). Benedek István: Ösztön és bűnözés. Budapest, 1943. Eggenberger. (Könyvismertetés) *Athenaeum*, 16(1-2): 63-66.
- Zemplén Gy. (1952): *Theologia moralis. De fine ultimo et de actibus humanis.* Academia centralis Romano-Chatolica Budapestini.
- Zs. (1936): Bror G.: Human mentality in the light of psychiatric experience. (Könyvismertetés). *Budapesti Orvosi Újság*, 34(17): 407.

Köszönetnyilvánítás

Sok köszönettel tartozom témavezetőmnek, Szummer Csabának, és hálával gondolok Erős Ferencre, akinek sajnos már nem tudom megköszönni kedves támogatását. Továbbá szeretném kifejezni köszönetemet mindazoknak, akik a disszertáció elkészítése során nagylelkűen a segítségemre voltak: Illés Mária, Kerényi Kornélia, Kiss Enikő Csilla, Koronkai Bertalan, Luif Judit, Paneth Gábor, Porosz Tibor, Valerio Severino, továbbá Lempel András és Zsellér Anna, akik a német szövegek fordításánál nagy segítségemre voltak, a zürichi Stiftung Szondi-Institut munkatársai, Alois Altenweger, Almut Schweikert és Manuela Egle, a Deutsches Literaturarchiv kutatásvezetői, Anna Kinder és Madelene Brook, és nem utolsósorban Thomas Fischer, a Jung Foundation elnöke. A disszertáció az 135341 számú OTKA kutatási pályázat támogatásával készült.

